

МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
«ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУЧАНД БА НОМИ АКАДЕМИК
БОБОҶОН ҒАФУРОВ»

УДК 378.2:809.155.0+373

ББК 74.261:81.2

Тоҷ+74.2

Р-27

Бо ҳуқуқи дастнавис

РАҲМОНЗОДА (ҲОМИДОВА) НАРГИС РАҲМОН

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ИРТИБОТИИ ХОНАНДАГОН
ЗИМНИ ТАЪЛИМИ КАЛИМА ВА ТАЪБИРҲО

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ аз рӯйи
иختисоси 5.3.5.3. Назария ва методикаи таълими
забони тоҷикӣ

Роҳбари илмӣ:

Набизода Муҳаббат Набичон—
номзади илмҳои филологӣ, дотсент

ХУЧАНД – 2026

Мундариҷа

Номгӯйи ихтисораҳо.....	4
Муқаддима.....	5
БОБИ 1. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИИ ТАШАККУЛИ САЛОҲΙΑТИ ИРТИБОТИИ ХОНАНДАГОН ЗИМНИ ТАЪЛИМИ ВОҲИДҲОИ ЛУҒАВӢ	19
1.1. Масъалаи таҳқиқи омӯзиши калима ва таъбирҳо дар сарчашмаҳои илмӣ.....	19
1.2. Заминаҳои илмӣ-назариявии ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон.....	28
1.3. Принсип ва марҳалаҳои ташаккули салоҳияти иртиботӣ дар раванди таълими калима ва таъбирҳо.....	41
1.4. Ҳадафҳои дидактикии татбиқи салоҳияти иртиботӣ зимни омӯзиши калима ва таъбирҳо.....	55
Хулосаи боби якум.....	62
БОБИ 2. МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ КАЛИМА ВА ТАЪБИРҲО ДАР АСОСИ СТАНДАРТ, БАРНОМА ВА КИТОБҲОИ ДАРСӢ.....	64
2.1. Мавқеи калима ва таъбирҳо дар Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI.....	64
2.2. Масъалаҳои умумии таълими воҳидҳои луғавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	79
2.3. Ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон зимни таълими калима ва таъбирҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ.....	101
2.4. Ҷанбаҳои услубии омӯзиши калима ва таъбирҳо ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон.....	119
Хулосаи боби дуюм.....	127
БОБИ 3. ҚОРҲОИ ОЗМОИШИЮ ТАҶРИБАВӢ ОИД БА ТАШАККУЛИ САЛОҲΙΑТИ ИРТИБОТИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ КАЛИМА ВА ТАЪБИРҲО.....	129

3.1. Вазъи таълими калима ва таъбирҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва муайян намудани сатҳи ибтидоии дониши хонандагон.....	129
3.2. Мавқеи машқҳои эҷодӣ дар ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон.....	145
3.3.Таҳлили муқоисавии натиҷаҳои озмоиш ва арзёбии самаранокии методикаи пешниҳодшуда.....	148
Хулосаи боби сеюм.....	156
Хулосаҳо	160
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ.....	163
Рӯйхати адабиёт.....	165
Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия.....	185

НОМГЌЙИ ИХТИСОРАҲО:

МТМУ – Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ;

ҚТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон;

ГН – гурӯҳҳои назоратӣ;

ГО – гурӯҳҳои озмоишӣ;

ВФ – воҳиди фразеологӣ

МДТ – муассисаи давлатии таълимӣ

МТМУ – муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ

ФЗТ – Фарҳанги забони тоҷикӣ

ФЗТ – Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ –

ФИР- Фарҳанги ибораҳои рехта

ДММ–дониш, маҳорат ва малақаҳо

ДДХ–Донишгоҳи давлатии Хучанд

М–муаллиф

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Тоҷикистон дар шароити кунунӣ ягона роҳи пешрафт ва рушди устувори худро дар тарбияи насли соҳибмаърифат, соҳибқидор ва аз ҷиҳати зехнӣ пешрафта мебинад ва тамоми сиёсати маорифи худро дар атрофи ҳамин ҳадаф тарҳрезӣ мекунад. Таваҷҷуҳи хосаи Ҳукумати кишвар ба ин соҳа зарурати баланд бардоштани низоми сифати таҳсилот, тақмили салоҳиятҳои касбии омӯзгорон ва фаъолгардонии имкониятҳои эҷодӣ маърифатии муҳассилинро тақозо менамояд. Дар ин замина, ташаккули маҷмуи дониш, маҳорат ва малакаҳо (ДММ) –и маърифатӣ зехнӣ вазифаи бунёдӣ муассисаҳои таълимӣ махсуб ёфта, раванди таълим бояд аз доираи усули анъанавӣ ба фаъолияти мақсадноки маърифатӣ, яъне дар асоси муносибати босалоҳият аз назария ба амалия гузарад.

Таҷдиди куллии соҳаи маориф рушди мақсаднок, пурмазмун ва методологӣ низоми таълимро талаб мекунад. Ин раванд бояд дар заминаи дидгоҳҳои нави педагогӣ ва мутабиқ ба ниёзҳои ҷомеаи иттилоотӣ сурат гирад, ки ҳадафи ниҳонӣ он тарбияи шахсияти худшинос, рақобатпазир ва дорои фарҳанги баланди нутқ мебошад.

Ин масъала ҳамчун ҳадафи ниҳонӣ азхудкунии курси мактабии «Забони тоҷикӣ» дар санадҳои стратегии соҳаи маориф - «Консепсияи маорифи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [31], «Консепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [32], «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [33], «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020» [54] инъикос шудааст. Дар санадҳои мазкур муносибати босалоҳият ба таълим ҳамчун унсури маърифатии омӯзиш арзёбӣ мешавад: «Муносибати босалоҳият равандест, ки дар ҷараёни он дониш ва малакаҳои ҳаётан муҳим рушду такомул ёфта, тарзу роҳҳои дар ҳаёт истифода бурдани онҳо ташаккул дода мешавад. Ҳадафи асосии рушди босалоҳияти хонандагон, пеш аз ҳама, дар сатҳи баланд пешниҳод намудани натиҷаи амал дар ҳамаи соҳа ва самтҳо, аз ҷумла таҳсилот, ба ҳисоб меравад» [53, 9].

Салоҳияти иртиботӣ ва маърифатӣ ба иҷтимоишавии комили шахсият дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ, технологӣ, бисёрфарҳангӣ ва маърифатии иҷтимоӣ мусоидат мекунад, барои дастрасӣ ба мақсад ва анҷоми масъалаҳои ҳаётан муҳим, инчунин нерӯҳои ботинии инсон ҳам заруранд: «Донишони забони модарӣ, маҳорати муносибат кардан, кӯшишу талош ҷиҳати муваффақшудан дар раванди коммуникатсия он мушаххасотест, ки аксаран пешрафти шахсро амалан дар ҳамаи соҳаи ҳаёт нишон медиҳад ва ба мутобикшавии иҷтимоӣ ба шароити тағйирёбандаи ҷаҳони муосир мусоидат мекунад» [53, 6].

Салоҳиятҳои асосии фарогир, ки дар стандартҳои давлатии таҳсилоти инъикос ёфтаанд, заминаи бунёдии омодагии иҷтимоии муҳассилинро ташкил медиҳанд. Муҳтавои ин салоҳиятҳо маҷмуи омодагии хонанда ба муносибати байнишахсӣ, ҳамгирӣ дар низоми иҷтимоӣ, меъёрҳои ахлоқӣ, худшиносии миллӣ ва эҳтиром ба арзишҳои умумибашарию дар бар мегирад. «Дар ҷараёни ташкили фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ омӯзгорро зарур аст, ки диққати меҳвариро ба рушди салоҳиятҳои иҷтимоӣ-коммуникативии хонандагон равона созад. Ин раванд ташаккули малакаҳои ҳамкорӣ дар гурӯҳ, эҳтироми мутақобила, этикаи муоширати касбию рӯзмарра ва арзишҳои маънавию тақозо мекунад. Таъмини пайвастагии мазмуни фан бо тарбияи ахлоқии муҳассилин имкон медиҳад, ки донишҳои назариявӣ ба сифатҳои шахсиятӣ ва малакаҳои амалии рафторӣ табдил ёбанд» [44, 5].

Дар раванди ташаккули салоҳияти иртиботӣ истифодаи оқилонаю самарабахши фановарии иттилоотӣ–таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва миёна нақши муҳим дорад. Ин дар назди муҳаққиқон вазифаҳои нав меғузорад ва самтҳои заруриро барои таҳқиқоти илмӣ-методӣ муайян месозад.

Дарачаи таҳқиқоти мавзӯи илмӣ. Дар таърихи илми педагогикаи тоҷик, барои ҳалли масъалаи мукамалсозии тадрис, дониш ва ташаккули маҳорату малакаҳо мутафаккирони барҷастаи форсу тоҷик саҳми босазо гузоштаанд. Масъалаҳои назариявии таълим ва ташаккули донишу маҳорат ва малакаҳои хонандагон дар асарҳои муҳаққиқони тоҷик М. Лутфуллоев [39], И.Х.Каримова [30], С.Шербоев [66], С.Ҳочиев [63], А.Абдуқодиров [1], Ф. Шарифзода [65], С.

Аминов [4], С.Э. Неъматов [46], М. Аҳмадов [6], М.Р. Юлдошева [70], Х.М. Сабуров [53], А.Каримов [28], Л.Т. Рузиева [52], Ш.Ҳакимова [60], М.Набизода [44], Ш.Пулодова [49], Д.Каримова [29], М.Раҳимова [50]; олимони рус Ю.Д.Апресян [5], О.С.Ахманова [6], Е.М. Верещагин [12], Т.А. Илин [25], Ю.Г.Федотова [59], Н.М.Шанский [64], Д.Н.Шмелев [68] ва дигарон ба таври мукамал омӯхта шудааст.

Аслан, оғози гузориши масъала дар мавриди муносибати босалоҳият ба таълим ба охириҳои асри XIX ва оғози асри XX рост меояд. Ғояҳои ин муносибат дар педагогикаи хориҷӣ аз тарафи Чон Дюй [20], Е.А. Бистрова [10], Л.С.Виготский [15] ба миён гузошта шуда буд, ки он ба талаботи муносибати босалоҳият ба таълим хеле наздик аст. Аммо муҳаққиқон пайдоиши истилоҳи муносибати босалоҳият ба таълимро ба охири солҳои 60-ум ва оғози 70-уми асри гузашта нисбат медиҳанд. Истилоҳ ва вожаи «компетентность» - ро Н. Хомский бори нахуст дар омӯзиши забони хориҷӣ ба кор бурда буд. Минбаъд, ташаббуси муҳаққиқ дар муассисаҳои касбии Амрико ва Аврупо зуд паҳн шуд ва ба зинаи таҳсилоти миёнаву таҳсилоти касбӣ ворид гардид.

Дар равишиносии ватанӣ ва рус заминаи назариявӣ барои чунин навсозӣ омода ва дар таҳқиқоти анҷомдодаи М. Лутфуллоев [39], Ф.Шарифзода [65], С.Шербоев [66], С.Неъматов [46], А.Каримов [28], Ғ.Насриддинов [45], Ш.Ҳакимова [61], М. Тиллохочаева [57], Ш. Пулодова [49] ва муҳаққиқони рус М.Т.Баранов [8], Л.И.Величко [11], А.Д.Дейкина [19], Н.Д. Зарубина [21], Т.А. Ладиженская [35], М.Р. Лвов [36], С.И. Лвова [37], Н.М. Шанский [64] ва дигарон ҳаллу фасл шудааст.

Мундариҷаи ин мақолаву дастур ва китобҳо муҳимтарин масъалаҳои таълими калима ва таъбирҳоро бо назардошти муносибати босалоҳият ба таълим шомил нестанд, илова бар ин, қимати илмӣ ва амалиашон як хел набуда, бештар бо ташреҳу тавзеҳи калимаҳои нав ва номафҳум ва нишон додани равиши тадриси мавзӯҳои алоҳидаи барномаи таълим аз рӯйи маводди китоби дарсӣ маҳдуд шудаанд. Дар рисола зарурати такмил додани равиши ташаккулефта ба омӯзиши мафҳуми калима ва таъбирҳо бо тамоюли

муносибати босалоҳият ба таълими фанни забони тоҷикӣ, махсусан, тақвияти салоҳияти иртиботӣ (коммуникативӣ) мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Ҳарчанд мавзӯҳои дидактика, методикаи таълими фанни забони тоҷикӣ, хусусиятҳои раванди таълими инноватсионӣ, таълими тафриқ, ҳамгиро, азхудкунии дониш, ташаккули салоҳиятҳо ва монанди инҳо дар пажӯҳишоти олимон баррасӣ шудаанд, ҳанӯз масъалаи назариявӣ дидактикии ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ҳосили донишу маҳорат ва малакаҳои зеҳнӣ дар раванди омӯзиши фасли калима ва таъбирҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқи алоҳида ҷамаҷониба қарор дода нашудааст. Бояд зикр кард, ки имрӯз муаммои татбиқи салоҳиятҳо ва ташаккули дониш, маҳорат ва малакаҳои онҳо бо сабабҳои зерин дар сатҳи зарурӣ ҳалли ҳудро наёфтаанд:

- ниҳоят кам будани раҳнамо, дастурҳои методӣ ва барномаҳои махсуси омӯзишӣ барои омӯзгорон;

- нормативии ноустувории барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ;

- омӯзиши нокифояи хусусиятҳои азхудкунии мафҳумҳои назарӣ ва маводди амалӣ;

- маҳорати нисбатан пасти касбии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ барои рушди салоҳияти иртиботии хонандагон;

- мавҷуд набудани имконоти моддӣ ва омода набудани омӯзгорон ба таълими инфиродӣ ва истифодаи усули феъл.

Бинобар нокифоягии омӯзиши масъалаи ташаккули салоҳиятҳо, махсусан, салоҳияти иртиботӣ, дониш ва маҳорату малакаҳои хонандагон дар раванди таълими фанни забони тоҷикӣ, фасли калима ва таъбирҳо мо мавзӯи «Ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон зимни таълими калима ва таъбирҳо»-ро ба сифати таҳқиқоти диссертатсионӣ интихоб намудем.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсияи мазкур бо мавзӯи илмӣ-таҳқиқотӣ ва талаботи асосии барномаҳои давлатӣ, концепсияҳои миллӣ ва нақшаҳои стратегӣ амсоли Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (аз 29. 09. 2020,

№526), «Барномаҳои рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030» (аз 28. 11. 2020, таҳти № 647), Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» (аз 26. 09. 2020, таҳти № 503), Барномаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» барои солҳои 2021-2025-ум аз рӯйи муаммои «Масъалаҳои таълими забон ва адабиёти тоҷик, услубшиносӣ. Ташаккули салоҳият ва таҳаммулпазирии муаллимони забон ва адабиёти тоҷик» ва Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2045 (аз 22. 11. 2025, таҳти №631) ба анҷом расидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ:

Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба масъалаи асосии таҳқиқот роҳу воситаҳои самараноки ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон дар чараёни омӯзиши калима ва таъбирҳо мебошад. Дар доираи ин омӯзиш хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва услубии калима ва таъбирҳо ҳамчун заминаи инкишофи нутқ ба роҳ монда мешавад. Ҳамзамон таҳияи машқҳо ва супоришҳои махсус барои фаъолгардонии ташаккули тафаккур, таҳлилӣ ва мантиқии омӯзандагон дар маркази диққат қарор дорад. Дар асоси натиҷаҳои бадастомада пешниҳоди тавсия ва дастурҳои методии судманд барои муаллимони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳия карда мешаванд.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқ аз омӯзиши мушкilotи азхудкунии калима ва таъбирҳо аз ҷониби хонандагон ва ташаккули салоҳияти иртиботӣ, инкишофи нутқи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар асоси муносибати босалоҳият ба таълим, коркарди амсила доир ба мавзӯи иборат мебошад. Бино бар ин, мураттаб намудани методикаи илман асоснок ва низоми самарабахши кор оид ба ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон, истифодаи усули фаъол ва технологияҳои инноватсионии таълим дар дарсҳои забони тоҷикӣ мебошад.

Чузъиёти ҳадафи таҳқиқот:

- муайян намудани роҳҳо ва амсилаҳои муосири таълим дар заминаи муносибати босалоҳият, ки ба таҳкими фаъолияти маърифатии муҳассилин ва татбиқи фановариҳои нави раванди таълими забони тоҷикӣ нигаронида шудаанд;

- таҳияи заминаҳои методии тавсеаи захираи луғавии муҳассилин тавассути омӯзиши муназзами воҳидҳои луғавӣ ва ибораҳои рехта (фразеологизмҳо) бо мақсади таъмини фасоҳат, равонӣ ва балоғати нутқи шифоҳию хаттӣ;

- таҳия ва асосноккунии низоми пайдарпайи машқу методҳое, ки ба рушди қобилияти иртиботӣ, маҳорати суҳанварӣ ва ташаккули тафаккури мантиқии хонандагон нигаронида шудаанд.

Вазифаҳои таҳқиқот: Барои дастёбӣ ба ҳадафи таҳқиқот ва исботи фарзияи илмӣ ҳалли вазифаҳои зерин зарур шуморида мешавад:

1. Асосноккунии назариявӣ-методологӣ таҳқиқ:

- муайян намудани заминаҳои назарии методикаи таҳлили луғавию фразеологӣ матн дар раванди таълим;

- таҳлили қиёсии таърихи омӯзиши масъалаҳои лексикология дар забоншиносии ватанӣ ва таҳаввули методикаи таълими он;

- мушаххас намудани асосҳои лингвистии омӯзиши воҳидҳои луғавӣ ва фразеологӣ;

- ошкор сохтани хусусиятҳои раваншиносии азхудкунии маводди марбут ба омӯзиши калимаву таъбирҳо аз ҷониби муҳассилин.

2. Баррасии маводди таълим бо риояи принципҳои дидактикӣ:

- таҳлили амиқ ва интиқодии стандартҳои давлатии таҳсилот, барномаи таълимӣ ва китобҳои дарсӣ аз лиҳози муҳтаво ва самаранокии маводди марбут ба омӯзиши калима ва таъбирҳо.

3. Муосиргардони раванди таълим:

- таҳқиқи имкониятҳои татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва методҳои фаъоли таълим дар раванди омӯзиши воҳидҳои забонӣ бо мақсади ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон.

4. Ташхис ва мониторинги сатҳи дониш:

- арзёбии дараҷаи воқеии дониш, маҳорат ва малакаҳои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ оид ба шинохти маъно ва истифодаи воҳидҳои луғавӣ;

- гурӯҳбандӣ ва баррасии ҳатоҳои маъмуле, ки дар нутқи хаттӣ ва шифоҳии хонандагон ҳангоми корбасти вожа ва ибораҳои рехта роҳ меёбанд.

5. Амсиласозии низоми методии таълим:

- тарҳрезӣ ва таҳияи модели методии таълими калима ва таъбир, ки ба ташаккули ҳамаҷонибаи салоҳиятҳои иртиботии муҳассилин мусоидат менамояд.

6. Таҳияи маҷмуи воситаҳои дидактикӣ:

- коркарди силсилаи машқу супоришҳои бо назардошти вазъу ҳолатҳои иртиботӣ, ки ба истифодаи амалии воҳидҳои луғавӣ дар нутқ нигаронида шудаанд.

7. Тасдиқ ва санҷиши амалии таҳқиқ:

- арзёбии самаранокии методикаи пешниҳодшуда дар чараёни таҷрибаи таълимии ташаккулдиҳанда ва таҳлили омории натиҷаҳо.

8. Татбиқи амалии натиҷаҳо:

- таҳияи тавсия, барнома ва амсилаи мушаххаси методӣ барои омӯзгорони забон ва адабиёти тоҷик роҷеъ ба тақмили омӯзиши калима ва таъбирҳо дар заминаи муносибати босалоҳият ба таълим.

Объекти таҳқиқот. Раванди ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагони синфҳои V-XI зимни таълими калима ва таъбирҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ.

Мавзӯ (предмет)-и таҳқиқот. Ташаккули салоҳиятҳои иртиботии хонандагон дар заминаи таълими калима ва таъбирҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ.

Фарзияи таҳқиқот. Раванди ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон ва роҳандозии самараноки ҳадафҳои омӯзиш дар низоми муносири таҳсилот натиҷаи дилхоҳ медиҳад, ба шарте ки:

- омӯзгор аҳамияти муносибати босалоҳиятро дар таълими забони тоҷикӣ эҳсос ва дар татбиқи он пайваста кӯшиш намояд;

- ҳангоми омӯзиши калима ва таъбирҳо дар хонандагон тасаввурот дар бораи муносибатҳои системавии калимаҳо дар ҳамаи қисматҳои забони тоҷикӣ ташаккул дода шавад;

- дар низоми методии таълим хусусияти муносибатҳои парадигматикӣ ва синтагматикии байни воҳидҳои луғавӣ ба назар гирифта шуда, маҷмуи машқҳои истифода шавад, ки малакаҳои иртиботии татбиқи калима ва таъбирҳоро ҳамчун воҳидҳои муносибатҳои системавӣ ташаккул диҳад;

- омӯзиши калима ва таъбирҳо на танҳо ҳамчун назария, балки ҳамчун воситаи асосии инкишофи нутқ ба роҳ монда шавад;

- дар раванди дарс матнҳои адабие, ки калимаву таъбирҳои ба ҳаёти воқеии хонандагон наздик дорад, бештар мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шавад;

- бо усули ҳамгиро имкониятҳои бойи луғавии забони тоҷикӣ дар робита бо адабиёт ва дигар фанҳо барои ғанӣ гардонидани захираи луғавии хонандагон истифода гардад.

Бо мақсади ҳалли вазифаҳои муайяншуда ва тасдиқи фарзияи илмӣ аз маҷмуи усули зерини таҳқиқотӣ корбаст гардид:

- баррасии амиқи сарчашмаҳои забоншиносӣ, равоншиносӣ, педагогӣ ва дастурҳои таълимию методии марбут ба мавзӯ;

- омӯзиш ва ҷамъбасти таҷрибаи пешқадами омӯзгорон (тавассути мушоҳидаи раванди дарс, мусоҳиба бо муаллимон ва хонандагон) ва таҳлили фаъолияти шахсии муаллиф дар сифати омӯзгори фанни забон ва адабиёти тоҷик;

- ташкил ва гузаронидани марҳалаи тасдиқкунандаи таҷрибаи педагогӣ;

- гузаронидани таҷрибаи таълимӣ ва таҳлили натиҷаҳои он.

- сохтани амсилаи методии таълим, ки раванди азхудкунии калимаву ибораҳоро бо фаъолияти нутқи хонанда алоқаманд мекунад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии таҳқиқот бо асосноккунии мақсадноки омӯзиши мавқеи калима ва таъбирҳо дар таҳияи матн ва интиҳоби мафҳумҳо барои татбиқи салоҳияти иртиботӣ; таҳияи асосҳои илмӣ-назариявии омӯзиши нақши воҳидҳои луғавӣ дар матн (шифоҳӣ ва хаттӣ) муайян карда мешавад.

-Таҳқиқи мушкилоти азхудкунии воҳидҳои луғавӣ аз ҷониби хонандагони МТМУ дар асоси таҳлили адабиёти забоншиносӣ, педагогӣ ва методӣ;

-Санҷиши вазъи дониш ва салоҳияти иртиботии хонандагон дар замони муосир;

-Таҳлили маҷмуаҳои асосии таълимӣ-методӣ ва муайян кардани вазифаҳои методӣ оид ба таносуб ва пешниҳоди маводди назариявӣ ва амалии китобҳои дарсӣ, инчунин имкониятҳои ташаккули салоҳияти иртиботӣ дар заминаи онҳо то кадом андоза ҳал карда мешаванд;

-Таҳия ва тавсифи методикаи ташаккули салоҳияти иртиботӣ зимни таълими калима ва таъбирҳо;

-Санҷидани самаранокии шакли усули пешниҳодшудаи таълим дар ҷараёни гузаронидани таҷрибаи таълимӣ ва коркарди методии натиҷаҳои он.

Асосҳои методологии таҳқиқотро назарияи фаъолияти нутқ ва ташаккули салоҳияти иртиботӣ, забонӣ ва маърифатӣ, таълимоти фалсафӣ дар бораи забон ҳамчун воситаи муҳимтарини муоширати инсонӣ, қонуниятҳои рабоншиносии азхудкунии луғат ва принципҳои муносибати босалоҳият ба таълими калима ва таъбирҳо ташкил медиҳанд. Муқаррароти Консепсияи миллии таҳсилот ва Стандартҳои давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун заминаи меёрии таҳқиқот хидмат намудаанд.

Сарчашмаи маълумот. Осори илмӣ педагогӣ, забоншиносӣ, рабоншиносӣ, адабӣ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меёрии танзимкунандаи фаъолияти касбию педагогӣ дар соҳаи маориф; санадҳои меёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф, аз ҷумла, Қонуни

Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то солҳои 2030, Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳуҷҷатҳои инъикоскунандаи талабот ва тағйирот дар амалияи таълиму тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгорони ватанию хориҷӣ.

Заминаҳои эмпирикӣ. Заминаҳои эмпирикии таҳқиқотро маҷмуи маводди ва нишондиҳандаҳои зерин ташкил медиҳанд, ки дурустӣ ва эътимоднокии натиҷаҳои рисолаҳо кафолат медиҳанд, аз ҷумла, ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Қонуни забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Консепсияи миллии таҳсилот», «Стандартҳои давлатии таҳсилоти олии касбӣ» ва барномаҳои таълимии фанни забони тоҷикӣ дар мактабҳои олий); маводди таълимӣ ва методӣ (китобҳои дарсӣ, дастурҳои методӣ, луғатҳои лексикографӣ ва фразеологӣ, инчунин модулҳои, ки дар раванди таълим истифода мешаванд); натиҷаҳои мониторинг ва ташҳиси педагогӣ (маълумоти бадастомада аз санҷишҳо, пурсишҳо (анкета), мусоҳиба ва қарорҳои хаттии донишҷуён, ки сатҳи воқеии салоҳияти иртиботӣ ва захираи луғавии онҳоро инъикос менамоянд); пойгоҳи таҷрибавӣ–озмоишӣ (натиҷаҳои фаъолияти омӯзгории муаллиф дар МТМУ ва муассисаи таҳсилоти олии касбӣ (МТД-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров»), ки дар қараёни он методҳои инноватсионии пешниҳодшуда мавриди санҷиш қарор гирифтаанд); таҳлили ҳаҷми нутқӣ (маводди ҷамъоваришуда оид ба ғалатҳои луғавӣ ва фразеологӣ хонандагон дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, ки зарурати таҳияи методикаи навро асоснок мекунад); осори адабӣ ва публитсистӣ (намунаи матнҳо аз адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик, ки ҳамчун манбаи асосии таълимӣ барои ташаккули салоҳияти иртиботии муҳассилин истифода шудаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. МТМУ №12 ба номи Алоуддин Бобоев, № 6 ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии шаҳри Хучанд, №15-и ноҳияи Бобочон Ғафурови

вилояти Суғд ба ҳайси пойгоҳи таҷрибавӣ интихоб шуданд. Дар раванди таҳқиқот беш аз 150 нафар хонанда, 30 нафар омӯзгор ва 35 нафар падару модар ҷалб шуд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот дар таҳияи методикаи аз ҷиҳати назариявӣ асоснок ва аз лиҳози таҷрибавӣ санҷидашудаи ташаккули салоҳияти иртиботӣ дар раванди омӯзиши калима ва таъбирҳо аз ҷониби хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ зоҳир мегардад ва иборат аст.

Натиҷаҳои илмӣ муҳимме, ки шахсан муаллиф ба ҷой овардааст:

1. Дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ оид ба педагогика, методикаи таълими забони тоҷикӣ, забоншиносӣ, равоншиносӣ, муқаррароти назариявии ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон дар раванди омӯзиши калима ва таъбирҳо муайян карда шуданд;

2. Амсилаи методӣ, ки раванди азхудкунии маъноҳои калима ва, таъбирҳоро бо вазъияти воқеии муошират пайваست мекунад, таҳия гардид;

3. Самаранокҳои омӯзиши калима ва таъбирҳо дар МТМУ дар асоси салоҳияти иртиботӣ дар таҷриба исбот карда шуд;

4. Маълумоти илмӣ дар бораи малакаҳои нутқ, тафаккур ва салоҳияти иртиботии хонандагон ба даст омад, ки ба густариши заминаи педагогӣ ва равонӣ барои таҳияи системаи аз ҷиҳати методӣ самарабахши кор оид ба тақмил додани нутқи хонандагон мусоидат мекунад;

5. Технологияи омӯзиши мафҳумҳои калима ва таъбирҳо дар асоси муносибати босалоҳият ба таълим таҳия карда шуд;

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Пажӯҳиш маълум сохт, ки ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон зимни таълими забони тоҷикӣ дар шароити муосир муҳим арзёбӣ мегардад;

2. Маълум гардид, ки концепсияи методологии ташаккули салоҳияти иртиботӣ ва асосноккунии илмӣ он, дар асоси муносибати босалоҳият ба таълим, ки талаботи замони муосир мебошад, яке аз масъалаҳои муҳимми омӯзиши калима ва таъбирҳо мебошад. Ин раванд шароити мусоид барои забон омӯзиши мақсаднок ва бошууронаи хонандагонро таъмин менамояд.

Модели маҷмуии таълими воҳидҳои забонӣ (таҳия ва пешниҳоди модели сезинагии таълим (дарк–таҳлил–корбасти) пайвастигии назария бо амалияи лексикология, яъне истифода дар нутқи шифоӣ ва хаттии хонандагон фаро мегирад;

3. Таҳқиқ нишон дод, ки муайян кардани нақши технологияҳои иттилоотӣ ва мултимедиявӣ, захираҳои рақамӣ: луғатҳои электронӣ, платформаҳои таълимӣ дар раванди азхудкунии калима ва таъбирҳои душворфаҳм муҳим мебошад;

4. Аз омӯзиши масъалаи мавриди таҳқиқ маълум гардид, ки таҳияи маҷмуи машқҳои эҷодӣ, тавсифи расмҳо, муколамасозӣ, эссе, ки махсус барои гузаронидани воҳидҳои луғавӣ аз захираи «камфайол» ба захираи «файол»-и нутқи хонанда зарур мебошад.

Аҳамияти назариявии таҳқиқотро қорҳои илмӣ таҳқиқоти олимони шинохтаи ватанию хориҷӣ, аз он ҷумла, М. Лутфуллоев, И.Х.Каримова, Ф. Шарифзода, С. Аминов, С.Э. Неъматов, М.Р. Юлдошева, Х.М. Сабуров, А.Каримзода, Қ. Мухторӣ, Р.Ғаффоров, Ғ.М. Бобизода, Ш.Акобиров, Ш.Ю.Азизов, Ш.Ҳакимова, М.Тиллохочаева, Ш.Пўлодова, Бистрова Е.А., Л. Григуле, А.В. Хуторской, А.В. Дудников В. К.И.Воинова, И.А. Зимняя, О.Е. Лебедев ба паҳлуҳои гуногуни мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ бахшида шудаанд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки методикаи омӯзиши воҳидҳои луғавӣ бо мақсади ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагони МТМУ санҷида ва татбиқ, матнҳо барои омӯзиши нақши воҳидҳои луғавӣ дар ташкили матн пешниҳод ва намунаи нақшаи тавзеҳии дарсҳо оид ба методикаи пешниҳодшуда таҳия гардид. Муқаррароти назариявии диссертатсияро метавон ба лексияҳо, машғулиятҳои амалӣ ва семинарӣ дар донишгоҳҳои педагогӣ дохил кард, инчунин ҳангоми омода кардани курсҳои махсус дар факултетҳои филологии муассисаҳои олии педагогӣ ва курсҳои тақмили ихтисоси омӯзгорон истифода кардан мумкин аст. Маводди амалии таҳқиқотро метавон ҳамчун маводди дидактикӣ ҳангоми таълими фасли калима ва таъбирҳо, дар тавсияҳои

методӣ ба курси забони тоҷикӣ, барои такмили барнома, таҳияи китобҳои дарсӣ ва дастурҳо истифода бурд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Асоснокӣ ва эътимоднокии натиҷаи таҳқиқотро назария ва амалияи муаммои мазкур тавассути омӯзиш ва таҳлили осори илмӣ, педагогӣ, раваншиносӣ ва бадеӣ асоснок кардани нуктаҳои, ки дар фарзияи таҳқиқоти диссертатсионӣ пешниҳод карда шудаанд, муқоисаи натиҷаҳои бадастомада дар гурӯҳҳои таҷрибавию озмоишӣ, таҷрибаи шахсии муаллиф ба сифати омӯзгор дар МТМУ ва ҳайати педагогии дар қорҳои таҷрибавию озмоишӣ иштирокдошта таъмин кардаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Мавзӯ ва мундариҷаи диссертатсияи манзуршуда барои дарёфти дарачаи номзади илмҳои педагогӣ ба талаботи шиносномаи ихтисоси илмӣ

5.3.Педагогика. 5.3.5.3. Назария ва методикаи таълими забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии докталаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот дар таҳлили ҳамаҷонибаи масъалаҳои вобаста ба таҳқиқот, алаҳусус, дар пажӯҳиши самтҳои бунёдӣ ва амалӣ, ғирдоварӣ ва таҳлили маводди; дар истифодаи силсилаи усул ва методҳо вобаста ба мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот; дар заминаи қори таҷрибавӣ ва тасдиқи амалии муқаррароти қори илмӣ дар давоми озмоиш, таҳлили натиҷаҳои қорқарди маводди таҷрибавӣ, таҳия ва нашри мақолаҳои илмӣ, иштирок дар қорабиниҳои илмӣ, конференсияҳо, ҳамоишҳои илмию амалӣ (сатҳи қумҳуриявӣ ва байналмилалӣ), интишори монография, мақолаву дастурҳои таълимӣ, қамъбасти натиҷаҳои бадастомада ва таҳияи диссертатсия инъикос меёбад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муаллифи диссертатсия ба ҳайси омӯзгор аз соли 2016 то имрӯз дар факултети филологияи тоҷики МДТ-и «ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» фаъолият намуда, қанни методикаи таълими забони тоҷикиро дарс медиҳад. Усулҳои пешниҳодшударо дар қараёни тадриси қанни забони тоҷикӣ, дар давраи таҷрибаомӯзии донишҷӯён дар МТМУ зимни мушоҳида, иштирок ва таҳлили раванди дарсҳои

омӯзгорони фанни забон ва адабиёти тоҷики МТМУ санчида, самаранокии онро дар такмили фарҳанги нутқи хонандагон татбиқ кардааст.

Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертациониро дар конференсияҳои илмӣ, семинарҳои илмиву методӣ, чаласаҳои кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷик, педагогика ва методикаи таълим, иттиҳодияҳои методии муаллимони забон ва адабиёти тоҷики МТМУ пешниҳод ва мавриди баррасӣ қарор додааст, ки тасвиб ва тасдиқи худро ёфтаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертационӣ мазмуни асосии таҳқиқотро ифода карда, дар 20 номгӯй мақолаи илмӣ ва методӣ, аз он 5 номгӯй мақола дар нашрияҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестационии Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия ва Комиссияи олии аттестационии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ ёфтааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯйи ихтисораҳо, муқаддима, 3 боб, 11 зербоб, хулоса, тасвияҳо оид ба истифодаи амалисозии диссертатсия, рӯйхати адабиёт, интишороти аз рӯйи мавзӯи диссертатсия, дар маҷмӯъ, 188 саҳифаи ҷопи компютерӣ иборат аст.

БОБИ 1. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ИРТИБОТИИ ХОНАНДАГОН ЗИМНИ ТАЪЛИМИ ВОҲИДҲОИ ЛУҒАВӢ

1.1. Масъалаи таҳқиқи омӯзиши калима ва таъбирҳо дар сарчашмаҳои илмӣ

Ҳар як қавму миллат кӯшиш менамояд, ки аз имкониятҳои забони модарӣ хеш бештар ва беҳтар истифода барад. Ҳамаи унсурҳои луғавию грамматикӣ пайваста ба талаботи фикр ва меъёри забон интиҳоб карда мешаванд. Мақсади ифодаи фикр муқаррар мекунад, ки аз калимаю ибораҳои пуробуранг ва категорияҳои семантикии муассири баёни фикр истифода гардад. Дурусту саҳеҳ ва мавқеъшиносона кор фармудани вожа ва ифодаҳои маҷозӣ, воҳидҳои фразеологӣ яке аз унсурҳои салоҳиятнокии муҳассилин ба шумор меравад.

Воҳидҳои фразеологӣ маҳсули тафаккури халқ буда, аз ҷиҳати пайдоиш бо тарзи зиндагӣ, расму оин, табиат, маданият ва эҷодкорӣ робитаи зич доранд. Пайваста баланд бардоштани сатҳи маърифативу фарҳангии муҳассилинро дар заминаи мероси ғании зеҳнии халқ ва қомеъҳои фарҳанг Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд намудаанд: «... як нуктаро дар назар бояд дошт: дар ҷаҳони муосир кишваре ба дастовардҳои бузург ноил мегардад, ки ба баланд шудани сатҳи маърифат дар ҷомеа таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда, техникаву технологияи навро ба таври васеъ дар амал ҷорӣ менамояд...» [8,242].

Ҳар як забон хусусиятҳои худро дорад, агар мо онро дуруст муайян карда натавонем, дар забон омӯзӣ ба мушкилот дучор мешавем.

Асоси забоншиносии (лингвистӣ)-и таҳқиқи масъалаи таълими калима ва таъбирҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо низомии муайян ба роҳ монда мешавад, ки дар забоншиносии муосир аз асри XX тасдиқ ва дар самтҳои гуногун дар айни замон рушд меёбад (Қ.Тоҳирова [123], В. В. Виноградов [35], Д. Н. Шмелёв [143], Л. А. Новиков [106], Н. М. Шанский [138], Г. А. Золотова

[53] ва дигарон). Андешаҳои забоншиносони барҷаста дар бораи калима ҳамчун воҳиди асосии системаи забон асарҳои (Н. Маъсумӣ [91], А. Зоҳидов [54], Қ. Тоҳирова [123], Ҳ. Мачидов [88], М. Муҳаммадиев [94], Ю. Нурмаҳмадов [222], З.Қурғонов [220], Ш.Ҳакимова [133], Г.Маҳкамова [221], Б. Маҳкамова [86], Ш. Раҳматов [50] ва дигарон) барои ташаккули назарияи лексикологӣ дар забоншиносии тоҷик аҳаммияти бунёдӣ доранд. Таҳқиқи калима ҳамчун воҳиди асосии забон аз солҳои 20-30-юми асри гузашта ба таври махсус фаъол гардида, пеш аз ҳама, бо қорҳои забоншиносон В. В. Виноградов [35], Л. В. Шерба [66], Г. О. Винокур [36] ва дигарон алоқаманд аст, ки барои концепсияи муносири калима ҳамчун асоси забоншиносии таълими лексикология дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ низ таваҷҷуҳи зарурӣ дорад. Мавқеи назаррас дар муайян кардани мақсад ва вазифаҳои лексикология ҳамчун бахши алоҳидаи илм дар бораи забон ба В. В. Виноградов тааллуқ дорад. Муҳаққиқ асосии назарии таҳлили лексикологиро чунин муайян кардааст: «Алоқамандии ҳар як калима бо таърихи он, бо хусусияти сохтории забони тоҷикӣ, бо муҳити атрофи забон; вобастагии мутақобилаи ҳама ҷанбаҳои имконпазири калима ва вобастагии онҳо ба ҳама қабатҳои луғавии забон; зарурати ба назар гирифтани хусусияти замон, шуури ҷомеа, зиндагӣ, адабиёт, ки забон ҷузъи ҷудонашавандаи таърих ва фарҳанги он аст» [35, 65].

Ин тавсифот дар қори В. В. Виноградов «Русский язык. Грамматическое учение о слове» низ [35] инъикос ёфтааст. Дар он таҳлили луғавӣ–грамматикӣ калима бо таърихи забон, бо омӯзиши таркиби луғавӣ, таърихи баромади баъзе калимаҳо, инчунин бо масъалаҳои сохторӣ, таҳлили грамматикӣ роҳи усули инкишофи калимаҳои тоҷикӣ алоқаманд аст. Дар асар робитаи мутақобилаи грамматика ва услубшиносӣ дар раванди омӯзиши калима ва вазифаҳои он мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф истифодаи шаклҳои грамматикиро дар услуб ва жанрҳои гуногуни нутқ нишон дода, калимаро ҳамчун воситаи асосии тасвир дар адабиёти бадеӣ арзёбӣ мекунад. Инчунин ҷанбаи овозӣ, маъноӣ, ҳодисаҳои муродифшавӣ, зидмаъноӣ, ҳамгунагии воҳидҳои луғавӣ, воҳидҳои фразеологӣ ва истифодаи калимаҳои иқтибосӣ

таҳқиқ шудаанд. Таваҷҷуҳи махсус ба таҳаввули таркиби луғавӣ дар иртибот бо тағйироти чомеа ва мавқеи архаизмҳо, диалектизмҳо ва истилоҳоти касбӣ дар услубҳои гуногун зоҳир гардидааст. Гурӯҳҳои гуногуни луғавӣ дар солҳои 60-70-уми асри XX ба таври мукамал таҳқиқ карда шуданд. Дар асарҳои Ю. Д. Апресян [21, 472], О. С. Ахманова [24,296], В. Звегинтсев [51,41], Е. Курилович [73,456], А. И. Кузнетсова [71,216], Э. М. Медникова [92,202], А. А. Уфимтсева [125], Н. М. Шанский [138, 327], Д. Н. Шмелев [143, 280] масъалаҳои омӯзиши луғат, нақши омилҳои ғайризабонӣ дар ташкили системаи маъноии забон гузошта шуданд. Д. Н. Шмелев дуруст таъкид мекунад, ки «Таваҷҷуҳ ба омӯзиши гурӯҳҳои калимаҳо, ки аз ҷиҳати маъно бо ҳам алоқаманд, хеле пештар ба миён омада, дар асарҳои чунин муҳаққиқон ба монанди М. М. Покровский, Р. М. Мейер, Й. Трир, Л. Вейсгербер, Ш. Балли ва дигарон инъикос ёфтааст» [143,205].

Илми муосири забоншиносӣ калимаро на танҳо воҳиди асосии луғавӣ-фразеологӣ, балки воҳиди асосӣ ва марказии (сатҳи) системаи забон мешуморад. Дар пайравӣ аз Т. В. Булигина ва С. А. Крилов мо системаи забонро «Маҷмуи унсурҳои забон, ки дар робита ва муносибатҳои қонунӣ бо ҳамдигар қарор доранд ва бо як бутунии муайян тавсиф мешаванд» мефаҳмем» [31,477]. Ин сатҳи марказӣ чунин воҳидҳоро ба монанди фонема ва морфемаҳо муттаҳид мекунад ва дар айни замон нуқтаи ибтидоӣ, маводди сохтмонӣ барои ба даст овардани воҳиди номинативӣ – калима мебошад.

Дар системаи луғавии забон унсури содатарин калима (калима, лексема, воҳиди луғавӣ) мебошад. «Калима-мафҳум» (бо истилоҳи Л. В. Шерба) калимаест, ки аз яке маъноҳои худ гирифта шудааст. «Аз муносибати «калима-мафҳумҳо» дар дохили системаи луғавӣ категорияи сермаъноӣ, муродифӣ, антонимӣ, омонимӣ ҳодисаҳои маъноиро ташкил медиҳанд. Системаи луғавӣ бо дигар қисматҳои забон ба таври амиқ пайванд дорад ва нисбат ба дигар системаҳои забон (грамматикӣ, фонетикӣ, нахвӣ ва ғайра) мураккабтар аст, зеро он унсурҳои зиёдеро дар бар мегирад, ки беҳисобу беканор аст» [146,291]. Масалан, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [204] зиёда аз 45 ҳазор ва дар

«Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» [206] 80 ҳазор калима мавҷуд буда, миқдори маъноҳо бошад, ин нишондиҳандаро чанд маротиба зиёд мекунад. Илова бар ин, қабати луғавии забон системаи ғайрӣ ва пайваста тағйирёбанда мебошад, ки бо таъсири на танҳо омилҳои дохилӣ, балки беруна муайян карда мешавад. «Воҳидҳои луғавии система алоқаҳои зичтар, амиқтар ва гуногунҷанбатарро бо матн нисбат ба воҳидҳои дигар системаҳо ошкор мекунад ва бинобар ин, аз рӯйи мундариҷаи худ «мутахарриқ» ва яқинд нава мебошанд» [144,172].

Қорбасти калима ва таъбирҳо дар нутқи шифоӣ ва хаттӣ таҳти омилҳои гуногун: мавқеи истемол, вазифаҳои услубӣ ва жанрҳо, инчунин омилҳои иҷтимоӣ: ғайризабонӣ (берунӣ): вазъияти муошират ва хусусиятҳои иҷтимоӣ, ба монанди сатҳи таҳсилот, намуди машғулият, ба назар гирифтани синну сол, ҷинс ва монанди инҳо таъсир мерасонанд.

Солҳои охир забоншиносон масъалаҳои муҳимро марбут ба лексикология, аз қабилӣ, муносибати мутақобилаи воҳидҳои луғавӣ бо воқеияти атроф А.Мачидов [88], Қ.Тоҳирова [123], Л. А. Новиков [106], нишонаҳое, ки таркиби луғавии забонро муайян мекунад [89], сохтори дохилии системаи луғавӣ-маъноӣ ва вобастагии мутақобилаи муносибатҳои парадигматикӣ ва синтагматикӣ Д. Н. Шмелёв [143,144], А. А. Уфимсева [124, 125], Э. В. Кузнетсова [71], В. А. Звягинцев [51], таъсири омилҳои иҷтимоӣ ба маъно ва истифодаи воҳидҳои забонро таҳқиқ кардаанд. Дар асарҳои бисёр забоншиносон қабатҳои алоҳидаи калима баррасӣ мешаванд. Хусусияти системавии сохтори қатори муродифро Н. Ҳикматуллоев [225], Ш.Ҳакимова [133], З.Қурғонов [220], С.Љӯраева [147] ва аз олимони хориҷӣ Ю. Д. Априксян [21] қайд мекунад, муносибатҳои маъноӣ дар дохили ҷунин қаторҳоро М.Муҳаммадиев [94], П.Е.Сулименко [172] муайян кардааст, системавии муносибатҳои антонимӣ аз ҷониби М. Муҳаммадиев [94], Г. Маҳкамова [221], Д. Н. Шмелёв [143], Л. А. Новиков [106] ва дигарон таҳқиқ карда шудааст. Дар баробари ин, алоқаҳои мутақобилаи антонимӣ бо муродифӣ ва инчунин баъзе яқингии ташкили ин воҳидҳои луғавӣ ошкор карда шуданд [118].

Асарҳои олимони марҳалаи навро дар рушди филология ва илмҳои ба он наздик омода карданд. Таҳлили М. М. Бахтин дар бораи он, ки ягона роҳи шинохти инсон тавассути матнҳои аз ҷониби ӯ эҷодшуда мегузарад, ғаёлона қабул карда шуд: «Матн...маълумоти ибтидоии тамоми тафаккури гуманитарӣ-филологӣ аст. Матн ҳамон воқеияти мустақим (воқеияти андешаҳо ва таҷрибаҳо) мебошад, ки ин фанҳо ва ин тафаккур метавонанд танҳо аз он оғоз кунанд. Дар ҷое, ки матн нест, объекти таҳқиқ ва тафаккур ҳам нест» [29, 306]. Масъалаҳои марбут ба матн ҳамчун воҳиди мустақили нахвӣ дар рисолаи номзодии С. Аминов таҳти унвони «Методикаи таълими матнсозӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ» (1995) ва дастури таълимии «Матн ва таълими он дар мактаб» (2002) мавриди баррасии амиқ қарор гирифтаанд. Муаллиф дар заминаи маводди зиёд хусусиятҳои салоҳияти иртиботӣ ва таносуби ҷумлаҳо дар матни яклухт баррасӣ ва тафовути онҳо аз дигар категорияҳои забонӣ дақиқан нишон додааст. Аз ҷониби таҳқиқотгар хусусиятҳои асосии матн ба таври зерин тасниф шудаанд: «а) аз ҷиҳати мантиқу мавзӯ ба ҳамдигар алоқаманд будани ҷумлаҳо; б) мақсади асосӣ ва мавзӯи муайян доштан; в) дорои мустақилияти нисбӣ будан; г) ба воқитаҳои грамматикӣ ташаккул ёфтан, вазифаи пайвандакҳо, ҷонишин, пешояндҳо, аъзои туфайлӣ, воҳидҳои эзоҳӣ; ғ) пай дар пай пайваст шудани ҷумлаҳо; д) баёния ботартиби фикр риоя мешавад; е) ҷумлаҳо робитаи мутаассилий ва мантиқӣ доранд; ё) оғозу анҷом доштани матн» [213,16]. Саҳми назаррас доир ба назарияи ғаёлияти нутқ олимони варзида Б. Камолиддинов [59], М.Шукуров [136], Ҷ.Холиқназар [127], Р.Ваҳҳоб [32] ва олимони хориҷӣ Л. С. Виготский [39], А. Н. Леонтев [77], Н. И. Жинкин [47] ва дигарон гузоштаанд, ки барои тавсифи забоншиносии равандҳои тафаккур, тавлид ва дарки нутқ, ғановат бахшидани таркиби луғавӣ, амсилаи шахсияти забонӣ Ю. Н. Караулов [66] ва дигарон асос шуданд. Дар мавриди баррасии масъалаҳои марбут ба воҳидҳои забон муҳаққиқи варзида Д. Хоҷаев нуктаи басо дақиқеро иброз доштааст: «Забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна бештар хусусияти амалӣ дошт, зеро мақсад аз паҷуҳишу омӯзиши қонунҳои забон, шарҳу маънидодӣ ҳодисаҳои ҷудогонаи забон, беғалат қироат

кардани матн ва дар навиштан ба ғалатҳо роҳ надодани қаламкашон буд. Баъдтар, дар натиҷаи баҳрабардорӣ аз мактабҳои забоншиносии дигар тамоюли назарӣ, ҷанбаи таҳлили он қавитар гашт ва бисёр донишмандон оид ба масъалаҳои алоҳидаи забони тоҷикӣ андешаҳои ҷолиби илмӣ баён кардаанд» [128,7].

Воҳидҳои забон дар матн чун воҳиди комили муҳобиротӣ пайҳам ва мутаносиб ҷой мегиранд ва калимаҳо бо ҳам алоқамандона истифода мешаванд. Таносуби маъноии калимаи асосӣ ва тобеъ дар ифодаи фикр мавқеи назаррас дорад. Ин нукта аз ҷониби мутахассисон чунин таъкид гаштааст: «Дар забоншиносии муосир мафҳуми матн дар доираи ҷудогонаи илми забоншиносӣ таҳқиқ мешавад. Матн ҳамчун пайвастаи комили забон, ки вижагии алоқамандӣ ва яклухтиро доро буда, тавассути алоқаҳои сохторию маъноии воҳидҳои аломат ташаккул ёфта, воҳиди асосию мукаммали муҳобирот ба шумор меравад» [128,49].

Дар таҳқиқотҳои муосири забоншиносӣ имкониятҳои ташаккули салоҳияти иртиботии калима ва таъбирҳо бо назардошти мавқеи тобишҳои гуногуни маъноӣ ва таносуби вожаҳо баррасӣ гашта, пажӯҳишгарон дар бораи хусусиятҳои маъноӣ луғавӣ, грамматикӣ, имкониятҳои воқеъбинона ва фарҳангшиносии маъноӣ калима, тааллуқ доштани он ба мавзӯи муайян, мувофиқат ба ҳолатҳои муайяни муошират ва ғайра маълумот додаанд. Калима имконият дорад, ки миқдори муайяни иттилоотро (маъноӣ, ҳиссӣ, зебоишиносӣ) фаро гирад, нигоҳ дорад ва дар ҳолати зарурӣ – такрор кунад ва дар ҷараёни нутқ интиқол диҳад, то ки фаҳмиш ва ҳамкориҳои ҳамаи иштироккунандагони муоширатро таъмин намояд.

Ҳамин тариқ, барои иҷрои чунин вазифаи мураккаб калима бояд имкониятҳои васеъ дошта бошад, ки табиати пайдоиш ва усули татбиқи онҳо то ҳол дар илм баҳсҳои сершуморро ба миён меорад. Як қатор олимон, аз қабيلي И. А. Стернин [171] ва дигарон кӯшиш доранд, ки ҷузъҳои гуногуни маъноии воҳиди луғавӣ, пеш аз ҳама, имконияти иртиботии калимаро равшан намоянд. Дар айни замон, ба маъноӣ луғавии калима ва таркибҳои он таваҷҷуҳи махсус

равона гаштааст, зеро маҳз онҳо ба равандҳои эҷод ва дарки паёми нутқ ҳадди аксар таъсир мерасонанд. Ба асоси маъноиву образнокӣ дар матни бадеӣ В. В. Виноградов ишора кардааст [35].

Ю. Д. Апресян андеша дорад, ки «Татбиқи имконияти иртиботии калимаро ҳамчун раванди ғайрифаъолсозии яке аз сатҳҳои маъноӣ, ки таҳти таъсири ҷойгиршавии калима дар сохтори синтаксисӣ ва мавқеи наздики аз ҷиҳати маъноӣ ғайрифаъолӣ он ташаккул меёбад, баррасӣ мешавад» [21]. Маъноӣ луғавӣ, одатан, ҳамчун «Мундариҷаи калима, ки дар шуур инъикос ёфта, тасаввуротро дар бораи ашё, хусусият, раванд, падида ва ғайра дар он мустаҳкам мекунад» маънидод мешавад [38,213]. Маъноӣ луғавӣ бо маъношиносӣ (синтагматика), парадигматика ва сохтори нахвӣ он муайян карда мешавад. Ба вазифаи маърифатии маъноӣ луғавӣ олимон Ю. Д. Апресян [21], В. А. Звегинцев [51], Д. Н. Шмелев [143] ҷузъҳои зеринро дохил мекунанд: фарҳангӣ, ҳиссӣ, образнокӣ, арзёбӣ (баҳодихӣ), ғоявӣ (идеологӣ), (иҷтимоӣ ва ахлоқӣ) ва ғ.

Дар ҳолати мушаххаси нутқ танҳо як қисми имконияти иртиботии калима инъикос меёбад, ки бо ҳадафҳои сухангӯ, хусусияти ифодаи фикр ва сатҳи забондонии ӯ муайян карда мешавад. Ғайрифаъолияти нутқ мутаносиб бо тафаккури инсон инкишоф меёбад ва муҳимтарин рукни салоҳияти иртиботӣ метавон муттаҳидшавиро тасниф намуд. Забон ба тафаккур, воситаи муошират ва принсипҳои ҳамгирӣ таъсир мекунад ва махсусан дар сатҳи луғавӣ ба таври возеҳ зоҳир мешавад. Аз ин рӯй, матнро метавон ҳамчун натиҷаи омӯзиши тафаккур ва маъно арзёбӣ кард, ки дар шакли нутқи шифохӣ ё хаттӣ таҷассум меёбад. Ҳадафи ниҳоии матн аз ирсоли иттилоот аз ҷониби муаллиф ба қабулкунанда (мухотаб) иборат буда, ҷанбаҳои тарбиявӣ ахлоқиро низ фаро мегирад. Дар ин раванд мақсаду мароми эҷодкор ва интизориҳои ӯ аз таъсири калом ба шуури шунаванда ё хонанда нақши калидӣ мебозанд.

«Инъикоси имкониятҳои иртиботии калима дарки воҳидҳои сатҳи луғавиро барои ба вучуд овардани қобилияти алоқамандии чанд калима дар шуури инсон бо системаи забон, доираи мафҳумҳо ва падидаҳои воқеияти атроф, вазифаҳои калимаро муайян кунад» [70, 61]. Шаклгирии фонетикӣ

устуворӣ ва мустақилияти калимаро нисбат ба дигар калимаҳо ё воҳидҳои забон ифода намуда, алоқаҳои онро мушаххас мегардонад. «Номифодакунии калима низ хусусияти алоқамандкунӣ дошта, ба он имкон медиҳад, ки дар шуури инсон падидаи муайяни ҷаҳони атрофро иваз кунад. Басомади ҳар як калимаи мустақил, дар ниҳоят, аз ҷойгиршавии он дар таркиби луғавии инсон вобаста аст. Имкониятҳои пайваستшавии калима бевосита дар алоқаи он бо дигар вожаҳо инъикос ёфтаанд Шаклгирии бутун бевосита дар алоқаи калима бо калимоти дигар инъикос меёбад» [66, 60].

Ба рушди системаи нутқи хонанда шароитҳои иҷтимоӣ – муҳити нутқ ва хусусияти рушддиҳандаи он таъсири калон мерасонад. Ҳар як марҳалаи синну сол имкониятҳои эҳтимолии худро барои рушди нутқ дорад ва системаи забон, воситаҳои он мавзӯи омӯзиши махсус мегарданд. Такмили нутқи шифохӣ ва аз худ кардани нутқи хаттӣ ба амал меояд. Нутқи хонандагон бо мукаммалӣ, мантиқӣ, алоқамандӣ, далелнокӣ дар ҳар давраи омӯзиш фарқ мекунад. Дар синни хурди мактабӣ хонандагон вобаста ба вазъияти нутқ, муҳит ва мақсади муошират тағйири тарзи ифодаи худро меомӯзанд. Давраи миёнаи мактабӣ, пеш аз ҳама, бо он тавсиф мешавад, ки дар ин марҳала таълими фанни забони тоҷикӣ бо низоми муайяну дақиқ ба роҳ монда мешавад. Малақаҳои сохтани матнҳои гуногун дар асоси муносибатҳои бонизоми забон, тартиб додани нутқи мурағабӣ шифохӣ ва матни хаттӣ ташаккул меёбанд. Дар ин вақт ташаккули сабаки инфиродии хонанда дар асоси азхудкунии васоити забонии услубҳои нутқ ба миён меояд.

Бояд қайд кард, ки дар синни миёнаи мактабӣ баъзе хонандагон аз сабаби рушд накардани муҳити нутқи атрофи онҳо ҳануз ҳам ба ҳаҷми давраи хурдсолӣ роҳ медиҳанд, ба монанди қобилияти сусти шинохти фарқи маъноии калимаҳои ҳамшакл, наздикталаффуз, ҳаммаъно ва ғайра. Муҳаққиқон сабабҳои равонии роҳ ёфтани ин гуна ҳаҷми давраи нутқи хонандагон: «махдудии тафаккур ва ташаккул наёфтани дарккунии дурусти донишҳои грамматикӣ ва мантиқӣ донистаанд» [57,132].

Хусусиятҳои нутқи наврасон тадричан тағйир меёбад ва раванди мустақили донишазхудкунӣ ҳоси синни наврасӣ нест. Аз синни калони мактабӣ (15-солагӣ) сар карда, диққати асосӣ ба тақмили маданияти нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ дода мешавад ва давраи ҳассос барои рушди нутқи хонандагон ва ташаккули малакаву маҳоратҳои муошират дар алоҳидагӣ синни миёнаи мактабӣ 11-15 солагӣ мебошад. Тафаккури хонандагон бо омӯзиши воҳидҳои забони тоҷикӣ ташаккул меёбанд ва хусусияти забони тоҷикӣ ҳамчун фанни таълимӣ дар он аст, ки:

1. Он воситаи тафаккур, шинохт, ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва интиқоли дониш, таҷрибаи наслҳо мебошад, ки мақоми махсуси онро дар байни дигар фанҳои таълимӣ муайян мекунад ва азхудкунии он дар бисёр мавридҳо муваффақиятро дар азхудкунии илмҳои дигар муайян мекунад;

2. Он, ба фарқ аз дигар фанҳои таълимӣ, на «он қадар ба ҷаҳони моддӣ нигаронида шудааст, балки ба сохтори дониши мо дар бораи он, амсиласозии воситаҳои шинохти ин ҷаҳон» [77,57] нигаронида шудааст.

Барои ташаккули малакаҳои таҳлили иттилоот гузаронидани корҳои мақсаднок оид ба ташаккули қобилияти дарккунии хонандагон зарур аст, зеро «дарк кардан - маънои онро дорад, ки онро аз сатҳи тасаввурот ба сатҳи забон гузаронем, яъне тасаввуроту тахайюлот бо калимаҳо баён карда шавад» [153,115]. Фаъолияти зеҳнӣ барқарор кардани тарзҳои ба даст овардани натиҷаи шуурноқӣ мебошад ва одат ҳамчун қобилияти шуур барои баргаштан ба дарки амалиёти зеҳнӣ воситаи муҳимми методӣ мебошад, ки ба хонанда имкон медиҳад фаъолияти таълимӣ-омӯзишии худро назорат кунад. Ғайр аз ин, ба ақидаи С.Л. Рубинштейн [113], одат шароит фароҳам меорад, ки аз намуди тафаккури амалӣ ба назариявӣ гузарем, зеро дарк кардани шакли андеша, ки ба умумияти афзояндаи мундариҷаи он таъяс мекунад, дар навбати худ боиси он мегардад, ки андеша умумӣ, бонизом ва мақсаднок шавад. Дар раванди таълим одат ба рушди қобилияти хонандагон барои таҳлил, назорат ва арзёбии сатҳи дониш ва малакаҳои худ, яъне раванди фаъолияти таълимӣ ва натиҷаҳои он мусоидат мекунад.

1.2. Заминаҳои илмӣ-назариявии ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон

Рохбарияти олии кишвар пайваста кӯшиш менамояд, ки низоми таълимно хамқадами замон гардонида, барои ба фазои ягонаи ҷаҳонӣ ворид намудани таҳсилоти миллӣ дастёб гардад. Таълими ба ташаккули салоҳиятнокӣ нигаронида ҳосили дониш, маҳорату малакаро ба сифати натиҷаи таҳсилот баррасӣ менамояд. Барои иҷрои вазифаи мазкур ва зина ба зина рӯй овардан ба муносибати босалоҳияти таълими фанҳои математика ва забони модарӣ (синфҳои ибтидоӣ) дар 24 МТМУ аз моҳи сентябри соли 2016-ум роҳандозӣ гаштааст. Сабаби асосии тағйири низоми таълим дигар гаштани талабот, мундариҷа ва раванди таълим аст: «Низоми нави маориф, ки мутобиқи тамоюлоти ҷаҳони муосир на ба дониш, балки ба салоҳиятнокӣ асос ёфтааст, бояд ба шогирдон имконияти аз худ намудани салоҳияту малакаҳои асосии иҷтимоиро ба монанди қабули масъулиятноки қарорҳо ва банақшагирии пешравӣ дар касб, илмомӯзӣ дар давоми тамоми ҳаёт, тайёрии касбии дар бозори меҳнат талаботдошта, донишу малакаи барои худтакмилдиҳӣ зарур, малакаи тарзи ҳаёти солим, арзишҳои ҷомеаи шаҳрвандиро таъмин намояд» [3].

Муносибати босалоҳият ба таълим дар низоми маориф ҳамчун чараёни калидӣ эътироф гашта, чиҳати рафъи номувофиқатии миёни стандартҳои таълимӣ ва ниёзҳои воқеии иҷтимоӣ хидмат мекунад. Ин равиш имкон медиҳад, ки талаботи инфиродии шахс дар раванди азхудкунии дониш ба таври муассир қонеъ карда шавад. Омӯзиш ва ҳалли муаммои моҳият ва мазмуни мафҳуми «салоҳият» дар пажӯҳишоти олимони хориҷӣ чанд сол муқаддам шуруъ шудааст. Бино ба таъкиди методисти рус О.Е. Лебедев: «Муносибати босалоҳият – ин маҷмуи принципҳои умумии муайянкунии мақсадҳо ва интихоби муҳтавои таҳсилот, ташкили раванд ва аразёбии натиҷаҳои таҳсилот мебошад» [159,3]. Бино ба мушоҳидаҳои мо, В.А. Далингер ҷавҳари муносибати босалоҳиятро дар низоми таҳсилоти умумӣ ба таври амиқ шарҳ додааст. Мавсуф қайд менамояд, ки ҳадафи ин равиш танҳо бо интиқоли дониш

ва иттилооти назариявӣ маҳдуд намегардад. Ба ақидаи ӯ, муносибати босалоҳият фарогири зинаҳои маърифатӣ, тарзҳои мушаххаси тафаккур ва таҳлил буда, ба рушди иқтисодӣ ва ҷаҳонӣ эҷодии хонандагон нигаронида шудааст [156,46].

Муносибати нав ба таълим дар замони муосир аз ёд қонуниҳои иттилооту назария, балки истифодаи амалии дониш ва ҳосили малака мебошад. Он равиш аз дарк ва таҳлил то ҳулосабарориро фаро мегирад. Он тарзҳои мушаххаси тафаккур: интиқодӣ ва мантиқиро дар ҷаҳонӣ хонанда ташаккул дода, ба таҳлил ва ҳалли мушкилонаи масъалаҳои пешомада роҳ мекушояд. Муҳаққиқ М. Тиллохочаева дар ин маврид аҳаммияти тақдими фарҳанги нутқро зарур мешуморад, ки «Дар таълими забони тоҷикӣ инкишофи нутқи хаттӣ ва шифоҳии хонандагон ҳеле муҳим маҳсуб мешавад. Имрӯз дар шароите, ки аз аксари ҷаҳон аз саволҳои сершумори тестӣ барои натиҷагирӣ ва арзёбии дониш истифода мекунанд, масъалаи мазкур муҳимияти бештар касб мекунанд» [173,41]. Муносибати босалоҳият ба таълим ҷаҳонӣ муҳассилинро дар донишандӯзӣ маърифатнокӣ меафзояд. Муаллифи дигар қайд менамояд, ки «Татбиқи ин муносибат ба таълим барои рушди ҷаҳонӣ таҳсилоти инсон—маънавият, ҷаҳон, тафаккури ҷаҳонӣ, маҷмӯи иҷтимоии ҷаҳон ва таъриқатӣ имконият медиҳад. Муносибати босалоҳият на маълумотнокӣ инсон, балки маҳорати ӯро дар ҳалли мушкилот ба ҷойи аввал мегузорад» [155,32]. Моҳияти ин равишро рушди шахсият, ки асоси назарияи муосирӣ равишносии педагогӣ соҳаи таҳсилотро ташкил медиҳад, фаро мегирад: «Заминаи марҳилавии ин равиш бевосита бо ҳадафҳои ҷаҳонӣ таълим алоқаманд аст, ки дар он салоҳиятҳо сатҳи олӣ ва ҷаҳонӣшудаи маҳорату малакаҳои муайян мекунанд ва мазмуни таҳсилот бо ҷаҳон унсурӣ амсала (дониш, маҳорат, таҷрибаи ҷаҳонӣ эҷодӣ ва таҷрибаи муносибати арзӣшӣ) муайян карда мешавад» [38].

Санадҳои муҳимми давлатӣ ва соҳавӣ, ба монанди «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020», «Стандарти давлатии таҳсилот» ва «Стандартиҳои ҷаҳонӣ» (соли 2016), ки заминаҳои

хукукиву методологии ин равандро ташкил медиҳанд, роҳандозии муносибати босалоҳиятро тақозо менамоянд. Дар ин замина, раванди татбиқи зина ба зинаи ин равиш аз таҳсилоти ибтидоӣ оғоз гардида, ҳоло тамоми зинаҳои таълимро фаро гирифтааст. Аз омӯзиши хусусиятҳои муносибати босалоҳият ба таълим профессор Азимова Н. ба чунин натиҷа расидааст: «Муносибати босалоҳият – ин низоми талаботи педагогӣ нисбати ташкили раванди таҳсилот аст, ки:

– таълими ба шахсият ва амалия нигаронидашуда мебошад ва самти амалии раванди таълим пурзӯр карда мешавад» [212,34].

Бояд гуфт, ки масъалаи салоҳиятноки ду ҷанбаро фаро мегирад: Дар низоми ҳуҷҷатгузори соҳаи маориф, хусусан дар стратегияҳои рушд ва стандартҳои давлатии таҳсилоти умумӣ, афзалияти муносибати босалоҳият ҳамчун омили калидии беҳтар намудани сифати таълим таъкид шудааст. Ин дигаргунӣ аз синфҳои поёни оғоз ёфта, марҳала ба марҳала дар низоми мактабӣ роҳандозӣ мегардад. Ҷавҳари ин муносибатро ҳамгироии дониш ва малакаҳо ташкил медиҳад, ки дар он фаъолияти таълимгиранда аз омӯзиши сатҳии маводди ба самти ҷустуҷӯии илмӣ ва татбиқи амалии андухтаҳо тағйир меёбад. Муносибати босалоҳият ба таълими забони тоҷикӣ талаб менамояд, ки ба ҷуз дониш ва салоҳиятҳои забонии хонандагон салоҳиятҳои болоифанӣ ё асосӣ, ки дар муошират корбаст мегарданд, ташаккул дода шавад. Бо ин мақсад, барои ташаккули салоҳиятҳои забонӣ ва иртиботӣ дар барнома соатҳои алоҳида ҷудо карда шудаанд. Пажӯҳишҳои олимони методистон дар ҷодаи омодакунии касбии донишҷӯёни риштаи филология ва ташаккули маҳорати педагогии омӯзгорони ояндаи забони тоҷикӣ бештар ба масъалаҳои рушди малакаҳои ҷузъии методӣ нигаронида шудаанд. Дар методологияи таҳсилоти олии касбӣ мафҳуми «салоҳияти касбӣ» ва сохтори навҳои он дар робита ба ихтисоси омӯзгори забони тоҷикӣ ба таври низомманд ва фарогир мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст.

Муҳаққиқони соҳаи педагогика ва методикаи таълими кишвар бори аввал концепсияи салоҳиятнокии муҳассилинро мавриди баррасӣ қарор дода, маҷмуи «панҷ салоҳияти калидӣ - иртиботӣ, ҳамкорӣ, тафаккури интиқодӣ, эҷодкорӣ ва

маҳорати омӯзиш»-ро ҳамчун заминаи асосии таҳсилоти муосир муаррифӣ намудаанд [96,56].

Аз хусуси калимаи «салоҳият» Заиров С. муфассал сухан ронда, маънои луғавии онро аз 17 фарҳанг мавриди қиёсу муқобала қарор додааст: «Маъноҳои шарҳёфтаи калимаи «салоҳият» далел бар онанд, ки ин вожа ва яке аз маъноҳои асосии он бо маънои калимаи «компетентность», «компетенция» ҳамвазн аст. Инро шарҳи маънии калимаи салоҳият дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» [2006] низ собит мекунад: «Салоҳият 1. компетентность, компетенция; 2. полномочие; прерогатива; 3. соответствие, годность, пригодность; салоҳият доштан: а) быть компетентным; иметь полномочия; б) годиться, соответствовать; [215,345].

Ба ин тариқ, интиҳоби калимаи «салоҳият» ҳамчун варианти тоҷикии истилоҳи русӣ беасос нест ва он маъниро ифода карда метавонад» [215, 345].

Мафҳум ва мазмуни истилоҳи «салоҳият» дар равишшиносии тоҷик нав набуда, дар эҷодиёти халқӣ ва осори суханварони форсу тоҷик ин нукта ба сарехӣ қайд гаштааст:

Илмат ба амал чу ёр гардад,
Қадри ту ба яке ҳазор гардад.

Чу касби илм кардӣ, дар амал кӯш,
Ки илми беамал борест бар душ.

Дар мероси гаронбаҳои классикони адабиёти форсу тоҷик андешаҳои калидӣ дар бораи таносуби дониш ва амал баён ёфтаанд, ки имрӯз ҳамчун заминаи ахлоқию методологии муносибати босалоҳият хизмат мекунанд. Мақолҳои халқию ҳикматҳои бузургон, аз қабили «Илми беамал – дарахти бесамар», «Олими беамал – занбури беасал» ва «Сухани беамал – тири беспайкон» моҳияти аслии салоҳиятнокиро ифода менамоянд: дониш танҳо дар сурати татбиқи амалӣ ва табдил ёфтан ба маҳорат арзиши иҷтимоӣ пайдо мекунад.

Қорӣ намудани муносибати босалоҳият дар низоми маориф яке аз омилҳои калидии мутобиқсозии чараёни таълим ба талаботи воқеии ҳаёт маҳсуб меёбад.

Таҳлили осори мутафаккирон нишон медиҳад, ки рушди салоҳиятҳои мухассилин ва истифодаи стратегияҳои самарабахши омӯзиш ба таҷрибаи устодон ва роҳнамоии соҳибхирадон таъя мекунад. Дар ин замина, истифодаи методҳои интерактивии таълим, аз ҷумла усули ҳамкорӣ ва ҳамгирӣ, шартӣ ҳатмии ташаккули шахсияти ғаёол мебошад.

Дар ин замина, таъбиқи муносибати босалоҳият дар соҳаи маориф ҷиҳати тавсеаи ҷаҳонбинӣ, тақмили фарҳанги нутқ ва таҳкими маҷмуи донишу малакаҳои амалии хонандагон мавқеи назаррас дорад.

Мафҳуми салоҳиятноки на танҳо ҷузъи маърифатӣ, балки ҷузъҳои ҳавасмандӣ (мотиватсионӣ), ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва рафтори шоистаро низ дар бар мегирад. Салоҳиятноки ҷун натиҷаи таълим (дониш ва маҳорат ва системаи арзишҳо фаҳмида мешавад. Ин мазмун аз «Роҳнамо барои омӯзгорон аз ғанни забони тоҷикӣ» бармеояд: «Дар маҷмуъ, салоҳиятнокии хонанда дар дарси забони тоҷикӣ ба се ғурӯҳи асосӣ ҷудо карда мешавад: салоҳиятҳои асосӣ, салоҳиятҳои иртиботӣ ва салоҳияти забонӣ. Барои таълими салоҳиятҳои забонӣ ва иртиботӣ дар барнома соатҳои ҷудогона нишон дода шудаанд» [3]. Барои ташаккули салоҳияти асосӣ дар Стандарт ва барнома маҳсус соат ҷудо нашуда, ин салоҳиятҳо дар ҷараёни тамоми дарсҳо инкишоф дода мешавад. «Ҷавҳари онҳоро омодагии хонанда ба муносибати байнишахсӣ, муносибат дар ҷомеа, масъалаҳои ахлоқ, ватандӯстӣ, арҷгузорӣ ба арзишҳои милливу башарӣ ташикил медиҳанд» [95,4].

Моҳияти ғаёолияти касбии омӯзгорони МТМУ аз тағйири низоми маориф ҳалли масоили бунёдии методологии зерин ташикил медиҳад:

- бо истифодаи ғановариҳои муосири рақамӣ, аз ҷумла барномаҳои маҳсуси компютерӣ, таҳияи муаррифиҳои мавзӯҳо ва ташаккули неруи эҷодии мухассилин мусоидат мекунад;

- тақвияти қобилияти зеҳнии хонандагон барои азхудкунии мустақилонаи маводди таълимӣ ва ташаккули малакаҳои худсозӣ, ки заминаи асосии таҳсилоти муназзам дар тули ҳаётро ташикил медиҳанд;

- тарбияи шахсияте, ки дорои маҳорати таҳлил, арзёбии объективии иттилоот ва қабули қарорҳои асоснок дар вазъиятҳои мураккаби таълимӣ ва иҷтимоӣ мебошад;

- ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоӣ-коммуникативии муҳассилин тавассути ташкили қори коллективӣ, ки ба тақсими вазифаҳо, масъулияти муштарак ва рушди фарҳанги муоширати байнишахсӣ нигаронида шудааст.

Ҳадаф аз амалисозии низоми босалоҳият ба таълим таҷдиди мундариҷаи барнома ва китобҳои дарсӣ набуда, балки тавачҷуҳ ба натиҷаи таҳсил аст. Сабаби асосии ба стандарт ворид намудани салоҳияти забонӣ ва иртиботӣ паст шудани сатҳи фарҳанги нутқи хонандагон мебошад.

Ба ақидаи равишшиносон дар таълими фанни забони тоҷикӣ муносибати босалоҳият ба истифодаи воҳидҳои забон дар муошират тақя намуда, тафаккури маърифатиро ташаккул медиҳад ва ба худшиносии эҷодии шахс мусоидат мекунад: «Таълими салоҳиятнокии хонанда камтар истифода карданро аз қоидаҳои грамматикӣ дар назар дошта, бештар ба сайқал додани малақаҳои хонандагон дар истифодаи амалии забон нигаронида шудааст» [105,7].

Ин имкон медиҳад, ки тамоми системаи забон ба хонанда муаррифӣ ва таъсири мутақобилаи маълумоти таҷрибаи нутқ ва донишҳои назариявӣ дар бораи забонро дар сохтори шуури забонии онҳо таъмин намоем. Дар ин самт самараноктарин равиш қор бо калима ва фразеологизмҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ буда, чун воситаи рушди қобилияти эҷодӣ, васеъ кардани таркиби луғавии онҳо ва беҳтар намудани сатҳи баёну гуфтори онҳо хизмат менамояд. Омӯзиши калима ва таъбирҳо асоси эҷоди рушди нутқи солиму саҳеҳ дар дарсҳои забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Калима ва воҳидҳои рехта ҷузъи асосии сохтори китоби дарсии забони тоҷикӣ аст ва бо омӯзиши он ҳамаи ҳадафҳои таълими босалоҳият-коммуникативӣ, инкишофдиҳӣ, маърифатӣ рушди тафаккури интиқодӣ пурра амалӣ карда мешавад.

Ҳамаҷониба аз худ кардани масъалаҳои марбут ба калима ва таъбирҳо имкон медиҳад, ки ҳамзамон масъалаҳои имло, савод ва инкишофи нутқ ҳал

карда шавад. Таҳлили калима ва таъбирҳо дар матн унсурҳои таҳлили забонӣ ва адабӣ, шарҳи имло, аломатҳои китобатӣ, хусусиятҳои грамматикӣ, тафсири маъноҳои аслий ва маҷозиро дар бар гирифта, имконияти густурда барои рушди салоҳияти забонӣ ва иртиботӣ фароҳам меорад. Вазифаи асосии таълими фанни забони тоҷикӣ дар замони муосир дар ҳадафи муоширати (коммуникативӣ)-и таълим таҷассум ёфтааст, ки забонмӯзиро ҳамчун воситаи муошират дар назар дорад. Мақсади мазкур таълими тарзҳои гуногуни муошират, ба монанди, суҳанронӣ дар шаклҳои муколамавӣ ва монологӣ, хониш, дуруст фаҳмидани фикри дигарон ва инкишофи нутқи хаттиро пешбинӣ мекунад ва ҷузъе аз салоҳияти иртиботӣ махсуб меёбад.

Аз ҷамъи шарҳи мафҳуми салоҳиятнокӣ бармеояд, ки дар назарияи омӯзишу парвариш фаъолияти махсуси ҳосили дониш, малакаву маҳорат дар шароиту вазъиятҳои мушаххас фаҳмида мешавад. Ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон масъалаи хеле муҳимми таълимӣ мебошад ва он на танҳо ба натиҷаҳои таълим, балки ба сатҳи иҷтимоишавӣ ва рушди умумии шахсияти онҳо таъсири зиёд мерасонад. Он дар ҷараёни муошират, зимни анҷоми фаъолиятҳои берун аз дарс, ҳам дар ҷараёни дарсҳо ва ҳам дар фаъолиятҳои иловагӣ рушд меёбад. «Салоҳияти коммуникативӣ (аз лот. communico - умумӣ месозам, мепайвандам, муошират мекунам ва competens (competentis)– қобил) - сифати махсуси шахсияти суҳангӯӣ мебошад, ки дар раванди муоширати табиӣ ё таълими махсус ташкилшуда ба даст омада, аз ҷанд ҷузъ: салоҳиятҳои забонӣ, мавзӯӣ ва забоншиносӣ иборат аст» [37, 84].

Муҳаққиқи рус И. А. Зимняя салоҳияти иртиботиро ҳамчун қобилияти ифодаи дурусти фикр ва муоширати самарабахш мувофиқ ба вазъу ҳолат шарҳ медиҳад: «қобилияте, ки дар давоми ҳаёт дар заминаи меъёрҳои забони адабӣ барои азхудкунӣ ва истифодаи воҳидҳои луғавӣ ва тарзҳои баёни фикр ташаккул дода мешавад» [157,72].

Истилоҳи «Салоҳияти коммуникативӣ» аз мафҳумҳои бунёдии методикаи муосири таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёна мебошад. Дар қорҳои бисёр муҳаққиқон масъалаи моҳияти ин салоҳият ба миён гузошта шуда, таркиби

чузъҳои он таҳлил ва ақидаҳои гуногун пешниҳод гаштааст. Он дар таълими забони тоҷикӣ бо салоҳияти забонӣ алоқаманд буда, натиҷаи азхудкунии забон ва иҷрои вазифаи коммуникативиро фаро мегирад. «Салоҳияти коммуникативӣ - ин қобилияти фаҳмидани нутқи дигарон ва сохтани барномаҳои нутқии худ мувофиқ ба мақсад, соҳа ва вазъиятҳои муошират аст» [154,37].

Салоҳияти иртиботӣ мувофиқи ақидаи Хаймс, «маҷмуи донишҳои мебошад, ки барои истифодаи самарабахши забон дар вазъиятҳои гуногуни муошират заруранд. Ин концепсия на танҳо донишдони забон, балки маҳорати дуруст ва самаранок истифода бурдани онро дар вазъиятҳои мухталифи коммуникативӣ, бо мутобиқ кардани воситаҳои забонӣ ба вазифаи мушаххас пешбинӣ мекунад» [131]. Аз нуқтаи назари Ш.Ю.Азизов «Салоҳияти коммуникативӣ маҷмуи қобилиятҳо, маҳоратҳо ва донишҳои коммуникативие мебошад, ки ба вазифаҳои коммуникативӣ мувофиқ ва барои ҳалли онҳо мусоид мебошад» [150,82]. Бино бар ақидаи С.Э.Негматов «Салоҳияти коммуникативӣ дониш, маҳорат ва малакаҳои аст, ки барои фаҳмидани андешаҳои ифодакардаи дигарон ва сохтани барномаҳои эродкунандаи худ мувофиқ ба мақсад, соҳа ва вазъиятҳои муошират зарур мебошад. Ин қобилиятест, ки дар ҳамкории инсон бо муҳити иҷтимоӣ ва дар ҷараёни соҳибшудан ба таҷрибаи иҷтимоӣ коммуникативӣ ташаккул меёбад» [103,193].

Дар ҷараёни таҳқиқи асосҳои назариявии мавзӯ, баррасии таҳаввули маъноӣ ва тафсири лексикографии истилоҳи «салоҳият» дар сарчашмаҳои муътабари луғавӣ аҳаммияти бунёдӣ дорад. Асосгузори адабиёти муосири тоҷик, устод Садриддин Айнӣ дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» вожаи мазкурро ҳамчун «аҳл будан дар коре» маънидод карда, таъкид менамояд, ки шахси бесалоҳият «аҳли он кор нест» [186,330]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» [206] бошад, ин вожа бо калимаҳои «шоистагӣ», «қобилият» ва «лаёқат» муродиф доништа шудааст. Дар «Қомуси дарӣ ба русӣ» (1978) истилоҳи «салоҳият» тавассути вожаҳои «мувофиқат» (пригодность), «салоҳиятнокӣ» (компетентность) ва «ваколат» (полномочие) ифода ёфтааст. Ин раванд дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» (2006) таҳти таҳрири

Д. Саймиддинов ва дигарон боз ҳам мукамалтар гардида, вожаи «салоҳиятдор» ҳамчун муодили «авторитетный» ва «компетентный» муаррифӣ шудааст, ки паҳлуҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқии истилоҳро таъвият медиҳад. Лексикографияи классикӣ ва муосири Эрон низ ин мафҳумро амиқ баррасӣ кардаанд. Дар «Фарҳанги форсии Амид» он ҳамчун «солеҳ будан» ва «дархур будан» тафсир мешавад. Муҳаммад Муин дар «Фарҳанги форсӣ» доираи маъноии онро васеъ карда, ба ғайр аз «шоистагӣ», ҷанбаи ҳуқуқии онро («ихтиёре, ки қонун ба додгоҳ ё мақомот медиҳад») махсус қайд мекунад [187,2159]. Дар «Луғатнома»-и Деҳхудо низ меҳвари маъноии вожаро «аҳлият» ва «сазаворӣ» ташкил медиҳад [193].

Дар лингводидактикаи муосир тафрикаи миёни мафҳумҳои «салоҳият» (competence) ва «салоҳиятнокӣ» (competency) аз масъалаҳои мубрам ба шумор меравад. Агар «салоҳиятнокӣ» бештар воқиф будан ва соҳиби вақолат буданро ифода намояд, «салоҳият» ҳамчун доираи масъалаҳо ва имкониятҳои фаҳмида мешавад, ки фард дар амалия истифода мебарад. Муҳаққиқон махсусияти салоҳиятнокиро дар он мебинанд, ки шахс бо таъя ба синтези дониш ва таҷрибаи қаблӣ, қобилияти муқоисаи ҳодисаҳоро бо воқеияти кунунӣ ва ҳосил намудани ҳулосаҳои асосноки амалиро пайдо мекунад.

Салоҳияти коммуникативӣ дар ҳама намудҳои фаъолияти нутқ – шунидан, суҳангӯӣ, хондан ва навиштан ташаккул меёбад ва иҷрои самараноки онҳоро таъмин мекунад. Аз ин рӯй, концепсияи Е.С. Антонова, ки зарурати дохил кардани салоҳияти коммуникативиро ба мундариҷаи забонамӯзӣ ва ташаккули малакаҳои нутқро дар асоси он исбот мекунад, дуруст ба назар мерасад. Таҳти мафҳуми малакаҳои нутқ Е.С. Антонова «як қатор «фаъолиятҳо»-и таълимиро мефаҳмад, ки ҳоси иштироккунандагони коммуникатсия мебошад ва мавқеъҳои зеринро ишғол мекунанд: муаллиф (муаллиф–нотик, муаллиф–нависанда), котиб, адресат (шунаванда, хонанда), мунаққид–ташаккулкунандаи коммуникатсия» [18,79]. Ҳангоми ташкили вазъияти коммуникативӣ ҳам омӯзгор ва ҳам хонанда бояд нақш ва хусусияти фаъолияти худро дарк кунанд. Салоҳияти коммуникативӣ мафҳуми ҳамгиро буда, малакаву маҳорати иҷрои

амалҳоро бо маводди забонӣ ва донишҳои ҳосилшударо дар бар мегирад, яъне фаҳмидан ва интиқоли иттилоот бо ёрии намудҳои гуногуни фаъолияти нутқ фаҳмида мешавад. Салоҳияти коммуникативӣ, ки ба гурӯҳи салоҳиятҳои калидӣ шомил аст, дар раванди таълими забон ва адабиёти тоҷик моҳияти байнифаннӣ пайдо намуда, бо унсурҳои нави методӣ тавҷам мегардад. Мутобиқи «Стандарт ва барномаи фанни забони тоҷикӣ барои синфҳои 5-11» (нашри соли 2018), ин мафҳум ҳамчун «маҳорати истифодаи воситаҳои муҳталифи иртиботӣ—аз ҷумла интиқоли иттилооти шифохӣ, хаттӣ, графикӣ ва рақамӣ дар заминаҳои муоширати хусусӣ ва касбӣ» [3,15] тафсир шудааст. Хусусияти байнифаннии ин салоҳият дар он зоҳир мегардад, ки масоили марбут ба услубшиносӣ дар доираи фанни забон баррасӣ шавад ҳам, ҷанбаҳои эстетикиву иҷтимоии нутқ, аз қабili оҳанги қироат, фарҳанги баҳс ва муколамаи адабӣ дар барномаи фанни адабиёт меҳварӣ маҳсуб меёбад. Бино ба андешаҳои назарияпадозон, салоҳияти иртиботӣ дар робита бо ҷаҳор руқни фаъолияти нутқ: гӯш қардан, қондан, гуфтор ва навиштор ташаккул дода мешавад.

Салоҳияти иртиботӣ ҳангоми аз худ қардани меъёрҳои одоби муошират, аз ҷумла, вазифаҳои иттилоотӣ, танзимқунанда, эҳсосию арзёбӣ инқишоф меёбад. Фарқи унсурҳои салоҳияти коммуникативиро қунин нишон додан мумкин аст: 1) маҳорати танзим, мутобиққозии усул ва воситаҳои муошират вобаста ба вазъияти нутқ (мақсад ва мавзуи коммуникатсия, имқониятҳо ва маҳсусияти қарқ аз қониби ҳамсуҳбат ва м. инҳо); 2) вобаста ба мавзуи муошират ва соҳаи иртибот моҳирона истиқода қардани мафҳумҳо, истилоҳот ва услуби муошират, ки ба соҳаҳои илм, техника ва бадеиёт мансубанд. Мо андешаҳои муҳаққиқи рус И. А. Зимняро қонибдорӣ меқунем, ки «Салоҳияти коммуникативиро ҳамқун қобилияти амалӣ намудани фаъолияти нутқ дар асоси дониш, малақа ва маҳоратҳои овошиносӣ, лексикую грамматикӣ, иҷтимоӣ - лингвистӣ, фарҳангӣ мувофиқ ба вазифа ва вазъиятҳои гуногуни муошират дар доираи ин ё он соҳа шарҳ медиҳад» [157, 56]. Аз таҳлили таърифҳои салоҳияти коммуникативӣ қунин ҳулоса бармеояд, ки гуноғунандешӣ дар тафсири

муҳаққиқон мавҷуд буда, чузъҳои таркиби он омӯзиши масоили зерин: услубшиносӣ, шакли баён, ҳикоя, мулоҳиза, сохтори нахвии ҷумлаҳо дар матн ва маҳорату малакаҳои таҳлили матнро дар бар мегирад. Маълум аст, ки масъалаи асосӣ дар омӯзиши забон рушди шахсияти таълимгиранда мебошад. Аз ин ҷо бармеояд, ки «Салоҳияти коммуникативӣ на танҳо азҳудкунии намудҳои гуногуни ғаболияти нутқро дар самтҳои мухталифи муошират дар заминаи донишҳои услубшиносӣ пешбинӣ мекунад, балки рушди шахсияти хонанда ва ташаккули фарҳанги иртиботии онро низ дар назар дорад» [154,39]. Он ҳамчун рӯкни ташаккули шахсияти инсон баррасӣ мешавад. Принсипи нақши пешбари матнҳои дорои мазмуни иҷтимоӣ фарҳангӣ аҳамияти махсус дошта, тибқи он маводди таълим бояд бо матнҳои илмиву адабии дорои маълумоти фарҳангӣ таърихӣ бой карда шавад. «Ҷанбаи иҷтимоӣ фарҳангии салоҳияти коммуникативӣ ба хонанда кумак мекунад, ки тавассути омӯзиши забон ба воқеияти иҷтимоӣ мутобиқ шавад» [43,122].

Салоҳияти коммуникативӣ ҳамчун талаботи иҷтимоӣ ба омодагии хонанда асоси «Салоҳиятмандии коммуникативӣ»-ро ташаккул медиҳад, ки дар заминаи салоҳияти забонӣ амалӣ мегардад. Дар шакли умумӣ он азҳудкунии қоидаҳои сохтани матн ва интиҳоби воситаҳои забониро пешбинӣ мекунад. Ба ақидаи А.В.Хуторский «Ташаккули салоҳияти коммуникативии хонандагон дар асоси татбиқи низоми коммуникативӣ-ғаболнокӣ сурат гирифта, забонмӯзӣ дар заминаи муошират анҷом дода мешавад ва барои омода кардани хонандагон ба шаклҳои самарабахши ҳамкорӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт ва сохтани матн бо жанру услубҳои гуногун равона шудааст» [177,55]. «Салоҳияти забонӣ-иртиботӣ, асосан, ба инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ: табдили нутқи хаттӣ ба шифоҳӣ ва баръакс, шифоҳӣ ба хаттӣ равона мегардад» [96,18].

Салоҳияти коммуникативӣ воситаест, ки ҳар як хонанда вазъиятҳои муоширати бо атрофиён ба вучудояндаро дарк мекунад, тасниф менамояд ва мувофиқи он муайян месозад, ки ба кӣ чӣ ва чӣ гуна сухан гуяд. Пажӯҳишгарон малакаҳои ҳатмӣ зеринро, ки муоширати шахсро таъмин мекунанд, нишон додаанд:

-қобилияти пурсиш ва посух додан ба таври дурусту равшан ба ҳамсухбат;
-таваҷҷуҳ ба масъалаи муҳокимашванда ва ширкати ғайбона дар баррасии масъалаҳо;

- шарҳи фикри ҳамсухбат ва додани баҳои интиқодӣ;

- асоснок кардани ақидаи худ дар гурӯҳ.

Татбиқи салоҳияти иртиботӣ дар раванди таълими мавзӯҳои мушаххаси забони тоҷикӣ ба ташаккули маҷмуи малакаҳои ҳаётии хонандагон мусоидат менамояд. Ин раванд, қабл аз ҳама, ба рушди фарҳанги муошират, таҳкими муносибатҳои байнишахсӣ, тарғиби арзишҳои инсондӯстӣ ва омодагии хонандагон барои интихоби моделҳои дурусти рафтор дар ҳолатҳои муҳталифи иҷтимоиву ҳаётӣ нигаронида шудааст. Дар заминаи таҳқиқотҳои равишшиносӣ (методологӣ), роҳҳои асосии амалисозии салоҳияти иртиботӣ ба таври зайл муайян гардидаанд: «а) истифодаи дониш, таҷриба, ақидаҳои худ ва дигарон дар шароити нави таълимӣ; б) таҳлили алоқа робита ва муносибати байни ақида ва таҷрибаҳо; в) таҳлили шароити мушаххас барои муайян намудани таъсири чӯзҳо ба ҳамдигар ва таҳияи матни комил; г) таҳлили назарияву ақидаҳо ва вазъиятҳо аз нуктаи назари шахсӣ» [176, 60].

Мазмун ва моҳияти салоҳиятнокии хонандаро профессор Негматов С.Э. чунин ифода намудааст: «Татбиқи амалии донишҳои фанӣ (аз ҷумла забони русӣ) рукни асосӣ ва муҳими раванди таълим маҳсуб меёбад; салоҳиятмандӣ ҳаргиз таълим дода намешавад, балки ташаккул додаву рушд меёбад; - дар синфҳои ибтидоӣ салоҳиятмандӣ маҳорати дарк ва дуруст фаҳмидани маводди таълим аст; он ҳамчунин маҳорати истифодаи воситаҳои забон (калима, ибора, ҷумла) дар баёни матлаб шуморида мешавад; салоҳиятмандии хонанда дар фаҳмидан ва дарки қоидаву қавоиди забон (овоз, ҳарф, зада, интонатсия) инъикос мегардад; салоҳиятмандии муаллим дар интихоби роҳу усули самарабахши баёни маводди таълим аст» [165].

Ба андешаи мо, чиҳати дастёбӣ ба ҳадафҳои стратегияи таълим, омӯзгорро зарур аст, ки сифатҳои зерини маърифатиро шахсиятиро дар муҳассилин ташаккул ва рушд диҳад:

1. Парвариши завқи маърифатӣ нисбат ба навигариҳои олам, маводди нави таълимӣ ва ҳодисаву воқеаҳои ғайриодӣ, ки заминаи фаъолгардонии иқтидори маърифатии хонандаро ташкил медиҳад;

2. Қобилияти таснифоти назарияҳо ва татбиқи малакаҳои амалӣ чиҳати шарҳу тавзеҳи маъноии калима ва таъбирҳо;

3. Инкишофи малакаву маҳорати таҳлили интиқодии назария, фарзия ва наовариҳои фаъолияти таълимӣ ва таҳқиқӣ;

4. Моделсозии стратегияҳои иртиботӣ, таҳқиқ ва татбиқи ҳалли масъалаҳои таълимӣ ва фаъолияти мақсадноки муошират бо ёрии калима ва таъбирҳо;

5. Салоҳияти тағйир ва эҷоди матн, рушди маҳорати тағйири сохтори наҳвии ҷумла ва матн.

Ҳамин тариқ, салоҳияти коммуникативӣ ҳамчун маҷмуи маҳоратҳои мураккаб дар заминаи синтези донишҳои лингвистӣ, лингвокултурологӣ, психологӣ ва иҷтимоӣ муаррифӣ мешавад, ки дар натиҷаи муоширати гуногунҷабҳа ва тавлиди матнҳо дар қолаби услубу жанрҳои мухталиф ташаккул меёбад. Ин падида на танҳо донишҷӯи меъёрҳои грамматикӣ, балки қобилияти амалии шахсиятро барои истифодаи самарабахши воситаҳои забонӣ дар раванди интератсияи иҷтимоӣ ифода мекунад. Ба ибораи дигар, он маҳорати татбиқи дуруст, бамавқеъ ва муассири афкорро дар вазъиятҳои мухталифи муошират таъмин менамояд.

«Таҳлили вазъи таълими забони тоҷикӣ нишон медиҳад, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ малакаю маҳорати нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ ба таври зарурӣ ташаккул дода намешавад. Маълумотҳои назарии забони тоҷикӣ барои ташаккул додани фаъолияти амалии нутқ пурра истифода намешаванд» [169,239]. Малакаҳои нутқ ва тафаккур рукни асосии салоҳияти коммуникативӣ буда, омодагӣ ба истифодаи забон ҳамчун воситаи фаъолияти нутқ фаҳмида мешавад. Дар методикаи таълими забони тоҷикӣ татбиқи салоҳияти иртиботӣ дар ҳамоҳангӣ бо салоҳияти забонӣ заминаи асосии рушди нутқи шифоҳӣ ва хаттии хонандагонро ташкил медиҳад. Салоҳияти

коммуникативӣ ҳамчун категорияи фарогир, тамоми навъҳои фаъолияти нутқӣ ва малакаҳои истифодаи амалии забонро дар контекстҳои гуногуни иҷтимоӣ фаро мегирад. Салоҳияти забонӣ маҷмуи донишҳои назариявӣ ва малакаву маҳоратҳоеро фаро мегирад, ки дар ҳалли вазифаҳои мураккаби иттилоотӣ нақши назаррас доранд. Интеграцияи ин ду салоҳият ба хонандагон имкон медиҳад, ки воситаҳои забониро дар раванди муошират ба таври созанда ва муассир истифода баранд.

1.3. Принцип ва марҳалаҳои ташаккули салоҳияти иртиботӣ дар раванди таълими калима ва таъбирҳо

Дар концепсияи таълими босалоҳият, «дониш» на ҳамчун ҳадафи ниҳой, балки ҳамчун ҷузъи сохтори малака баромад намуда, ҳамчун василаи санҷиш, қиёс бо намуна ва ислоҳи хатоҳои нутқӣ хидмат мекунад. Дар ин раванд қобилиятҳои зеҳнӣ, ҳосили донишу таҷрибаи андухтаи муҳассилин заминаи асосӣ маҳсуб ёфта, таваҷҷуҳи асосӣ на танҳо ба мазмуну муҳтавои таҳсилот («чиро омӯзонем?»), балки ба технологияи раванди таълим («чӣ тавр омӯзем?») равона мегардад.

Раванди фаъолияти таълимӣ дар низоми муносибати босалоҳият марҳалаҳои зеринро фаро мегирад:

1. Амсила ё намунаи ниҳоии натиҷаи таълим (малакаи мушаххас) мавриди баррасӣ ва таҳлили интиқодӣ қарор мегирад.

2. Ба муҳассилин имконият ва муҳити таълим фароҳам оварда шавад, ки бо роҳнамоии методии омӯзгор салоҳияти иртиботӣ тавассути машқҳои гуногуни амалӣ ташаккул дода шавад.

3. Дар тамоми давраи ташаккули малака, хонанда фаъолияти худро ба таври мунтазам арзёбӣ ва таҳлил намуда, қобилияти рефлексивиро рушд медиҳад.

4. Муҳассилин хатоҳои содиршударо ба таври мустақилона ё дар ҷараёни ҳамкориҳои интерактивӣ (бо ҳамсинфони ва омӯзгор) муайян намуда, сабабҳои пайдоиши онҳоро детерминатсия (муайян) мекунанд.

5.Такмили минбаъдаи фаъолияти таълимӣ дар асоси меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои мушаххаси арзёбӣ сурат гирифта, ба сифати натиҷаи ниҳой мусоидат менамояд.

Таҳаввулоти босуръати илмӣ таҷдиди назарро ба назария ва принципҳои дидактикӣ тақозо намуда, ворид намудани тағйироти концептуалиро ба раванди таълим ногузир мегардонад. Ба андешаи кулли методистон дар заминаи муносибати босалоҳият ташаккули салоҳиятҳо танҳо дар сурати эҷоди вазъиятҳои муаммовӣ ва ҷалби хонанда ба ҳалли вазифаҳои таълимиву ҳаётӣ имконпазир мегардад. Яке аз методҳои калидӣ дар ин самт «таҳлили вазъиятҳои мушаххаси таълимӣ» мебошад ва аз лиҳози мазмуну моҳият принципи алоқамандии назарияро бо амалия фаро мегирад. Зимни татбиқи низоми босалоҳият ба таълим фаъолияти ин навъи принцип васеъ гашта, сатҳу сифати омӯзиш такмил меёбад. А.В. Хуторской роҷеъ ба ин масъала чунин изҳори назар кардааст: «Муносибати таълим: аввал назария, сипас истифодаи он дар таҷриба роҳи ягонаи дуруст ба шумор намеравад. Принципи алоқамандии назария бо амалия роҳи алтернативиро дорад, яъне назария бо амалия алоқаманд намешавад, балки дар натиҷаи фаъолияти амалии хонандагон аз дарку татбиқи онҳо бармеояд» [175,55]. Таносуби таълими анъанавӣ ва таълими босалоҳият бо назардошти хусусиятҳои равонии хонандагон муайян карда мешавад. Бо мақсади ноил гаштан ба натиҷаҳои таълим ва ташаккули салоҳиятҳо ҳалли масъалаҳои назариявӣ ва амалии таълим зарур мебошад ва дар татбиқи амалии нақшаҳои «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020» масъулияти омӯзгорон ниҳоят зиёд мебошад: «Низоми нави маориф, ки мутобиқи тамоюлоти ҷаҳони муосир на ба дониш, балки ба салоҳиятноки асос ёфтааст, бояд ба хонандагон имконияти аз худ намудани салоҳияту малакаҳои асосии иҷтимоӣ, ба монанди, қабули масъулиятноки қарорҳо ва банақшагирии пешравӣ дар касб, илмомӯзӣ дар давоми тамоми ҳаёт, тайёрии касбии дар бозори меҳнат талаботдошта, донишу малакаи барои худтакмилдиҳӣ зарур, малакаи тарзи ҳаёти солим, арзишҳои ҷомеаи шахрвандиро таъмин намояд» [1].

Аксари шарту меъёрҳои муносибати босалоҳият ба таълим, бахусус, дар заминаи интиқоли дониш, дар низоми таълими суннатӣ низ ба мушоҳида мерасанд. Аммо тафовути асосӣ дар он мебошад, ки дар таълими муносибати босалоҳият дониш, малака ва маҳорат на ба таври пароканда, балки дар иртиботи зич ва тавҷам рушд ёфта, дар натиҷа ҳамчун маҷмуи фаъолияти амалӣ таҷассум меёбанд. Усули анъанавӣ бо вучуди риояи пайдарҳамии мантиқии мавзӯҳо раванди таълимро ба қисмҳои хурди назариявӣ ва соату вақти маҳдуд ба назар мегирад. Баръакс, дар таълими босалоҳият натиҷаи ниҳой дар шакли сифатан том ва бо фарогирии ҷанбаҳои амалии фаъолият зоҳир мегардад.

Бартарии назарраси ин муносибат тағйир ёфтани мавқеи омӯзгор ва хонанда, мазмун ва моҳияти ҳамкориҳои мутақобилаи онҳо ва фаъолияти эҷодии шогирдон бо маводди баррасишаванда мебошад. Дар сатҳи зарурӣ татбиқ намудани ин унсурҳо ба омӯзгор имкон медиҳад, ки на танҳо сифати азхудкунии салоҳиятҳои забониро баланд бардорад, балки дар ташаккули шахсияти дорой масъулияти иҷтимоӣ, фарҳанги баланд ва маърифатнокии хонандагон мусоидат намояд.

Дар методикаи таълими калима ва таъбирҳо дар канори принципҳои умумидидатикӣ (аёнӣ, шуурнокӣ ва фаъолият, дастрасӣ, мунтазамӣ ва пайдарпайӣ, устуворӣ, робитаи назария бо амалия ва илмӣ), маҷмуи принципҳои махсусе истифода мешаванд, ки аз моҳияти филологии воҳидҳои забонӣ сарчашма мегиранд. Ҷиҳати ошкор намудани табиати воҳидҳои луғавӣ така ба меъёрҳои зерин мувофиқи мақсад аст:

1.Принсипи экстралингвистӣ (муқоисаи воҳиди забонӣ бо воқеияти айнӣ шароити иҷтимоиву таърихӣ ва фарҳангӣ);

2.Принсипи луғавӣ-грамматикӣ (таҳлили таносуби маъноҳои луғавӣ ва нишондиҳандаҳои грамматикӣ);

3.Принсипи системавӣ (баррасии воҳидҳо дар доираи муносибатҳои парадигматикӣ);

4.Принсипи функционалӣ (муайян намудани мавқеи истеъмоли калимаву фразеологизмҳо дар нутқ);

5.Принсипи таърихӣ (муқоисаи таҳаввули калима бо таърихи воқеияти иҷтимоӣ).

Аз таҳлили муқоисавии мазкур маҷмуи принципҳои махсус, яъне муқаррароти бунёдии методикаи таълими калима ва таъбирҳо дар муассисаҳои таълимӣ ташаккул меёбад. Ин низом аз принципҳои экстралингвистӣ (таносуби калима ва воқеият), луғавӣ-грамматикӣ (тафовути маъношиносӣ), системавӣ (ҳамгирии воҳидҳои парадигматикӣ), функционалӣ (омӯзиши воҳидҳо дар заминаи доираи истеъмол) ва таърихӣ (иртиботи этимологияи вожа бо таърихи ҷомеа) иборат мебошад.

Принсипи экстралингвистӣ. Зарурати муқоисаи калима ва воқеият аз ҷағонагии ифодашаванда ва ифодакунанда бармеояд. Принсипи экстралингвистӣ (аз латинии extra-«берун аз» ва lingua - «забон») ба калимаҳои дорои маънои мушаххас татбиқ мешавад. Тақия ба принсипи экстралингвистӣ нишон додани ашё ё тасвири ашё ё мафҳумҳо, ё ҳам ашёву ҳам расмҳоро ба хонандагон дар назар дорад. Дар китобҳои дарсии «Забони тоҷикӣ» барои синфҳои 5-ум ва 6-ум расмҳо мавҷуданд, ки дар ташкили мушоҳидаҳо оид ба калимаҳои сермаъно, омонимҳо, муродифҳо ва дигар воҳидҳои луғавӣ ва фразеологӣ ва ташаккули салоҳияти иртиботӣ кумак меkunанд. Масалан, барои иҷрои машқи 11 расми се гул (садбарг, наргис ва лола) бо саволи «Қадам гулҳо номи занонаро ифода меkunанд?» [101,12]; «Ба ашёи дар расм буда аҳаммият диҳед ва онҳоро номбар кунед» [101,165]; «Аз рӯйи расм нақл тартиб диҳед» [101,25] оварда шудааст.

Мувофиқи хусусият ва мақсадҳои воҳидҳои луғавии омӯхташаванда дар китобҳои дарсӣ баъзе расмҳо бе имзо (шарҳи маъно зимни таҳлили мундариҷаи расмҳо) ба назар гирифта шудаанд, ба монанди расмҳои саҳифаи 4, 10 ва 14-ум [101]. Ҳар яке аз ин гурӯҳи расмҳо дар дарс ба таври гуногун истифода мешаванд: хонандагон бо таҳлили расмҳои бе имзо номи ашё ва ё мафҳумҳои тасвиргаштaro номбар ва ба дарки моҳияти онҳо наздик мешаванд; дар раванди таҳлили расмҳои имзодор — аз калимаву ифодаҳо ба ашё ё мафҳуми тасвиршударо идрок месозанд. Муқоисаи калима ва воқеияти мафҳумҳои луғавии омӯхташаванда барои аз худ намудани моҳияти ифодаҳои мувофиқ ва

фарқ карда тавонистани онҳо аз дигар воҳидҳои луғавӣ мусоидат мекунад. Масалан, таърифи калимаҳои сермаъно чунин аст: «Калимаҳое ҳастанд, ки фақат як маъно доранд. Гурӯҳи дигари калимаҳо ба ғайр аз маънои аслиашон маъноҳои иловагӣ пайдо кардаанд. Масалан, калимаи дам дар алоқамандӣ бо дигар калимаҳо маъноҳои зиёдро баён мекунад» [101,134]. Ҳамчунин аз рӯи принципи мазкур таълим додани мавзӯи «Калимаҳои куҳна ва нав» ба мақсад мувофиқ аст.

Принципи луғавӣ-грамматикӣ. Омӯзиши воҳидҳои луғавӣ алоқамандона бо грамматика аҳамияти зиёд дорад. Масалан, омонимҳо калимаҳое мебошанд, ки ҳангоми ягонагии талаффуз ва навишт маънои луғавии гуногун доранд, аммо ба як ҳиссаи нутқ тааллуқ доштани онҳо муҳим нест. Масалан, пар - 1. қанот (исм); 2. феъли фармоиши паридан [101,140]. Муқоисаи маъноҳои луғавӣ ва грамматикии калимаҳо аҳамияти калон дорад, зеро татбиқи ин принцип имкон медиҳад, ки моҳияти воҳиди луғавии омӯхташаванда дақиқтар ошкор ва роҳ ёфтани хатоҳо дар фарқ кардани воҳидҳои ба ҳам монанд пешгирӣ карда шавад. Мураттибони китоби дарсӣ бо шарҳи баромади вожаи «мақом» ва маънои луғавӣ (ҷой, ҷойи истиқомат, мавқеъ, маврид, ҳангом, дараҷа, мартаба, рутба, поя) унсури грамматикии онро низ тавзеҳ додаанд: «мақомот шакли ҷамъи калимаи мақом аст. Аммо мақомотҳо гуфтан ғалат аст, чунки пасванди ҷамъсози арабии –от аз ҷиҳати вазифа баробари пасванди ҷамъсози тоҷикӣ –ҳо мебошад» [101,29]. Принципи луғавӣ-грамматикӣ, махсусан, зимни кор бо калимаҳое, ки маънои абстрактӣ доранд, зарур аст. Хусусияти грамматикии калимаҳо ба таърифи мафҳум ҳамчун аломати фарқкунандаи асосии он дохил мешавад, масалан, «Ду ва зиёда калимаҳое, ки як маъно ё маъноҳои наздикро мефаҳмонанд, муродиф ном доранд. Таркиби овозии муродифҳо гуногун, вале маънояшон ба ҳам наздик аст» [101,136]. Дар таърифи боло мавқеи истеъмол дар нутқ таъкид нагашта, бо иҷрои машқи 212 «Ба ҷойи нуқтаҳо аз муродифҳои овардашуда калимаҳои мувофиқро нависед» дарки ин масъала равшан мегардад» [101,138].

Принципи системавӣ. Риояи шартҳои принципи мазкур дар раванди таълими вожаҳои сермаъно, муқоисаи онҳо бо ҳамгунаҳо, бо калимаҳои сермаъно, зидмаъно ва муродифҳо, қиёси маънои аслий ва маҷозии таъбирҳо муҳим ба назар мерасад. Дар китобҳои дарсии забони тоҷикӣ ин принцип дар шакли маводди барои мушоҳида, иҷрои машқ ва саволу супоришҳои иловагӣ ба матн машқҳо татбиқ шудааст. Масалан, баъди фасли калимаҳои куҳна омӯзиши наввожаҳо (синфи 7-ум) ба инобат гирифта шудааст. Баъди навиштани калимаҳои муқобилмаъно аз матн (машқи 40) шарҳи маънои аслии таркибҳои «андух борида, ҷонбозӣ доштан, бори дилро сабук кардан» супориш дода шудааст [17,28]. Лозим ба қайд аст, ки дар таҳияи барномаи таълими забони тоҷикӣ баъзан принципи системанокӣ риоя нагашта, қор бо фарҳангномаҳо (луғатҳои тафсирий ва дузабона) дар синфи 5-ум баъди таълими мавзӯи «Калима. Калима ва маънои луғавии он. Роҳҳои шарҳи маънои калима. Маънои аслий ва маҷозии калима. Калимаҳои якмаъно ва сермаъно. Муродиф, мутазод ва ҳамгунаҳо. Луғати тафсирий ва дузабона» [3,83] ва дар синфи 7-ум [3,95] ба инобат гирифта шудааст. Қор бо фарҳангҳо аз оғози фасли омӯзиши калима ба роҳ монда шавад, малакаҳои таҳқиқотии хонандаро тақвият бахшида, ўро ба ҷустуҷўии мустақиллона одат мекунонад, ки ин яке аз ҳадафҳои асосии таълими салоҳиятнокӣ мебошад. На танҳо маъно ё тарҷумаи калима, балки тобишҳои маъноӣ, мутазод ва гунаҳои онро аз рӯйи матн шарҳ дода метавонанд. Чунин тарзи қор имкон медиҳад, ки ин калимаҳо ба захираи луғавии фаъоли хонандагон гузаранд, зеро онро аввал дар луғат мебинанд, сипас дар матн мушоҳида мекунанд ва ниҳоят дар эҷоди матн истифода мебаранд.

Дар барномаҳои солҳои қабл риояи ин принцип ба мушоҳида мерасад ва боби «Калима» дар «Программаи забони тоҷикӣ барои синфҳои 5-11» [9] таълими калима бо қор бо фарҳанг шуруъ мешавад: «Маънои луғавии калима. Шиносоӣ бо «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [9,14]. Дар раванди омӯзиши калимаҳои якмаъно ва сермаъно, муродиф, мутазод ва ҳамгунаҳо мусалламан қор бо фарҳангномаҳо пеш меояд. Шартӣ аксари машқҳои марбут ба ин фасли

китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 5-ум аз 25 машқи додашуда 17-тои он (68%) ба шинохти маъноӣ калима нигаронида шудааст: Машқи 200: «Маъноӣ калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед» [101,131]; Машқи 201: «Ибораҳои зеринро муқоиса карда бигуед, ки дар кадом сутун ифодаҳо ба маъноӣ ҳақиқӣ худ наомадаанд» (101,131); Машқи 204: «...ба маъноӣ калимаҳо диққат диҳед» (101,132); Машқи 211: «Бигуед, ки мафҳумҳои зеринро боз бо кадом калимаҳо гуфтан мумкин аст» (101,135); Машқи 213: «Монандӣ ва фарқи маъноӣ калимаҳои ишорашударо дар ҷумлаҳои зерин муайян кунед» (101,136). Маълум аст, ки шарҳу тавзеҳи маъно, тобишҳои маъноӣ вожаҳо ва муайян намудани муродифот, мутаҷоз ва ҳамгунаҳо ба воситаи фарҳангномаҳо анҷом дода мешавад. Бино бар ин, хуб мешуд, ки усули корбасти фарҳангҳои тафсирий аз дарсҳои аввали омӯзиши калима ба роҳ монда шавад. Луғатомӯзӣ барои ғановати таркиби луғавӣ дар равандаи таълими фанни забони тоҷикӣ унсури асосӣ маҳсуб ёфта, ҳадаф аз он баланд бардоштани қобилияти сухансанҷии хонандагон ва ошно сохтани онҳо бо олами маънохост. Равишшинос Тиллохочаева М. ду самти луғатомӯзиро тавсия додаанд:

«1.Самти бевоситаи луғатомӯзӣ – ин чунин маъно дорад, ки дар чараёни дарс вобаста ба луғатомӯзӣ корҳои муайян бевосита ба анҷом расонида мешаванд.

2.Самтҳои бавоситаи луғатомӯзӣ аз қисматҳои муҳимми омӯзиши забон ба ҳисоб мераванд. Дар ин маврид донишҷуён ба калимаҳои нав вобаста ба мавзӯи дарс шинос мешаванд ва сатҳи луғатдонии худро васеъ мекунанд. Бисёр мавзӯҳои дар барномаи таълимӣ ба нақша гирифташуда ба ин мусоидат мекунанд» [122,95].

Омӯзгорро лозим мешавад, ки дар раванди дарс нуктаҳои зеринро дар ғайрияти худ ба эътибор гирад:

1. Тарғиби эҳтирому арҷгузорӣ ба забони тоҷикӣ ҳамчун яке аз забонҳои қадимаи олам ва пурғановат;

2. Забони модарии мо чун аксари забонҳои дигар аз ҳисоби калимасозӣ ва иқтибос аз дигар забонҳо ғанӣ мегардад. Аз як забон ба забони дигар иқтибосшавии калимаҳо қонуни асосии инкишофи ҳар забон буданро ба хонандагон фаҳмонидан;

3. Таъкид намудани он, ки ҳар калима чи дар нутқи шифохӣ, чи дар нутқи хаттӣ мавқеи хоси худро дорад ва қувваю ҷозибавӣ суҳан ба он вобаста аст, ки суҳанвар вожаҳоро чӣ тавр истифода мебарад.

4. Зиёд намудани шавқу рағбати хонандагон ба ҷустуҷӯии маъноӣ луғавӣ маъноҳои кучидаи калима, духӯрагӣ ва дигар тобишҳои маъноӣ он;

5. Вусъат додани муассирӣ ва нишонрасии нутқи шогирдон, аз калимаҳои баландмазмун, лутфу таъбирҳо бой кардани захираи луғавӣ онҳо.

Принсипи функционалӣ. Калимаҳо дар забон вазифаи номинативӣ (номифодакунӣ) ва ифодаи ҳиссиёт, кайфият, муносибати шахсро иҷро мекунанд. Баъзе калимаҳо дар ҳама услубҳои нутқ озодона истифода мешаванд. Дигар калимаҳо дар як услуби нутқ истифодаи бештар доранд ва ин аз он вобаста аст, ки кадом функцияи забон амалӣ мешавад: муошират, иттилоот, таъсиррасонӣ. Маъноӣ луғавӣ вожаву ифодаҳо аз рӯйи таснифоти шохаҳои услубӣ шарҳ дода шаванд ва ин маҳорат зимни эҷод ва таҳияи матн бо услубҳои гуногуни нутқ муяссар мегардад. Обуранги бадеӣ ва эҳсосии калимаҳо дар синфи 11-ум омӯхта мешавад, аммо ҳам дар синфи 5-ум, 6-ум ва ҳам дар синфи 11-ум ҳангоми шиносӣ бо воҳидҳои луғавӣ мавқеи истифодаи онҳо нишон дода мешавад, ки шароит барои аз худ кардани алоқии лексикология бо услубшиносӣ фароҳам меорад. Масалан, бо иҷрои шартӣ машқи 32 принсипи функционалӣ ва салоҳияти иртиботӣ татбиқ карда мешавад: «Бо усули тағйир додани шакли феъл ва сохти ҷумла (таъвиз ва ё трансформатсия) силсилаи муродифҳои грамматикӣ созад ва шарҳ диҳед, ки муродифҳо бо кадом тобишҳои маъноӣ ва мавқеи истеъмолашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд» [61, 44]. Саволҳои иловагии муродифҳои «мурдан» ва «вафот кардан» чӣ тафовути маъноӣ доранд? Чаро Мурод аз дунё гузаштани модаркалонам гуфтааст, вале бой «Як кампир мурд, мурд-дия?»» [61,52].

Принсипи таърихӣ. Он ҳангоми омӯзиши воҳидҳои луғавӣ, ки бо пайдоиш ва рушди таркиби луғавии забон алоқаманданд, яъне калимаҳои иқтибосӣ, калимаҳои кухнашуда ва нав татбиқ мешавад. Он ба хонандагон имкон медиҳад, ки сабабҳои рушди луғат ва ба воситаи он рушди забон ва таҳаввули онро фаҳмад. Принсипи таърихӣ дар китоби дарсии забони тоҷикӣ барои синфи 7-ум дар маълумоти назариявӣ дар бораи воҳидҳои омӯхташаванда ва дар расмҳое, ки имкон медиҳанд алоқии таърихи ашё ва таърихи калимаро ба таври умумӣ фаҳманд, инъикос ёфтааст: «Ба расмҳо зеҳн монед ва онҳоро номбар кунед. Гуед, ки чаро номи баъзе аз онҳоро шарҳ дода натавонистед» (Фасли калимаҳои кухна ва нав) [15,76]. Ҳамчунин дар чараёни омӯзиши таъбирҳо баъзе ифодаҳои камистеъмол (бори нақав) [15,98]; тешаро ба тарафи худ задан [15,104]; санги сиёҳ будан [15,98] пешкаш гаштааст, ки тавзеҳи таърихи талаб мекунад.

Принсипи матнмехварӣ. Матн воҳиди асосии муошират ва сарчашмаи таълим аст. Ташаккули салоҳияти иртиботӣ аз ҳадафҳои асосии таълими забони тоҷикӣ ба шумор рафта, ин раванд бе истифодаи матнҳои ҷолибу пурмазмун ғайриимкон аст. Сабку усули гуногуни ифодаи андеша дар асоси муқоиса аз худ карда мешавад. Махсусан, матнҳои классикӣ бо назокат, бадеият ва ифодаҳои зебо ба омӯзиши самаранок, ташаккули фарҳанги нутқ ва рушди зеҳнӣ мусоидат менамоянд. Аҳаммияти қорбасти намунаҳо аз осори адибони классикии форс-тоҷикро зимни омӯзиши тамоми қисматҳои забон Д. Ҳоҷаев қайд намудааст: «Ба фикри мо, то шуруи таълими илми наҳв хонандагон бояд калому сухани амалиро дар асоси осори суханварони асилу бузурги ҳам гузашта ва ҳам муосир омӯзанд. Ин амал онҳоро водор месозад, ки дар пайравӣ ба осори суханварон нафосату салосати каломро ёд гиранд. Вақте ки онҳо ба маънии калому сухан сарфаҳм рафтанд, навиштаи адиби асилро аз сухани хушку урёни нависандаи дигар ҷудо карда метавонанд» [128,170]. Таҳлили луғавии ин гуна матнҳо ба хонандагон имкон медиҳад, ки на танҳо маънои аслии калимаҳо, балки тобишҳои маъноӣ, муродифҳо, этимология ва калимаҳои кухнаву навро дарк ва нутқро рангину муъҷаз гардонанд. Масалан, таҳлили як

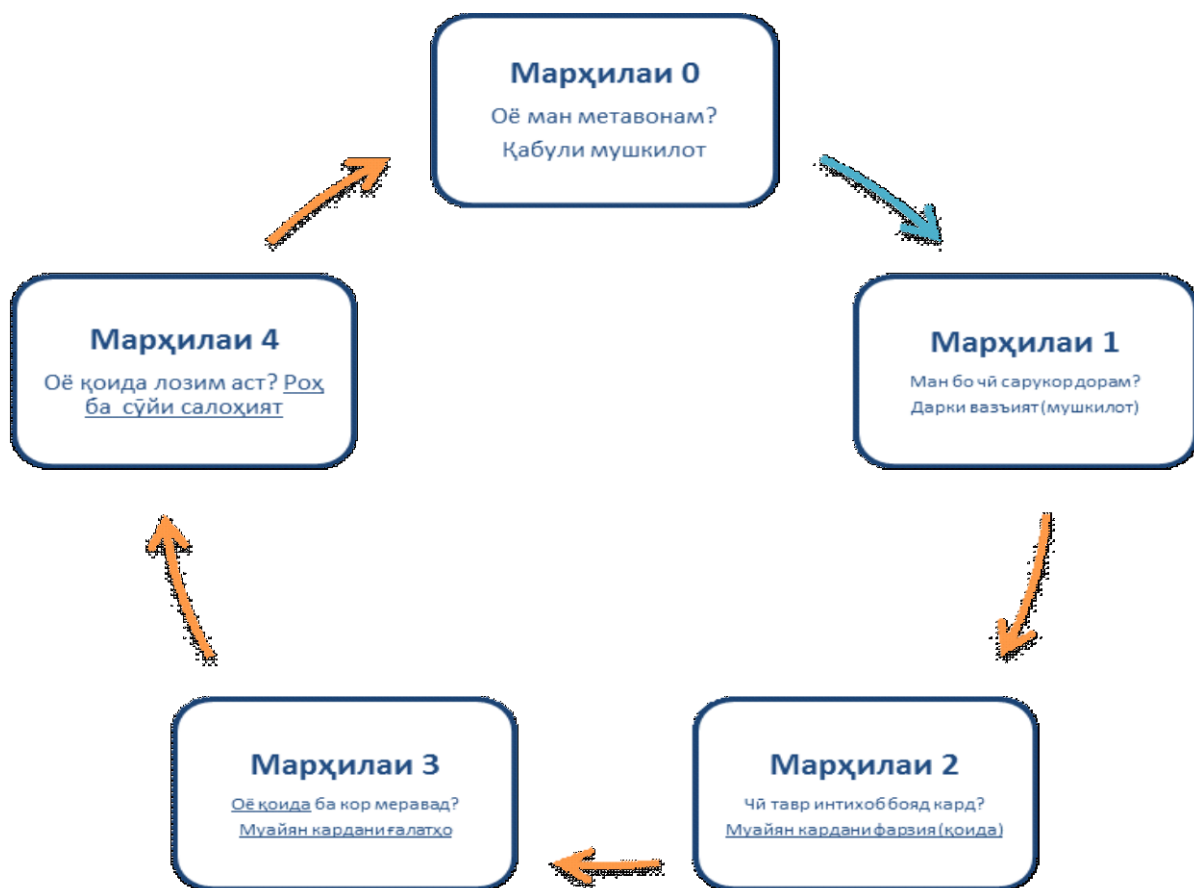
байти классикӣ ва ё мақолаи муосири публитсистӣ нишон медиҳад, ки чӣ тавр воситаҳои тасвири бадеӣ ва таъбирҳо вобаста ба замон ва услуб тағйир меёбанд: «Аз осори манзуму мансури ниёгон, ки хазинаи бузурге аз вожагон ва ганчинае аз афкори хирадмандона аст, мисолҳои барҷастаеро барои таълими тамоми бобу қисматҳои забон дарёфт ва интиҳоб кардан мумкин аст, ки барои шиносӣ пайдо кардани шогирдон бо забони асарҳои классикӣ, бедор шудани шавқу завқи онҳо ба мероси пурбаҳои ниёгон ва асрори маънӣ омӯхтан аз онҳо мусоидат намуда, дар инкишофи нутқи мураттабашон низ саҳми бориз хоҳанд гузошт» [169,239].

Зимни татбиқи салоҳияти иртиботӣ нақшаи мавзӯй-тақвимӣ, ки азхудкунии мавзӯҳо дар вақти муайян тақозову талаб карда мешавад, моҳияти пештараро гум мекунад. Тағйири моҳияти банақшагирии мавзӯй-тақвимӣ дар шароити муносибати босалоҳият, қабл аз ҳама, аз зарурати фардикунонии раванди таълим ба миён меояд. Лозим ба қайд аст, ки раванди ташаккули салоҳиятҳои иртиботии ҳар як хонанда ё гурӯҳҳои алоҳида ба назар гирифта шавад, аз ин рӯй, банақшагирии мавзӯ ба таври умумӣ самаранокии худро аз даст медиҳад.

Ҳангоми тарҳрезӣ ва мутобиқсозии моделҳои гуногуни банақшагирии салоҳияти иртиботӣ дар раванди таълим, риояи талаботи меъёрии зерин зарур аст:

1. Дар таҳияи нақша ташаккули муназзами салоҳиятҳои соҳавӣ (фанӣ) ва фаросоҳавӣ (умумитаълимӣ) ба назар гирифта шавад;
2. Интиҳоби мавзӯ ва мундариҷаи таълимӣ бояд ба ташаккули ҷузъҳои мушаххаси салоҳиятнокӣ нигаронида шуда бошад;
3. Ҷудо намудани захираи кофии вақт барои иҷрои корҳои амалӣ, машқҳо ва ҳосил кардани таҷрибаи муоширатӣ;
4. Фарогирии машғулиятҳои амалӣ ва дарсҳои лоиҳавӣ бо мақсади санҷиш ва татбиқи воқеии салоҳиятҳо дар вазъиятҳои мухталиф;
5. Муайян кардани меъёрҳои дақиқи арзёбии натиҷаҳо дар марҳалаҳои мухталифи таълим (рейтинг, нимсола ва солона).

Истифодаи методҳои фаъоли таълим ҷиҳати ба низом даровардани раванди татбиқи салоҳияти иртиботӣ ва ташкили дарсҳо дар асоси марҳалаҳои рушди салоҳиятноки мувофиқи мақсад мебошад. Ин раванд муназзамии таълим ва иҷрои машқҳои зиёро тақозо мекунад. Расми поён алгоритми марҳала ба марҳалаи ташаккули салоҳиятҳо ба таври схематикӣ пешниҳод гардидааст:

Расми 1. Марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳо

Роҳҳои такмили дарсҳои забони тоҷикӣ дар адабиёти илмию методӣ бо истифодаи шакли усули гуногуни таълим ва пешниҳодҳои муайян дастраси муаллимон гардидааст, ки бо назардошти мундариҷаи таълим ва мақсади дарс интихоб карда мешавад. Мақсад ва мундариҷаи таълим сохти дарсро муайян мекунад, ки бо ин дарсҳои забони тоҷикӣ аз дигар фанҳо фарқ мекунанд, зеро ҳар дарс ғайр аз шиносӣ бо донишҳои нав дар татбиқи амалии он, яъне бо хондан, навиштан, баррасии масъалаҳо ва шарҳи маънои воҳидҳои забон мегузарад. Барои санҷиши дониш, малака, маҳорат, қобилияти эҷодӣ ва ташкили дурусти муносибат бо хонандагон аз муаллим маҳорати баланди

омӯзгорӣ талаб карда мешавад, ки он аз интихоби дурусти сохти дарс вобаста аст. Барои ба ин равшанӣ андохтан як лаҳзаи дарсро бо усули фаъол мухтасар таҳлил мекунем.

Мавзуи «Наввожаҳо» дар барномаи синфи 5-ум яке аз ҷолибтарин бахшҳо мебошад, зеро он забонро бо ҳаёти воқеӣ ва технологияҳои муосир мепайвандад. Мақсади дарс: фаҳмонидани мафҳуми наввожаҳо ва сабабҳои пайдоиши онҳо дар забони тоҷикӣ; салоҳият: ғанӣ гардонидани захираи луғавии хонандагон бо вожаҳои муосири илмию техникӣ; тарбиявӣ: бедор кардани ҳисси ифтихор аз забони миллӣ ва истифодаи дурусти муодилҳои тоҷикии калимаҳои иқтибосӣ; усули дарс:

«Хуша», «Зина ба зина», кори гурӯҳӣ.

Ба хонандагон шарҳ дода мешавад, ки бобову модаркалонҳоямон 50 сол қабл калимаҳои «планшет», «интернет» ё «онлайн»-ро истифода намебурданд. Забон мисли мавҷуди зинда аст, ҳамеша тағйир меёбад ва калимаҳои нав пайдо мешаванд. Наввожаҳо-калимаҳое мебошанд, ки бо вуруди ашё, ҳодиса ва мафҳумҳои нав ба зиндагии инсон ба забон роҳ меёбанд. Сабаби аслии пайдоиши ин гурӯҳи воидҳои луғавӣ пешрафти илму техника (компютер, кайҳон), таҳаввулот дар ҳаёти сиёсӣ (истиклол, вазорат) ва пайдоиши касбу ҳунариҳои нав (блогер, барномасоз) мебошад. Ш.Ҳакимова дар рисолаи номзадии худ ишора дорад, ки «Ба таҳқиқи хусусиятҳои луғавии ашъори Лоик ҳамчунин рисолаи номзадии Нурмаҳмадов Ю.Ш. «Категорияҳои луғавӣ ва хусусиятҳои услубии онҳо дар эҷодиёти Лоик Шералӣ» низ мансуб аст. Дар рисола дар се боб қазияи неологизмҳо ва мавқеи онҳо (бобҳои 1-2), синонимҳо ва гурӯҳбандии онҳо (боби 3), бино ба зикри муаллиф, аз рӯи чунин вазифаҳову ҳадафҳо масъалагузорӣ гаштаанд: «Таъйини неологизмҳо ва сарчашмаҳои онҳо, таҳлили анвои неологизмҳо, таҳқиқи неологизмҳои ашъори Лоик, мавқеи истифодаи неологизмҳо дар эҷодиёти шоир, синонимҳои ашъори Лоик ва гурӯҳбандии онҳо, таҳқиқи хусусиятҳои синонимҳои ҷуфтистеъмол» (133, 93).

Тарзи пешниҳоди маводди таълими наврожаҳо ба методикаи муосир, хосса, муносибати босалоҳият ба таълим мувофиқ бошад, яъне азёдкуни ва такрорро хоҳиш дода, ба рушди тафаккури интиқодӣ, таҳлил, эҷодӣ ва татбиқи амалии дониш баҳри таъмини салоҳияти иртиботии хонандагон нигаронида шавад. Бо мақсади ёрӣ ба муаллимон чанд машқу супоришро манзур менамоем.

Машқи 1: «Муодили тоҷикии вожаҳоро ёбед» (кори гурӯҳӣ)

Дар тахта калимаҳои иқтибосӣ навишта мешаванд, хонандагон бояд муодили тоҷикии онро нависанд: компютер-роёна, смс-паём, веб-сайт-сомона, принтер-чопгар, магнитофон-савтгар, парол-гузарвожа

Машқи 2: Бо калимаҳои «сомона», «паём» ва «роёна» матн тартиб додан.

Машқи 3. Бозии «Кӣ бештар наврожа медонад?». Хонандагон дар чанд дақиқа бояд ҳар чӣ бештар наврожа нависанд. Барои ин рӯзномаҳои мактабӣ (шумораҳои гуногун) ба ҳар як хонанда дастрас ва хоҳиш карда мешавад, ки аз матни рӯзнома 5-10 наврожа пайдо карда, дар дафтар нависанд.

Машқи 4. Тағйири матн.

Тавсияи методӣ барои омӯзгор: Наврожаҳо бо расмҳо агар нишон дода шаванд, барои дар хотир нигоҳ доштани онҳо ёрӣ мерасонад. Муаллим ҷаҳолнокӣ ва эҷодкории хонандагонро назорат, корҳои онҳоро муқоиса ва арзёбӣ мекунад. Ҳангоми санҷиш ва баҳогузорӣ ба ҳисоб нагирифтани қобилияти ҳар як хонанда ва ташкили нодурусти мақсадҳои пешбинигашта ба самаранокии таълим таъсири манфӣ расонида метавонад. Барои ҳавасмандӣ ва санҷиши маҳорату малакаи эҷодии хонандагон таҳлил ва назорати дафтарҳои корӣ ниҳоят зарур аст, зеро хонанда бо натиҷаи ниҳони кори худ шинос ва сазовори баҳо мешавад ва барои дарси оянда тайёрӣ мебинад: «Доир ба муқоисаи корҳои эҷодии хонандагон дар байни омӯзгорон ва олимони ду равиҷ вучуд дорад: мусобиқаи байни хонандагон як намуди рақобат буда, хонандагони сустхонро талқин мекунад ва ин гурӯҳи хонандагон ҳар чӣ бештар бо хонандагони қобилиятнок ва аълохон баробар мешаванд. Равиши дигар

ташкили мусобиқаҳо ва арзёбӣ дар асоси қобилияти ҳар як хонанда мебошад» [162, 140].

Бояд қайд кард, ки салоҳияти маърифатӣ дар хонандагон якхела нест, бинобар ин, қобилияти азхудкунии дониш, маҳорат ва эҷодкории онҳо низ гуногун аст. Ғайр аз ин, муносибати хонандагон ба ин ё он фан низ гуногун аст. Нақши муаллим дар роҳи ташкили дурусти муносибат нисбат ба хонанда, ташкили дарс, фаҳмонидани аҳаммияти забонамӯзӣ ва мавқеи калима дар инкишофи салоҳияти иртиботӣ назаррас аст. Мақсади омӯзиш на танҳо дониш гирифтани, балки барои ҳалли муаммои зиндагӣ ва муоширати хуб ташкил медиҳад.

Аз омӯзиши масъала бармеояд, ки салоҳияти иртиботии муҳассилин зимни таҳияи корҳои эҷодӣ дар дарс асоси талаботи дидактикаи муосир мебошад ва ба назар гирифтани унсурҳои алоҳидаи он ҳамчун маҷмуи фаъолияти муназзами маърифатӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Бино бар ин, барои баланд бардоштани шавқу ҳаваси хонандагон ва ташкили мақсадноки таълим риояи чунин талабот ҳангоми банақшагирии дарс ба мақсад мувофиқ аст:

- дар рафти таълим истифодаи чанд шакли дарс (умумӣ ва инфиродӣ);
- тафтиш ва баҳогузорӣ ба кори эҷодии хонандагон дар ҳар дарс;
- ташкили мусобиқаҳо бозихо байни хонандагон;
- бо назардошти қобилияти ҳар хонанда супоридани машқҳо;
- дар асоси талаботи маърифатии дарс баланд бардоштани шавқу ҳаваси хонандагон;
- ба нақшагирии лаҳзаҳои дарс бо мақсади ягонаи дидактикӣ: додани донишҳои нав, такрор ва мустаҳкамкунӣ, ташаккули дарки зебоипарастӣ ва қобилияти эҷодии хонандагон.

Умуман, ҳамаи принципҳои дидактикӣ ба ҳамдигар иртиботи қавӣ доранд ва дар раванди омӯзиши фанни забони тоҷикӣ ба талаботи принципи таълимиву тарбиявӣ, рушди зеҳнии хонанда, ташаккули сифатҳои ахлоқӣ ва муоширати босалоҳият бояд нигаронида шаванд. Ташаккули салоҳияти коммуникативии

хонандагон зимни таълими калима ва таъбирҳо унсури муҳим дар рушди қобилияти истифодаи дурусти забон дар ҳолатҳои гуногуни коммуникативӣ аст. Риояи принципҳои дидактикии таълим ба хонандагон имкони фаҳмидани маъно ва истилоҳотро дар муҳитҳои мухталиф таъмин карда, ба истифодаи дурусти воҳидҳои луғавӣ, афзоиши малакаи муошират, баёни аниқ ва самаранок дар татбиқи мақсадҳои иҷтимоиву фарҳангӣ мусоидат менамояд.

1.4. Ҳадафҳои дидактикии татбиқи салоҳияти иртиботӣ зимни омӯзиши калима ва таъбирҳо

Мутаносиб ба ҳадафҳои стратегии таҳсилоти умумӣ, сохтори таҷрибаи иҷтимоиву шахсӣ ва навъҳои фаъолияти меҳварии хонанда салоҳияти иртиботӣ ташаккул меёбад. Ин раванд ба муҳассилин имкон медиҳад, ки на танҳо таҷрибаи иҷтимоиро аз худ кунанд, балки малакаҳои ҳаётии муоширатро дар ҷомеа касб намоянд. Дар ин замина, нишондиҳандаи маълумотнокӣ танҳо бо ҳаҷми дониш ё ҷаҳонбинии назариявӣ маҳдуд намегардад. Аз манзари муносибати босалоҳият, сатҳи маълумотнокии шахс аз рӯйи қобилияти ҳалли масъалаҳои мураккаби ҳаётӣ дар асоси донишҳои андухта ва дараҷаи фарҳанги нутқи ӯ муайян карда мешавад.

Таълими босалоҳият нақш ва аҳаммияти донишро инкор намекунад, балки меҳвари таваҷҷуҳро ба қобилияти қорбасти эҷодии он дар раванди баёни фикр ва муошират равона месозад. Бо чунин равиш, ҳадафҳои таҳсилот бо мафҳумҳои тавсиф мешаванд, ки тавсеаи имкониятҳои инфиродӣ ва рушди неруи шахсияти хонандаро инъикос менамоянд.

Ҳадафи ниҳони татбиқи салоҳияти иртиботӣ аз натиҷаҳои бевоситаи фаъолияти таълимӣ сарчашма мегирад. Аз ин рӯй, мақсади марказии таълим дар муассисаҳои муосир аз омӯзонидани роҳҳои ҳалли мушкилот, тафсири илмӣ зухуроти воқеӣ, дарки робитаҳои сабабу натиҷагӣ ва муайян намудани мавқеи устувори маърифатии хонанда дар баробари муаммоҳои мухталифи ҳаётӣ иборат мебошад.

Салоҳияти иртиботӣ дар таълими забони тоҷикӣ ба ташаккули дарки мазмуну маънои нутқи дигарон, инчунин дарёфти маводди забонӣ барои баёни фикр равона шудааст. Агар хонанда вожаҳоро аз рӯйи таснифоти ҳиссаҳои нутқ донад, вале қорбасти мавқеъшиносонаи онро зимни муошират, ифодаи возеҳу равшани фикр ба таври шифоҳӣ ва хаттӣ ё ҳуҷҷатнигорӣ истифода карда натавонад, он дониши ҳосилкарда ҷузъи салоҳияти онҳо нест. Хонанда пас аз таълими босалоҳияти фасли калима ва таъбирҳо шахси соҳиби маданияти баланди нутқ мешавад ва ҳосили дониш дар ин маврид маҳак ва асосест, ки ба интиҳоби дурусти ифода имкон медиҳад ва он тақвияти таҷриба ва амалияи таълим мегардад. Рушди зеҳнӣ, ҳосили малакаву қобилияти суҳанГӯйӣ дар заминаи донишҳои назарӣ сурат мегирад. Муносибати босалоҳият ба таълим барои тақмили донишу маърифатнокии хонанда, баёни саҳеҳу ҳадафрас, мувофиқ ба вазъиятҳои нав мустақилона ҳаллу баррасии муаммоҳо нигаронида шудааст. Барои ноил гардидан ба ин малакаву маҳоратҳо зарур аст, ки дар раванди таълими калимаву таъбирҳо матнҳои мутобиқ ба ҳаёти хонандагон бештар мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шавад. Таълими анъанавӣ аз худ кардани донишу маърифатро фаро мегирад, вазифаи асосӣ ва зарурии таълими забони тоҷикӣ омода кардани хатмкунандагоне мебошад, ки тавассути муоширати солим оқилона роҳи ҳалли мушкилиҳоро пайдо карда тавонад. Ин аз бисёр ҷиҳат на аз донишу маърифат, балки аз ташаккул ва рушди қобилият ва сифатҳои салоҳиятмандӣ вобаста аст ва ба ҳадафҳои муосири таълим мувофиқат мекунад. Аҳаммияти рушди салоҳияти иртиботиро муҳаққиқон «Доштани қобилияти ҷустуҷӯӣ, таҳлилӣ, дигаргунсозӣ, истифодаи маълумот барои ҳалли масъалаҳо, муошират ва ҳамкории самаранок бо шахсони дигар» [173] тавзеҳ намудаанд.

Салоҳияти иртиботӣ барои азхудкунии донишҳои зарурӣ, пешбурди фаъолияти касбӣ ва иҷтимоӣ равона карда мешавад. Риояи принципҳои зерин барои татбиқи он зарур аст:

- «-омӯзгор ва хонандагон ҳангоми муҳокима имконияти баробар доранд;
- хонандагон ташаббускор ва омӯзонандаи ҳамдигаранд;

- муҳити ҷустуҷӯӣ ва таҳқиқот фароҳам оварда мешавад;
- кори дунафарӣ ва гурӯҳӣ, ки кӯшишҳои якҷояро талаб мекунад, муҳим арзёбӣ мегардад;
- ба ҳар хонанда муносибати хайрхоҳона ва фардӣ зоҳир карда мешавад;
- худидоракунӣ ва қобилияти мустақилона амал кардани хонандагон инкишоф меёбад» [181].

Асоси салоҳияти иртиботӣ аз ҷониби олимони соҳа чунин тавсиф гаштааст: «Маҳорати таҳияи матни нав, мустақилона пайдо кардани роҳҳои ғайримаъмулии ҳалли масъалаҳои нав, ифодаи фикр ба таври возеҳу нишонрас, ҳамгиро карда тавонистани усулҳои маълуми фаъолият бо фаъолиятҳои нав, ҳалли комилан нави вазъият, ки ба ақидаҳои нав ва кашфиёт боис мешаванд. Барои ин такмили маҳорати дарк кардан, шарҳ додани мушкilot, таҳайюл, баррасии ақида ва фарзияҳои гуногун, истифодаи муносибатҳои нав дар ҳалли муаммоҳо, маҳорати гузошта тавонистани вазифаву муаммоҳои нав, пешниҳоди роҳҳои гуногуни ҳалли масъала ва интихоби роҳи беҳтарин зарур аст» [213].

Мо бо андешаи муҳаққиқ С.А.Аминов розӣ буда, чунин мешуморем, ки салоҳияти иртиботӣ на танҳо маҷмуи донишҳои лингвистӣ, балки иқтидори эҷодии шахсият дар раванди тавлиди нутқ мебошад. Дар ин замина, ташаккули салоҳияти мазкур дар заминаи омӯзиши калима ва таъбирҳои забони тоҷикӣ имкон медиҳад, ки хонанда аз сатҳи репродуктивии (такрори) истифодаи вожаҳо ба сатҳи продуктивӣ (эҷодӣ) гузариш намояд.

Ба андешаи мо, барои амалӣ намудани ин ҳадафҳо дар ё муассисаҳои таълимӣ таваҷҷуҳ ба ҷанбаҳои зерин мувофиқи мақсад аст:

1.Таҳияи матнҳои нав дар заминаи захираи луғавии азхудшуда, ки на танҳо ифодаи фикр, балки кашфи тобишҳои маъноии вожаҳоро дар контекстҳои ғайримаъмул талаб мекунад;

2.Маҳорати на танҳо шарҳ додани маънои луғавӣ, балки дарк намудани тобишҳои услубӣ ва эҳсосию экспрессивии фразеологизмҳо, ки барои ифодаи возеҳу нишонраси афкор замина мегузоранд;

3.Дар вазъиятҳои мухталифи муошират хонанда (ё донишҷӯӣ) бояд кодир бошад, ки аз миёни вариантҳои зиёди калимаву таъбирҳо воситаи муассиртаринро интихоб намуда, ҳадафи коммуникативии худро ба даст орад.

Ҳамин тариқ, концепсияи тазаккурёфта ба исбот мерасонад, ки барои рушди тафаккури интиқодӣ, таҳайюли эҷодӣ татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим муҳим арзёбӣ мегардад. Бо назардошти ин мулоҳизаҳо бояд мутахассисони соҳибсӯхан ва ҷавобГҶЙ ба ниёзҳои замони муосир тайёр карда шаванд. Барои ноил шудан ба ин ҳадафҳои стратегӣ, омӯзгорро зарур аст, ки диққати асосиро ба рушди қобилиятҳои маърифатии муҳассилин равона созад. Ин раванд маҷмуи малакаҳои зехиро фаро гирифта, ба хонанда имкон медиҳад, ки мафҳумҳои мураккаби фикрӣ, аз қабилӣ муқоиса, муайян кардани робитаҳои сабабу натиҷа, арзёбии фарзияҳо ва таҳлили интиқодии иттилоотро барои баровардани хулосаҳои мустақил анҷом диҳад. Ташаккули маҳорати саволгзорӣ, ҷустуҷӯии мақсадноки иттилоот аз сарчашмаҳои алтернативӣ, тафриқаи далел аз ақида ва ислоҳи интиқодии хатоҳо омилҳои меҳварии рушди тафаккури интиқодӣ мебошанд.

Дар ин замина, ангезаи омӯзиш танҳо дар сурати мавҷудияти манфиатҳои маърифатӣ ва кӯшишҳои иродавӣ ҷиҳати расидан ба мақсад тақвият меёбад. Ин равиш боиси ташаккули маҳорати худбаҳодиҳӣ дар раванди таълим мегардад, ки қобилияти мустақилона таҳия кардани нақша, муайян намудани вазифаҳо, ҷустуҷӯии самараноки маълумот, азхудкунии малакаҳои нав ва татбиқи прагматикӣ донишро барои ҳалли мушкилоти воқеӣ рушд медиҳад. Инъикоси амалии ташаккули салоҳиятҳои мазкурро метавон дар ҷараёни омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ (таъбирҳо) мавриди таҳқиқ ва мушоҳида қарор дод:

- таҳлили маъноӣ калима ва таъбирҳо дар раванди таълим на танҳо ба ғайи гардонидани луғати хонандагон ва инкишофи образнокӣ дар нутқи онҳо мусоидат мекунад, балки дар рушди тафаккури мантиқӣ ва таҳлили онҳо низ нақши муҳим мебозад. Ин раванд хонандагонро водор месозад, ки берун аз маъноӣ аслии калимаҳо андеша кунанд ва робитаҳои мураккаби маъноиро дарк намоянд. Таҳлили фразеологизмҳо аз хонандагон талаб мекунад, ки маъноӣ

аслии ҳар як калимаи таркиби онро аз маънои умумӣ ва маҷозии фразеологизм фарқ кунанд. Масалан, аз таъбири «даст кутоҳ шудан»-«очизу нотавонӣ, камбағал шудан» [209,313], хонанда бояд дарк кунад, ки маънои мазкур ба маънои аслии «даст» ва «кутоҳ» иртиботе надорад. Ин машқ ба таври мустақим тафаккури мантиқӣ ва қобилияти муқоисавиро тақвият мебахшад. Бисёре аз таъбирҳо дар асоси образҳо ва тасвирҳои сохта шудаанд, ки ба назари аввал ғайримантиқӣ метобанд. Масалан, «оҳанро дар гармиаш куфтан» (корро дар вақти мувофиқ анҷом додан). Барои фаҳмидани ин фразеологизм, хонанда пайванди мантиқии байни ҳолати «оҳани гарм» ва «имконияти мувофиқ»-ро дарк кунад ва ин водор месозад, ки робитаҳои ғайриодӣ ва амиқтарро пайдо кунанд. Маънои фразеологизмҳо метавонад аз матне, ки дар он истифода шудаанд, ба хонанда равшан шавад ва талаб карда мешавад, ки матнро пурра таҳлил кунанд, то маънои дурусти таъбирҳо шарҳ дода шавад. Ин қобилияти таҳлили умумӣ ва баҳодихӣ ба ҷузъиётро инкишоф медиҳад:

- муайян кардани робитаи сабабу натиҷа: дар баъзе таъбирҳо робитаи сабабу натиҷа ба таври мухтасар ифода ёфтаанд. Масалан, бо шарҳи мақоли «Бе ранҷ ганҷ муяссар намешавад» хонанда бояд дарк кунад, ки ранҷ (сабаб) ба ганҷ (натиҷа) меорад.

- қиёсу муқобала - ҳангоми омӯзиши таъбирҳо хонандагон аз ҳолатҳои мушаххас ба ҳулосаҳои умумӣ расиданро меомӯзанд. Масалан, «аз сар гузаронидан» (дучори мушкilot шудан) тасвири як ҳолати мушаххас аст, ки баъдан маънои умумии «таҷриба кардан» ҳосил шудааст. Ин қобилияти тафаккури мантиқӣ барои умумигардонӣ ва ҳулосабарорӣ муҳим аст.

- натиҷагирӣ ва ҳулосабарорӣ - дар ҷараёни таҳлили таъбирҳо бояд маънои амиқи пандуҳикамӣ дарк ва ҳулосаҳои мушаххас бароварда шавад. Ин маҳорати тафаккури мантиқӣ барои қабули қарор ва ҳалли масъалаҳо дар ҳаёти ҳаррӯза муфид аст. Барои ин иҷрои супоришҳои зерин бо фразеологизмҳо зарур аст: а) таҳлили луғавӣ: чудо кардани маънои аслии ҷузъҳои фразеологизмҳо аз маънои маҷозӣ: «Ба талабагон тавсия намудани нақшаи тахминии таҳлили луғавии калима имконият медиҳад, ки онҳо минбаъд дар иҷрои корҳои

муस्ताкилона бошууруна ва эҷодкорона рафтор карда, тамоми амалиёти фикрии худро ба як система дароранд ва ба ин васила тафаккури мантикии худро инкишоф диҳанд» [117,74]; б) муқоиса бо муродифҳо: ба хонандагон муродифҳои луғавии таъбирҳоро пешниҳод карда, аз онҳо хоҳиш кунад, ки фарқи маъноӣ ва услубии онҳоро шарҳ диҳанд. Барои амалӣ намудани ин ҳадаф иҷрои машқи 136 дар синфи 7-ум кумак мекунад: «Таъбирҳои зеринро хонда шарҳ диҳед ва муродифҳои онҳоро дар рӯй ба рӯйяшон нависед»: сахари солеҳон, пашшаро озор надодан, аз дилу чон-1. аз тахти дил, самимона, 2. бо меҳру муҳаббат, бо садоқат» [209,405], дасту по хурдан—«1. саросема, музтариб гардидан, чӣ қор кардани худро надоништа мондан; хичолат кашидан - «шарм доштан» [209, 318], мум газидан – 1. «гап назадан, хомӯш будан; 2. ҳаракату кӯшиш накардан» [209,654], забон баровардан» [15,99] - «ба гап даромадан, суҳан сар кардан» [208,445]; г) ҳалли муаммоҳо: таҳияи муаммоҳое, ки бояд фразеологизмҳоро аз рӯйи таърифи онҳо пайдо кунанд. Ҳамин гуна муаммо дар машқи 131-ум барои хонандагони синфи 7-ум пешниҳод шудааст: «Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонед ва муқоиса кунед. Гуед, ки ифодаҳои бо ранги баланд чопшуда (арақи ҷабин, дасти рост, дарди сар, об карда хурдан – Р.Н.) аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд» [15, 99]. Машқи 141: «Хонед ва фарқи фразеологизмҳоро аз ибораҳои наҳвӣ шарҳ диҳед» [15, 99].

китоби шавқовар	гули сари сабад
китоби нав	аз пашша фил сохтан
китоби ман	гул-гул шукуфтан
китоби бадеӣ	дар курта нағунҷидан

Супориши мазкур аз ҷиҳати методӣ хеле муфид аст ва ба хонанда кумак мекунад, ки фарқи асосии байни воҳидҳои ибораҳои наҳвӣ ва воҳидҳои рехтаву маҷозиро дарк кунад. Шарҳи мухтасари тафовут дар асоси мисолҳои овардашуда:

1. Ибораҳои наҳвӣ (сутуни чап). Дар онҳо ҳар як калима маъноӣ аслии худро нигоҳ медорад ва як калимаро бо калимаи дигар иваз кардан мумкин аст: китоби шавқовар, китоби нав, китоби ман, китоби бадеӣ: дар ин ибораҳо

калимаи «китоб» ба маънои ашёи хониш омадааст. Метавон таркиби онҳоро иваз намуд: «дафтари нав» ё «китоби куҳна».

2. Фразеологизмҳо (сутуни рост). Маънои калимаҳои таркибашон маҷозӣ фарқ мекунад ва чун як воҳиди том фаҳмида мешавад: гули сари сабад - маънояш «беҳтарин шахс дар як гурӯҳ» аст, на гуле, ки дар болои сабад гузошта шудааст; аз пашша фил сохтан - муболиға кардан, як чизи хурдро калон нишон додан; гул-гул шукуфтан - бисёр хурсанд шудан ё ободу зебо шудан; дар курта нағунҷидан - аз ҳад зиёд шод шудан. Иҷрои ин супориш ба инкишофи нутқи маҷозӣ ва бой гардонидани захираи луғавии хонандагон муҳим аст.

А.В.Прудников «кор бо расмҳо барои шинохти маънои таъбирҳо самарабахш» арзёбӣ мекунад [166,47]. Бо ин мақсад ба хонандагон тасвирҳои нишон дода мешавад, ки маънои аслии фразеологизмро инъикос намудаанд ва ҳосили маънои маҷозии онро шарҳ диҳанд (масалан, расми харе, ки аз лой берун мебарояд) бо маънои таъбири «хари касе аз лой гузаштан»). Салоҳияти иртиботӣ бо назардошти таҷрибаи хонанда амалӣ карда мешавад ва омӯзгор фаъолияти хонандаро бо таъя ба мисолҳои ҳаётӣ, ки дар он таҷриба ҳосил кардааст, ба роҳ мемонад. Усули муосири таълим ба фаъолнокӣ, мустақилона ба даст овардани донишҳои нав равона карда шудаанд ва дар ин ҳолат омӯзиш натиҷабарор мегардад. Таваҷҷуҳи мутахассисон ба истифодаи воситаҳои иттилоотӣ дар таълим аз ин нуктаи назар асоснок карда мешавад: фановариҳои муосири компютерӣ нигоҳдорӣ ва дастрасии босуръат ба иттилооти зарурӣ, гуногунии шаклҳои муаррифии иттилоот, имконияти интихоби шаклҳои мушаххаси таълим аз доираи васеи усули фаъолро таъмин мекунад. Хусусиятҳои зикршудаи технологияҳои компютерӣ имкон медиҳанд, ки муносибати инфиродӣ дар таълим бо истифодаи унсурҳои назарияи фановариҳои зехнӣ амалӣ карда шаванд. Истифодаи барномаҳои иттилоотӣ барои равона кардани хонанда ба фаъолияти пурсамари таълимӣ шароит фароҳам меорад. Ин принципи дидактикӣ чунин тарзи ташкили раванди таълимро талаб мекунад, ки маърифатнокӣ дар меҳвари фаъолияти хонанда қарор дошта, масъулият, ҷустуҷӯӣ, навоарӣ ва мустақилиятро ҷиҳати

донишомӯзӣ, ҳосили малакаву маҳоратҳои зарурӣ, рушди зехн, фарҳанги нутқ, хотира ва тасаввуроти эҷодӣ фаро гирад.

Усули интерактивӣ ҳамчун унсури муҳимми ҳосили дониш ва таҳқиқоти ҳуди хонанда фаҳмида мешавад ва бо корбасти он сатҳу савияи маърифатнокӣ, ҷаҳонбинӣ ва эҷодкорӣ ба таври назаррас такмил меёбад. Ба ғановати таркиби луғавӣ, фаъолнокии хонандагон дар муоширату муомилот таъсири мусбат мерасонад.

Хулосаи боби якум

Таҳқиқи асосҳои назарии ташаккули дониш ва малакаи лексику, фразеологӣ хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нишон медиҳад, ки ин раванд яке аз рӯкҳои меҳварии таълими забони тоҷикӣ дар партави Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ маҳсуб меёбад. Дар фасли аввали боб, ки ба асосҳои забоншиносии таълими калима ва таъбирҳо бахшида шудааст, собит гардид, ки луғат ва фразеология бойтарин қисми забон буда, инъикосгари фарҳанг, таърих ва ҷаҳонбинии миллат мебошанд. Омӯзиши ҷанбаҳои забоншиносӣ собит месозад, ки калима на танҳо ҳамчун воҳиди номифодакунанда, балки ҳамчун сохтори мураккаби семантикӣ-парадигматикӣ бояд мавриди омӯзиш қарор гирад. Таҳлили маводди таълимӣ нишон медиҳад, ки дарку азҳудкунии муродифҳо, зидмаъноҳо, ҳамгунаҳо, калимаҳои сермаъно ва махсусан воҳидҳои фразеологӣ ба хонанда имкон медиҳад, ки на танҳо захираи луғавии худро ғанӣ гардонад, балки аз имкониятҳои забони тоҷикӣ барои баёни дақиқи фикр дар доираи салоҳиятҳои забонӣ истифода барад.

Дар фасли дуюм ба таҳқиқи ҷанбаҳои назарии масъалаи ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон таваҷҷуҳ зоҳир гардида, мақсад ва вазифаҳои таълими калима ва таъбирҳо бо назардошти шароити муносири таҳсилот ва муносибати босалоҳият ба таълим муайян карда шудааст. Ҳадафи асосии омӯзиши калима танҳо аз ёд кардани маънои луғавии вожаҳо нест, балки ташаккули қобилияти истифодаи дурусти онҳо дар вазъияти гуногуни муошират мебошад. Салоҳияти коммуникативӣ фарогири донишҳои лингвистӣ, маҳорати ифодаи фикр ва салоҳияти иртиботии хонанда буда, дар ҷараёни

омӯзиши калима ва таъбирҳо тавассути робитаи амиқи назария бо амалия ташаккул меёбад. Ин раванд тақозо мекунад, ки хонанда аз сатҳи дониш - дониستاني калима ба сатҳи амалӣ ва эҷодии он дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ гузарад, ки ин моҳияти муносибати босалоҳиятро ба таълими забони тоҷикӣ ташкил медиҳад.

Дар фасли сеюм принципҳо ва марҳалаҳои ташаккули салоҳияти иртиботӣ муайян ва қайд карда шуд, ки ин раванд бояд дар асоси принципҳои илмӣ, дастрасӣ, мунтазамӣ ва алоқамандии таълим бо ҳаёт, инчунин принципҳои хоси таълими калима ва таъбирҳо экстралингвистӣ, луғавӣ-грамматикӣ, системавӣ, функционалӣ ва таърихӣ сурат гирад. Марҳалаҳои таълим аз дарки ибтидоии маъноӣ воҳидҳои луғавӣ оғоз шуда, тавассути иҷрои силсилаи машқҳо ба марҳалаи мустақамкунӣ ва дар ниҳоят ба марҳалаи истифодаи фаъоли иртиботӣ мегузаранд. Таъкид гардид, ки фразеологизмҳо ҳамчун воҳидҳои маҷозӣ дар ин марҳалаҳо диққати бештарро металабанд, тафаккури образноки хонандаро рушд медиҳанд, нутқи ӯро аз қолабҳои хушку сода раҳо намуда, ба сатҳи салоҳияти фарҳангӣ-меҳанпарастӣ наздик месозанд.

Ҳамин тариқ, калима ва таъбирҳо қисмати муҳимми забони тоҷикӣ маҳсуб ёфта, асоси нутқи фасеҳу муассири хонанда маҳсуб меёбад. Бой ғаштани таркиби луғавӣ ва истифодаи дурусти таъбирҳо барои ташаккули салоҳияти иртиботӣ, тақмили фарҳанги суҳан ва тафаккури мантиқиву таҳлилии хонандагон мусоидат менамояд. Раванди омӯзиши калима ва таъбирҳо бо хусусиятҳои синнусолии хонандагон, дараҷаи қабули иттилоот, рушди зеҳнӣ ва хоҳираи онҳо алоқаманд аст. Бино бар он, на танҳо зимни омӯзиши калима ва таъбирҳо, инчунин дар чараёни таълими қисматҳои дигари забон - сарфу наҳв ва услубшиносӣ низ шарҳу баррасии маъно ва мавқеи корбасти воҳидҳои луғавӣ ба эътибор гирифта шавад.

**БОБИ 2. МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ КАЛИМА ВА ТАЪБИРҲО ДАР
АСОСИ СТАНДАРТ, БАРНОМА ВА КИТОБҲОИ ДАРСӢ**
**2.1. Мавқеи калима ва таъбирҳо дар Стандарт ва барномаи таълими
забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI**

Ба миёни омадани таҳаввулоти кулӣ дар низоми маориф боиси дигаргуниҳои зиёде дар таҳсилот гардид, ки он ба таълими фанни забони тоҷикӣ низ бетаъсир нест. Роҳ ёфтани усули нави тадрис, таълими тафриқ, ҳамгиро ва муносибати салоҳиятнок боиси таҳияи нави «Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI» (3) заминаи бунёди роҳи таҳия ва таълифи насли нави китобҳои дарсӣ фароҳам овард. Дар низоми муносибати амалӣ ба омӯзиши грамматика, ғоя ва мазмуни коммуникативии таҳсилот мақоми меҳвариро ишғол мекунад. Ин равиш тақозо менамояд, ки муҳтавои таълим бар нияти воқеии нутқи мухассилин (гуянда ва нависанда) асос ёфта, ба ташаккули салоҳиятҳои иртиботӣ нигаронида шавад. Ҳадафи нияти таҳсилоти забонӣ дар ин марҳала на танҳо азхудкунии қоидаҳои назариявӣ, балки ташаккул ва тарбияи муносибати шахсии хонанда ба забон ҳамчун воситаи асосии маърифатӣ ва иҷтимоӣ махсус меёбад.

«Ҳадафи омӯзиши забони тоҷикӣ - таълим, инкишоф ва такмил, азхудкунии дониш, малака, татбиқ дар зинаи таҳсилоти миёнаи умумӣ нишондодҳои зарурати инкишофи нутқи хонандагонро дар бар мегирад. Ба мақсадҳои асосии омӯзиши забони тоҷикӣ инҳо дохил мешаванд: ташаккули салоҳиятҳои коммуникативӣ, забонӣ ва фарҳангии хонандагон» [60, 6]. Дар баробари ин, ба салоҳияти коммуникативӣ, ки дар асоси дониши хонандагон дар бораи хусусиятҳои истифодаи забони модарии худ дар нутқи шифоҳӣ ва хатӣ асос ёфтааст, диққати махсус дода мешавад. Ташаккули салоҳияти коммуникативӣ бо ҷанбаи амалии таълими забони тоҷикӣ дар мактаб зич алоқаманд аст ва донишҳои назариявии хонандагон асоси ташаккули малакаҳои коммуникативии онҳоро дар бар мегирад: «Салоҳияти коммуникативӣ ба маънои том ҷун салоҳияти мубодилаи матнҳо фаҳмида мешавад. Он ҷор

салоҳияти асосии зеринро дар бар мегирад: 1.Дарки матнҳо; 2.Баҳодихӣ ба матнҳо; 3. Тағйир додани матнҳо; 4. Таҳияи (эҷодӣ) матнҳо» [3,67].

Мафҳуми салоҳияти иртиботӣ қобилият ва омодагии воқеии муошират бо ҳадафҳо, соҳаҳо ва дарки ҳолатҳои муошират, омодагӣ ба ҳамкории шифохӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ мебошад. Ба ин муносибат, ҳадафҳои гуногун пайгирӣ мешаванд: маҳорати арзёбӣ, ташхису таснифи воҳидҳои луғавӣ, салоҳияти интиҳоб ва истеъмоли воситаҳои забонӣ дар нутқи худ мувофиқ ба ҳадаф, вазифаҳо ва шароити муошират мебошад. Муҳаққиқон роҷеъ ба масъалаи мавриди назар чунин мулоҳизаронӣ кардаанд: «Маҳорати истифодаи усули гуногуни муошират (иртиботӣ): қабул ва интиқоли иттилоъ (шифохӣ, хаттӣ, аёний-графикӣ, ғайризабонӣ, бо истифодаи алоқаҳои рақамӣ) ҳангоми муоширати хусусӣ, таълимӣ, ҷамъиятӣ ва касбӣ» [30,13] шарҳ дода шудааст.

«Инкишофи салоҳияти коммуникативии муҳассилин дар асоси меъёрҳои бошуурона аз худ кардани забони адабӣ тавассути иҷрои машқҳои махсус амалӣ карда мешавад, ки дар он хонандагон дар бораи хусусиятҳои нутқ ва намудҳои гуногуни он маълумот мегиранд. Маҳорати коммуникативӣ меъёри рушди салоҳияти коммуникативии хонандагон ба ҳисоб меравад» [28,19]. М.Т. Баранов малакаҳои коммуникативиро ҳамчун равандҳои равонии хонандагон, ки «барои изҳори ҳамгирои нутқи шифохӣ ва хаттӣ бо намудҳои гуногуни функционалӣ ва семантикӣ (тасвирҳо, нақлҳо, мулоҳизаҳо) ва услубҳои функционалӣ нигаронида шудаанд» [28,20], шарҳ медиҳад. Айни замон, байни талаботи Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ ба ташаккули салоҳиятҳои хонандагон нигаронидашуда ва донишу малакаи воқеии онҳо, яъне байни донишҳои мавҷудаи назариявӣ, ки дар асоси маводди китобҳои дарсӣ ҳосил менамоянд ва дар амал мустақилона истифода мебаранд, ихтилофҳо мавҷуданд. Хатмкунандагони МТМУ на ҳамеша малакаҳои дарки амиқи иттилоот ва ифодаи саҳеҳи фикрро доранд. Сабаби асосии ин ҳолат дарк накардани ташаккули салоҳияти иртиботӣ ва рушди нутқ аст. Бино бар ин, ба ташаккули малакаҳои коммуникативии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ диққати ҷиддӣ додан лозим аст. Зарурати тавачҷуҳ ба ин

масъала дар «Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI» зимни баёни ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон инъикос ёфтааст.

Ҷадвали 1

Роҳҳои мураккабшавии салоҳияти коммуникативӣ

робитаи матн	навъҳои матн	жанрҳои матн	дараҷаи робита бо матнҳои дигар	навъҳои супориш	марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳо
дарк ва баҳодихӣ ба матн нисбат ба тағйирдихӣ, таҳрир ва ё таҳияи матн осонтар аст. Дарк, баҳодихӣ, тағйирдихӣ, таҳияи матн.	матни кӯтоҳ – мухтасар - муфассал аз нигоҳи истифоди луғат, грамматик а, услуб ва жанрҳо: тасвирӣ, хабарӣ, муҳокимаваӣ ё тасвири ашё ва тасвири муносибат и муаллиф	-табрикнома -эълон -хабар - ариза -забонхат -ҳисобот -адрес - анкета -тавсифнома -варақа -дастурамал -репортаж -аннотатсия -эссе....	Робитаи байни матни ифодакунандаи фикр бо қабулкунандаи матн	таҳрир ё аз шакли мавҷуда ба шакли дигар баргардонидани матн	1.Дарки матн 2.Баҳодихӣ ба матн 3.Тағйир додани матн 4.Таҳияи матн

Ин роҳҳои амсилаи муносири таълими салоҳиятнокӣ мебошад, ки раванди азхудкунии забонро аз дарки одии матн то таҳияи мустақилонаи ҳуҷҷатҳои гуногун фаро мегирад. Асоси ин моделро панҷ зинаи муҳим ташкил медиҳад, ки бо ҳам иртибот доранд. Дар марҳалаи аввал ташаккули салоҳиятҳо аз дарки маънои матн иборат аст ва ба воситаи баҳодихии интиқодӣ ба мазмуни матн марҳалаи таҳрир ва дар ниҳоят ба эҷоди матн мерасад. Ин нишон медиҳад, ки барои хонанда танҳо фаҳмидани матн кофӣ нест ва ӯ бояд қобилияти тағйир додани сохти он ва мутобиқ гардонидани онро вобаста ба вазъият ва талаботи мушаххас пайдо кунад. Жанрҳои пешниҳодшуда, аз қабилӣ ариза, забонхат, ҳисобот, тавсифнома, эссе ва репортаж соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоиро дар бар мегиранд. Ин гуногунрангӣ ба хонанда кумак мекунад, ки ҳам дар доираи коргузори расмӣ ва ҳам дар фазои эҷодию иттилоотӣ нутқи худро мурабтаб

созад. Салоҳияти забонии хонанда маҳз дар вақти иҷрои навъҳои супориш сайқал меёбад. Супоришҳо тавре тарҳрезӣ шудаанд, ки хонанда матнро аз як шакл ба шакли дигар баргардонад ва ё онро таҳрир намуда, ҷиҳатҳои луғавию грамматикӣро такмил диҳад. Ин раванд робитаи байниматнро таъмин намуда, иртиботи қавӣ ва мантиқиро байни муаллиф (гуянда) ва қабулкунандаи матн (шунаванда /хонанда) ба вуҷуд меорад.

Хулоса, ин низом ба он нигаронида шудааст, ки таълими забон аз назарияи хушк ба маҳорати амалӣ табдил ёбад. Тавассути ин амсила хонанда вобаста ба вазъият ва ҳадаф матни мувофиқ таҳия созад ва дар муҳити муносири иттилоотӣ муваффақона муошират намояд. Мувофиқи барнома ҳангоми омӯзиши калима ва таъбирҳо хонандагон бояд мафҳумҳои марбут ба онро аз худ кунанд: «Ба сабаби махсусияти таълими фанни забони тоҷикӣ дар синфи 11-ум, ки асосан ба омӯзиши хусусиятҳои услубии матнҳо бахшида шудааст, таълими салоҳиятҳои забонӣ ва иртиботӣ якҷоя пешниҳод гардидааст» [3,135].

Ҷадвали 2

Мавқеи калима ва таъбирҳо дар стандарти фанни забони тоҷикӣ

Синфи 5	Синфи 7	Синфи 11
Шинохтани маънои аслӣ ва маҷозии калима. Овардани мисол ба маънои аслӣ ва маҷозӣ.	Доир ба навъҳои калима аз ҷиҳати маъно маълумот доштан; ҳодисаҳои муродиф, зидмаъно ва ҳамгунаро шарҳ дода тавонистан	Маънои аслӣ ва маҷозии калимаҳоро муайян карда тавонистан; вазифаҳои услубии вожаҳои сермаъноро шарҳ додан

Бартариии асосии «Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI» аз он иборат аст, ки татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим ба назар гирифта шуда, ташаккули салоҳияти иртиботӣ ва рушди нутқи хонанда бештар мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтааст. Дар раванди омӯзиши мавзӯи «Маънои луғавии калима» дар синфи 5-ум ташаккули малакаҳои зерин ба инобат гирифта шудааст: муайян кардани маънои луғавии калима; фарқ кардани калимаҳои якмаъно аз сермаъно, вожаҳои аслии тоҷикӣ аз иқтибосӣ; муайян кардани маънои асливу маҷозии калимаҳо; дарёфти омонимҳо,

муродифҳо ва антонимҳо аз матн; истифодаи луғатномаҳо; дарк кардани зарурати истифодаи калима ва таъбирҳо дар нутқ.

Кор оид ба калима ва таъбирҳо на танҳо дар омӯзиши фаслҳои мазкур сурат мегирад, балки дар давоми тамоми марҳалаҳои забонамӯзӣ идома меёбад. Супоришҳои иловагии машқҳо корхоро оид ба ёфтан ва шарҳ додани муродифҳо, антонимҳо, омонимҳо, калимаҳои шевагиву иқтибосӣ ва ифодаҳои дорои маъноӣ маҷозӣ дар бар мегиранд. Шарҳи назариявӣ мустақиман ба ташаккули малакаҳои иртиботӣ нигаронида нашудааст, аммо маҳоратҳои забоншиносиро инкишоф медиҳад, ки онҳо ҳамчун замина барои ташаккули салоҳияти иртиботӣ заруранд.

Ҳамин тавр, таҳлили «Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI» нишон дод, ки калима ва таъбирҳо дар синфҳои 5-ум, 7-ум ва 11-ум таълим дода мешавад. Дар синфи 11-ум барнома услубҳои асосии функционалии забони адабии муосир (илмӣ, корӣ, публитсистӣ, гуфтугӯӣ, бадеӣ)-ро пешниҳод мекунад. Таълим дар замони имрӯз бояд на танҳо «чӣ фаҳмидан», балки «чӣ тавр дар амал татбиқ кардан»-ро омӯзонад. Инсон бояд аз қабулкунандаи одии иттилоот ба субъект ва иҷрокунандаи фаъоли салоҳияти маърифатӣ ва иҷтимоӣ табдил ёбад, то дар фаъолияти оянд муваффақ гардад. Дар «Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI» ин масъала ба таври равшан шарҳ ёфтааст: «Рушди босуръати илму техника ва технология аз инсонии имрӯза талаб мекунад, ки фаъолияти маърифатӣ, иҷтимоӣ ва касбияшро ба талаботи замони нав мутобиқ созад. Дар замони имрӯза интиқол додани донишҳои пеш бадастовардаи гуногун самара намедиҳад. Таълим бояд малака ва маҳоратҳоеро дар хонанда ташаккул диҳад, ки ӯ фаъолият, ҷамъоварии маълумоти зарурӣ барои ҳалли масъалаҳоро мустақилона анҷом дода, аз уҳдаи таҳлили ақида ва ахбор, арзёбии раванди иҷроӣ фаъолият, муайян кардани ғалатҳо ва ислоҳи онҳо, ба роҳ мондани муомилаи созанда бо иштирокчиёни дигари равандҳо барояд ва дар амал татбиқ карда тавонад» [3,20].

Дар барнома ва китоби дарсии «Забони тоҷикӣ» барои синфи 11-ум [60] омӯзиши бахшҳои калима ва таъбирҳо ба таври муназзам тарҳрезӣ шудааст. Таҳлили маводди таълимии китоби мазкур нишон медиҳад, ки тақсироти мавзӯӣ ва ҳаҷми супоришҳои амалӣ ҷиҳати азхудкунии категорияҳои луғавӣ ба таври зерин ба низоми дароварда шудааст:

1.Калима ва таркиби луғавӣ: Барои ин мавзӯҳо маҷмуи машқҳои эзоҳӣ (1 машқ барои «Калима» ва 2 машқ барои «Таркиби луғавӣ») дар ҳаҷми 10 саҳифа пешниҳод гардидааст.

2. Хусусиятҳои маъноии вожаҳо: Омӯзиши мавзӯи «Сермаъной» 4 машқ, «Омонимҳо» (ҳамгунаҳо) 2 машқ ва «Паронимҳо» (вожаҳои наздикталаффуз) 3 машқро фаро мегирад.

3.Муродифот: Ба ин бахш таваҷҷуҳи махсус зоҳир шуда, ҷиҳати мустаҳкам намудани донишҳои назариявӣ оид ба муродифоти воҳидҳои забон 9 машқ таҳия гардидааст. Тибқи супоришҳои методикӣ, аз ин миқдор 5 машқ барои иҷрои шифохӣ ва 4 машқ барои кори хаттӣ нигаронида шудааст.

4. Мутаозод: Барои ин мавзӯ 3 машқи амалӣ ҷудо шудааст.

5. Таъбирҳо: Маводди таълимӣ оид ба «Воҳидҳои фразеологӣ» дар ҳаҷми 7 саҳифа танзим ёфта, иҷрои 8 машқро тақозо менамояд, ки аз онҳо 5 супориш хаттӣ ва 3-тояш шифохӣ мебошанд [61,28-38 ва 42-48].

Дар поён таҳлили муҳтавои бахши калима ва таъбирҳоро дар ҷадвал нишон медиҳем:

Ҷадвали 3

Ҷадвали таҳлили муҳтавои бахши калима ва таъбирҳо (синфи 11-ум)

№	Мавзӯи таълимӣ	Ҳаҷми маводди (саҳифа)	Теъдоди умумии машқ	Теъдоди машқҳои хаттӣ	Теъдоди машқҳои шифохӣ
1	Воҳидҳои луғавӣ	10	1	-	1
2	Таркиби луғавӣ	(дар доираи воҳидҳои луғавӣ)	2	-	2
3	Сермаъной	4	4	-	4
4	Омонимҳо (ҳамгунаҳо)	3	2	-	2
5	Паронимҳо	3	3	-	3
6	Муродифот (синонимия)	-	9	4	5

7	Вожаҳои зидмаъно	5	3	-	3
8	Таъбирҳо (воҳидҳои фразеологӣ)	7	8	5	3
Ҷамъ:		29	32	9	

Аз таҳлили машқҳо ин нукта собит мегардад, ки ҳарчанд китобҳои дарсӣ барои фарогирии маълумоти назариявӣ ва амалӣ мусоидат мекунанд, аммо ба ташаккули салоҳияти иртиботӣ ва татбиқи амалии донишҳои ҳосилнамуда нисбатан имконияти маҳдуд доранд. Бино бар ин, ба кор гирифтани маводди иловагӣ зимни таълими воҳидҳои луғавӣ ва таъбирҳо зарур аст. Маводди китоби дарсии замони муосир бо мақсади рушди фарҳанги нутқ ва донишҳои назарии забонӣ ва аз худ кардани тобишҳои нозуки маъноии воҳидҳои луғавӣ интихоб шуда бошанд ҳам, намунаҳо аз осори суҳанварони форсу тоҷик ва муосир ҳануз нокифоя ба назар мерасанд. Ин равиш имкон медиҳад, ки мавқеи истифодаи муродифот ва таъбирҳо дар контекстҳои воқеии бадеӣ мавриди таҳлил ва муқоисаи ҳамаҷониба қарор гирад.

Омӯзиши ҳодисаҳои марбут ба калима ташаккули салоҳияти иртиботӣ, қобилияти ифодаи фикр, муошират бо воҳидҳои луғавӣ аст, ки аз донишҳои маъноӣ асливу маҷозӣ, баромад, ҳодисаҳои маъноӣ: воҳидҳои сермаъно, муродиф, мутаҷазз, ҳамгуна ва сохтори нахви нутқ бармеояд. Баррасии воҳидҳои забон аз мавқеи матнӣ ягона ба дарки нақши калима дар забон ва нутқ оварда мерасонад. Ба ибораи дигар, таваҷҷуҳи хонандагон ба истифодаи бошууронаи имкониятҳои воситаҳои луғавӣ, ба назар гирифтани мутобиқати воҳидҳои сатҳҳои гуногуни забон ба тақомули самараноки нутқи мураттаби хонандагон мусоидат мекунад. Мушоҳидаҳои пажӯҳишгарон мушкилоти дарк ва баёни фикр, сохтор ва мундариҷаи ин равандҳоро нишон медиҳанд (О.С. Ахманова [24], Л.С. Виготский [38], Н.И. Жинкин [47], И.А. Зимняя [157], А.А. Леонтев [77], А.Н. Соколов [120], А.М. Шахназарович [40]). Омӯзиши калима ва таъбирҳо ба дарки қоидаҳои эҷоди матн меорад, аз ин рӯ, усули таҳлили матн ва дарки он захираи луғавии хонандаро бой мегардонад, ҳисси забондӯстиро инкишоф медиҳад ва роҳҳои матнсозиро меомӯзонад. Мақсади

ташаккули шахсияти забондон дар таълими муосир зарурати дохил кардани малакаҳои нутқ ва тафаккур, фаҳмидан ва таҳияи нутқи мураттабро ба барнома талаб мекунад: «Ташаккули салоҳияти иртиботӣ имконият фароҳам меоварад, ки дарси омӯзиши маводди нав ба дарси ошкорсозии дониш табдил дода шавад: хонандагон худашон мақсади дарс ва мушкилотро муайян месозанд ва бо омӯзгор якҷоя роҳҳои ҳалли онро ҷустуҷӯ менамоянд. Муносибати махсус ба инкишофи нутқи мураттаби шифоҳӣ ва хаттӣ аз он сар мезанад, бинобар ин диққати хонандаро дар ҳар як синф ба нутқи шифоҳӣ ва хаттии гуногун бояд ҷалб кард» [3,13].

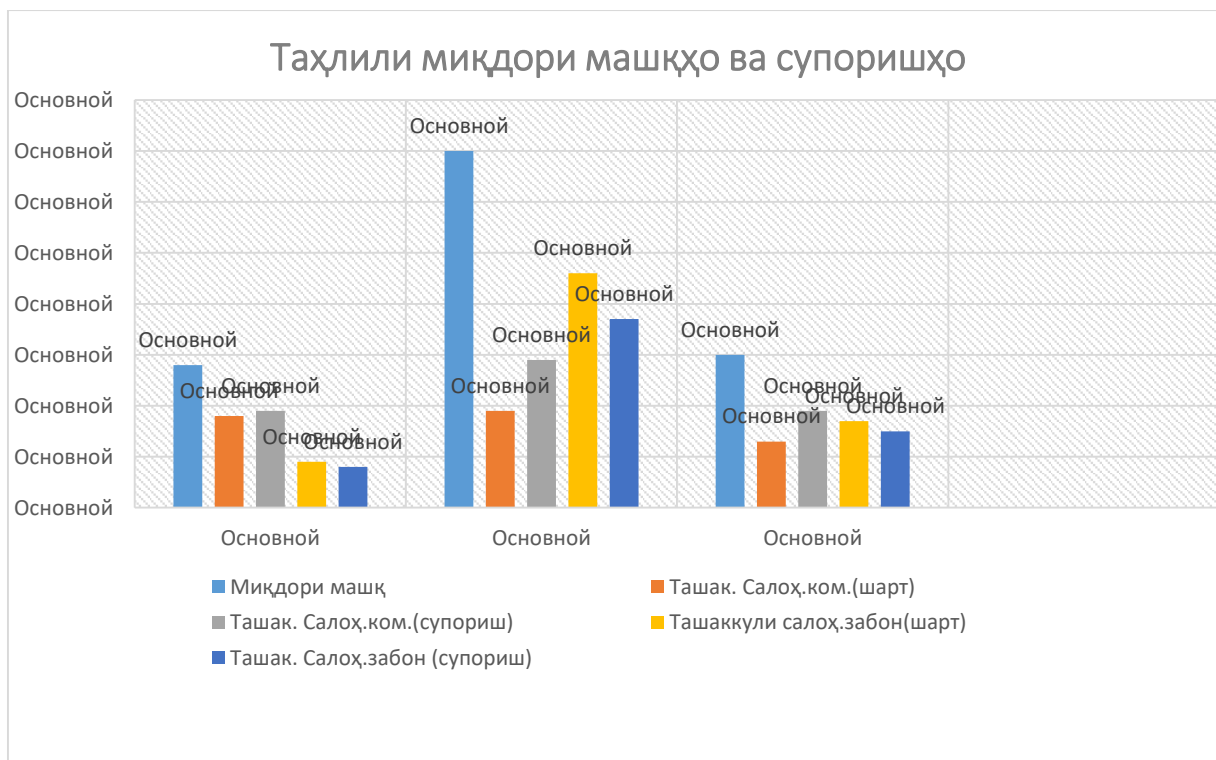
Дар методикаи таҳсилоти миёнаи умумӣ заминаҳои илмӣ-назариявӣ ва амалии таълим дар заминаи муносибати босалоҳият мураттаб шудаанд. Соҳиби салоҳияти иртиботӣ будан чунин раванди таълим аст, ки на танҳо ҳадафи амалии нутқ, балки роҳи расидан ба ин ҳадаф бо истифодаи амалии забонро пайгирӣ карда мешавад. Самти амалии нутқ на танҳо мақсад, балки воситаи гузаронидани дарс аст, ки ба ҳамдигар ба таври амиқ вобастаанд. Натиҷаҳои омӯзиши калима ва таъбирҳо ба андешаи мо бояд инҳоро дар бар гирад: истифодаи имкониятҳои муоширати забони тоҷикӣ; бой гардонидани захираи луғавии ғазал, васеъ кардани ҳаҷми воситаҳои грамматикӣ дар нутқ истифодашаванда барои баёни озои афкор ва эҳсосот мувофиқи вазъият ва услуби муошират; азхудкунии захираҳои асосии услуби калима ва таъбирҳо забон, меъёрҳои асосии забони адабӣ, меъёрҳои одоби нутқ; ба даст овардани таҷрибаи истифодаи онҳо дар амалии нутқ ҳангоми сохтани матни шифоҳӣ ва хаттӣ; кӯшиш барои тақмили нутқи худ.

Маҳорати асосие, ки дар доираи салоҳияти иртиботӣ ташаккул меёбад ин маҳорати таҳия ва дарки матнҳо ҳамчун маҳсули ғазолияти нутқ мебошад. Барои ин хонандагон бояд захираи луғавии ба қадри кофӣ бой дошта бошанд, дар бораи маънои калима, тобишҳои маъноӣ ва ҳамнишинии луғавӣ тасаввурот дошта бошанд. Аз таҳлили китоби дарсии «Забони тоҷикӣ» барои хонандагони синфи 7-ум бармеояд, ки:

Синф	Миқдори машқҳо	Ташаккули салоҳияти иртиботӣ		Ташаккули салоҳияти забонӣ		Дар маҷмӯъ
		шарти машқ	саволу супориш	шарти машқ	саволу супориш	
5	28 машқ	18	19	9	8	54
7	70 машқ	19	29	46	37	131
11	30 машқ	13	19	17	15	64
Ҳамагӣ:	128	50	67	72	60	249

Таносуби машқҳо дар раванди таълим нишон медиҳад, ки барномаи таълим дар зинаҳои гуногуни таҳсилот вазифаҳои мухталифи стратегиро иҷро мекунад. Тибқи маълумоти оморӣ дар синфи 5-ум таносуби машқҳо бештар ба самти ташаккули салоҳияти коммуникативӣ нигаронида шудааст, ки ин бо назардошти хусусиятҳои синнусолии хонандагон ва зарурати рушди нутқи шифоҳиву хаттӣ мантиқан дуруст мебошад. Миқдори супоришҳои иртиботӣ (37 адад) нисбат ба супоришҳои забонӣ (17 адад) ду маротиба зиёд аст.

Дар синфи 7-ум вазъият тағйир меёбад, зеро дар ин давра ҳаҷми умумии машқҳо афзуда (131 адад), асосан ба салоҳияти забонӣ (83 адад) нигаронида шудааст ва бозгӯӣ он аст, ки муҳассилин дар синфи 7-ум ба омӯзиши амиқи назарӣ, сохтори забон ва қоидаҳои имло бештар фаро гирифта мешаванд ва ҳаҷму теъдоди корҳои амалӣ нисбат ба синфи 5-ум бамаротиб зиёд мешавад. Дар синфи 11-ум бошад, мувозинати нисбӣ миёни ҳар ду салоҳият ба мушоҳида мерасад (32 ба 32), ки ин аз қўшиши ҷамъбаст намудани донишҳои назариявӣ ва амалӣ дар марҳалаи ниҳоии таҳсилот гувоҳӣ медиҳад. Агар ба таносуби умумӣ назар андозем, ба мушоҳида мерасад, ки аз 249 машқ ва супориш, 132-тои он (53%) ба салоҳияти забонӣ ва 117-тои он (47%) ба салоҳияти коммуникативӣ рост меояд. Дар диаграммаи № 1 таносуби машқу супоришҳое, ки ба ташаккули салоҳияти забонӣ ва иртиботӣ нигаронида шудаанд, ба таври оморӣ инъикос гаштааст:

Диаграммаи №1. Таҳлили миқдори машқу супоришҳо

Баъзе машқу супоришҳои китоби дарсӣ ниҳоят сода ба назар мерасанд, ба монанди маъноӣ калимаро шарҳ диҳед [15,71]; гуед, ки дар матн калимаҳои аслии тоҷикӣ зиёд аст?; порчаро бодикқат хонед ва гуед, ки аз он чиро пай бурдед? [15,72]; даҳ калимаи мураккаб нависед [101,134]; мустақилона се ҷумла нависед [101,131]. Содагии ин навъ машқҳо ба сатҳи аввали дониш, яъне дарк ва такрор мансуб мебошанд ва хонандаро ба таҳлил, муқоиса ва ё иброи хулоса водор намесозад. Ба монанди «Гуед, ки дар матн калимаҳои аслии тоҷикӣ зиёд аст?» [15,69]. Хонанда метавонад бидуни андешаи зиёд мавҷудияти калимаҳои аслии тоҷикиро тасдиқ ва ё инкор кунад ва ин гуна супоришҳо маҳорати нутқро инкишоф надода, тафаккури мантиқӣ ва таҳлили хонандаро маҳдуд месозад. Баъзе супоришоти мубҳам, норавшан ва умумӣ ҳастанд «Порчаро бодикқат хонед ва гуед, ки аз он чиро пай бурдед?» [15,72], ҳадафи мушаххаси таълимӣ надорад ва хонанда ба сохтори матн, ба мазмуну мухтаво, ба воҳиди мушаххаси забон ва ё ба хусусиятҳои услубии шоир таваҷҷуҳ намуданашро намефаҳмад.

Ба андешаи мо, содагии машқу супоришҳо мушкилии ҷиддӣ дар методикаи таълими муосир аст. Барои ташаккули салоҳиятҳо машқҳо бояд на шакли тавсифӣ, балки таҳлилӣ бошад, яъне ба ҷойи шарҳи маънои калима, бояд аз хонанда талаб карда шавад, ки нақши он калимаро дар ифодаи эҳсоси нависанда ё сохтани обуранги бадеии матн муайян кунад. Танҳо дар сурати мураккабтар кардани сохтори саволу супоришҳо ва хулосабарориҳои шахсӣ метавон ба ҳадафи асосии таълим, ки тарбияи инсонӣ соҳибфикр аст, наздик шуд. Ин навъ машқҳои сода дар китобҳо нишон медиҳад, ки ҳануз ҳам маводди таълим ҷавобгӯӣ ба ниёзҳои ҷомеа нест. Хонандаро на ба ҷустуҷӯии ҷавобҳои тайёр аз матн, балки ба сохтани андешаи нав бояд водор созанд. Азхудкунии қолабӣ бе фаҳмидани моҳияти масъала тафаккури эҷодӣ ва масъулияти мустақилияти шогирдонро такмил дода наметавонад.

Машқҳое, ки ба салоҳияти иртиботӣ ва тафаккури интиқодӣ нигаронида шудаанд, дар китобҳои дарсӣ мавқеи бештар доранд ва андакero ташкил мекунад. Масалан: «Байтро ба наср баргардонед ва калимаҳои ҳамафаҳми онро шарҳ диҳед:

Ќуз ба хирадманд мафармо амал,
Гарчи амал кори хирадманд нест».

Ин байти пурҳикмат яке аз масъалаҳои муҳимми идоракунии ва муносибати байни илму амалро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Мазмуни байт дар шакли наср чунин аст: Шоир таъкид мекунад, ки дар умури давлатдорӣ, тичорат ва ё ҳар гуна масъулияти ҷамъиятӣ иҷрои қору вазифаҳоро танҳо ба души инсонҳои доно, оқил ва хирадманд вогузор кардан лозим аст. Ҳарчанд шахси хирадманд ва донишманд бештар ба таҳқиқу андеша ва илм машғул аст ва иҷрои қорҳои маъмурӣ аслан вазифаи ӯ нест. Натиҷаи кори хирадманд ҳамеша босифат аст ва ҳарчанд шахси оқил аз қорҳои амалӣ дурӣ ҷуяд ҳам, беҳтар аст, ки зимони қор дар дасти ӯ бошад, на дар дасти ҷоҳиле, ки бо нодонӣ қорро бесамар мегардонад.

Иҷрои ин навъ машқҳои ба ташаккули салоҳияти иртиботӣ нигаронида шуда, аҳаммияти методӣ ва дидактикӣ дошта, на танҳо боиси такмили захираи

луғавӣ, балки қобилияти истифодаи амалии забонро дар вазъиятҳои гуногуни ҳаёт таъмин менамояд. Алоқаи донишҳои назариявии грамматикӣ ва маҳорати суҳанрониро барқарор намуда, ба хонанда имкон медиҳанд, ки фикри худро озодона, мантиқӣ ва мавқеъшиносона баён кунанд. Ин машқҳо заминаи асосии омодагии муҳассилинро ба ҳаёти мустақилона ва муоширати самарабахш ташкил медиҳанд.

Дар доираи машқ асарҳои адибони классики муосир фаровон гирд оварда шудаанд, ки намунаҳои хуб барои забонмӯзӣ мебошанд. Дар онҳо воситаҳои образноки забон, таркиб ва ибораҳои фразеологӣ ба андозаи муайян машқ овардан истифода шудаанд, ки тавзеҳи тамоми хусусиятҳои луғавиро талаб мекунад. Ба хотири дарк намудани хусусиятҳои семантикии воҳидҳои луғавӣ хонандагон аз асарҳои бадеӣ, рӯзномаву маҷаллаҳо, аз тамошои кинофилму намоишномаҳо, истифодаи онҳоро дар нутқи шифоҳиву хаттӣ ҳамчун нишондиҳандаи муҳимми забондонӣ бурро, бояд истифода бурда тавонад, зеро воҳидҳои луғавӣ бойигарии забони миллиро ташкил медиҳанд, ҳаёти воқеиро равшану нишонрас ва образноку бадеӣ тасвир мекунанд: «Адабиёти классикиро, ки иборат аз забони муктадиру тавоно ва саршор аз ганҷинаи бебаҳои халқ, панду андарз, воҳидҳои рехтаи пуробуранг аст, аз худ накарда, соҳиби маданияти суҳан гаштан ғайриимкон аст» [168,66]. Барои азбар намудани чунин воситаи муҳимми муошират таълими фанни забони тоҷикӣ мавқеи назаррас дорад. Масъалаи омӯختани калима ва таъбирҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ алҳол ҳаматарафа ҳалли худро наёфтааст. Маълум аст, ки барои таълими он бояд принципҳои ҷой дошта бошанд, ки интихоби усули таълими онҳоро равшан карда тавонад. Аз ин рӯй, дастури нишондодҳои методие лозиманд, ки роҳу равиши аз бар намудани онҳоро мавриди таҳлил қарор диҳад.

Аҳаммияти амалии омӯзиши баҳши калима дар он зоҳир мегардад, ки дар раванди таълим калима ҳамчун воҳиди бунёдии низоми луғавии забон муаррифӣ шуда, ба идроки бошуурокаи дигар сатҳҳои забонӣ таъсири мусбат мерасонад. Ин раванд, дар навбати худ, ба иртиқои саводи имлоии муҳассилин

мусоидат намуда, ҳамчун манбаи асосии ғанигардони захираи луғавӣ ва заминаи муҳими иҷроӣ машқҳои услубӣ баромад мекунад. Омӯзиши муназзами калима диққати хонандагонро ба ҷанбаҳои семантикии вожа ва мавқеи истеъмоли он ҷалб намуда, маҳорати интиҳоби дуруст ва истифодаи бамавқеи воҳидҳои забониро вобаста ба мароми сухан (ҳадафи коммуникативӣ) ташаққул медиҳад. Ниҳоят, дар заминаи омӯзиши калима имконияти эҷоди низоми машқҳо оид ба таҳлили воситаҳои тасвири бадеӣ дар дарсҳои адабиёт фароҳам омада, дар хонандагон малакаи кор бо луғатҳои тафсирий ва истифодаи мустақилонаи онҳо пайдо мегардад.

Масъалаи асосии таълими калима ва таъбирҳоро муҳаққиқон чунин таъин кардаанд: ба воситаи решаи калимаҳо муайян кардани маъно; шарҳи маънои калима бо роҳи тасвири нишонаҳои предмет; таҳлили фонетикӣ; муқоиса; аёнӣ. Ба андешаи мо, масъалаи муҳимтарин фаҳмонидани маънои воҳидҳои луғавӣ мебошад, ки бо роҳҳои зерин анҷом додан мумкин аст:

1. Ба воситаи муродифҳо шарҳ додани маънои калима. Моҳияти бо ин усул фаҳмонидани маънои калима аз он иборат аст, ки воҳидҳои барои хонандагон номафҳум бо калимаҳои барои онҳо шинос бо роҳи қиёс шарҳу эзоҳ дода мешавад: «Барои он ки ҳар як калимаи нав дар хотири талаба мустаҳкам ҷой гирад, лозим аст, ки муродифи калимаҳо дар дохили матн оварда шаванд... Бояд ба он муваффақ шуд, ки ягон калимаи ҷумла ба талабагон номафҳум намонад. Чунин ҳолат мешавад, ки баъзан як калимаи душворфаҳм боиси номафҳумии мазмуни тамоми ҷумла (матн) мегардад» [117,12]. Мисол: «Матнро хонед. Калимаҳои ишорашударо бо ҳаммаъноҳояшон иваз кунед. Рӯдакӣ хушу хуррам мақоми шӯҳро бо овози паст замзамакунон ба гузари «Кӯйи мисгарон»-и шаҳр омада, ба дари кулбачаи назарногире дохил шуда, аз роҳрав ба зинапои гилӣ ба болохона баромад. Кулба бо ҳавличаи хурдтаракаш ба Маҷ тааллуқ дошт, ки шоир акнун бо вай дӯсти мунисшуда ва дар ин мусофирати худ дар кулбаи вай манзил карда буд. Рӯдакӣ дар болохона, ки рост дар болои дари берун воқеъ шуда буд, иқомат мекард. Дари болохона ба рӯйи бомчаи паҳни ҳезумхона кушода мешуд, ки ин бомча барои болохона хизмати «рӯйи ҳавлӣ»-ро адо

мекард» [101,135].

Барои он ки вожаҳои ишорашуда бо муродифи онҳо иваз карда шаванд, хусусияти таърихиву услубии матнро бояд ба эътибор гирифт, зеро бо ин на фақат ба калима, балки ба матн тобишҳои нави эҳсосӣ метавон илова кард. Калимаҳои ишорашударо бо муродифҳои зерин иваз кардан мумкин аст: Хушу хуррам - «Шоду хурсанд» [207,512]; Шух-«сабук» [208,611]; Кулба-«Хонаи хурди тираву торик» [207,571]; Мусофират // мусофарат - «сафар кардан» [207,754]; Паҳн-«васеъ, фарох» [207,754]; Манзил кардан – «хона гузидан, ҷой гирифтан» [207,632]; Иқома//Иқомат кардан-«сукунат доштан, зиндагӣ кардан» [207,520]; Адо кардан – «ба *итмом расидан*» [207,41]. Иҷрои ин навъ кор бо матн ба хонанда кумак мекунад, ки бойигарии забони тоҷикиро эҳсос ва идрок намояд, ки чӣ тавр як фикрро ба шаклҳои гуногун баён кардан мумкин аст ва маҳз ҳамин гуна таҳлили луғавӣ салоҳияти иртиботии хонандаро сайқал мебахшад.

1. Аз матн муайян кардани вазифаи мушаххаси вожа ва таъбирҳо;
2. Калимаҳои сермаъноро дар муқоиса бо калимаҳои якмаъно таълим додан;
3. Дарки зарурати омӯхтани мавзӯ барои инкишофи нутқ;
4. Донистани мавқеи истеъмоли воҳидҳои луғавӣ, ки калимаҳои сермаъноии забони модариро бошуурона, бамаврид ва ба таври маданӣ истифода бурда тавонанд;
5. Дарки хусусиятҳои услубии воҳидҳои луғавӣ.

Калима ва таъбирҳоро набояд аз рӯи феҳраст ё тартиби алифбо азбар кард. Онҳо бояд дар заминаи матнҳо, муколамаҳо ё вазъиятҳои мушаххас омӯзонанда шаванд, то хонандагон маънои онҳоро ба хубӣ дарк кунанд. Нақл кардани ҳикояи пайдоиши калима ва таъбирҳо ба хонандагон ҷиҳати дарки мантиқи ғайримустақими онҳо кумак мерасонад. Расму навор ё намоишномаҳое, ки маънои аслии ва маҷозии калимаву таъбирҳоро инъикос месозанд, барои муқоисаи таъбирҳо бо ибораи озоди нахвӣ ё калимаи

муродифӣ ба толибилмон ёрӣ мерасонанд, ки тафовут ва хусусияти онҳоро фаҳманд.

Машқи 141. Хонед ва фарқи фразеологизмҳоро аз ибораҳои наҳвӣ шарҳ диҳед:

китоби шавқовар	гули сари сабад
китоби нав	аз пашша фил сохтан
китоби ман	гул-гул шукуфтан
китоби бадеӣ	дар курта нағунчидан

Супоришҳое, ки хонандагонро водор мекунанд, ки калима ва таъбирҳоро дар ҷумла ё ҳикояҳои кӯтоҳ истифода баранд, барои фаҳмидани маънои амиқи онҳо кумак мерасонанд. Шинохти дурусти маънои калима ва фразеологизмҳо қадами аввал дар истифодаи самараноки онҳо дар нутқ мебошад. Дар китобҳои дарсии «Забони тоҷикӣ» воҳидҳои луғавии зиёде ҷой доранд, ки тавзеҳталабанд ва таълими онҳо бояд тарҳи амалӣ гирифта, бо муайянкунии маънои асли маъноҳои маҷозӣ низ бояд шарҳ дода шаванд.

Мо зимни мушоҳидаи дарсҳои муаллимони соҳибкасб (Полвонова Д., МТМУ № 6, Маҳмудова Г., № 12 ва Ҳалимова М. № 15) ва таҷрибаи шахсӣ ба инобат гирифтани шартҳои зеринро зарур донистем: а) ба ҳисоб гирифтани мавриди истифодаи онҳо; б) алоқаманд карда тавонистани калимаву ибораҳои мавриди таҳлил бо таълими грамматика ва имло; в) таҳлили мазмун ва мундариҷаи асарҳои бадеӣ, ки дар лаҳзаҳои хониш ва машғулияти хониши беруназсинфӣ мавриди истифода қарор мегиранд, бояд бо грамматика алоқаманд карда шаванд. Масалан, дар таълими мавзуи «Феъл» ба таълими ибораҳои фразеологӣ эътибор додан мувофиқ аст, зеро аксари ибораҳои фразеологӣ ибораҳои феълианд ва ба саволи феъл ҷавоб мешаванд. Инчунин, таълими муштарак ба муаллим имкон медиҳад, ки чунин унсурҳои забониро аз матнҳои бадеӣ ҷудо намуда, дар таълими грамматика ва имло истифода намояд. Масалан, ибораҳои «савганд хурдан», «чашми дидан надоштан», «дил сухтан» ва ғайраҳо ибораҳои феълӣ буда ба саволи «чӣ кор кардан»? ҷавоб мешаванд. Албатта, шартҳои дар боло қайдкардаи мо, ниҳоят мухтасар аст ва муайян

намудани ҳаҷму сифати воҳидҳои луғавӣ, тартибу низоми таълими онҳо, истифодаи усули нав тадрис такмили минбаъдаро талаб мекунад.

2.2. Масъалаҳои умумии таълими воҳидҳои луғавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ

Заминаи таълими фасли калима дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ омӯзиши мафҳумҳои луғавӣ ташкил медиҳад. Аммо дар раванди таълими фанҳои дигар (махсусан, дар дарсҳои адабиёти тоҷик) хонандагон бо воҳидҳои луғавие, ки дар лексикологияи таърихӣ баррасӣ мешаванд, дучор меоянд. Аз ин рӯй, ба фасли калима, инчунин мафҳуми калимаҳои таърихӣ - «Калимаҳои кӯҳнашуда» дохил карда шудааст. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳарчанд диққати асосӣ ба омӯзиши воҳидҳои луғавии умумистеъмолии забони тоҷикӣ равона карда шавад ҳам, раванди мутолиаи асарҳои бадеӣ хонандагонро бо қабатҳои дигари луғавӣ, аз ҷумла унсурҳои лаҳҷавӣ ва вожаҳои камистеъмоли забони адабӣ рӯй ба рӯй месозад. Воҳидҳои луғавии забони адабӣ вобаста ба вазифаҳои услубӣ ва дорои хусусиятҳои эҳсосӣ-экспрессивӣ буданашон дар услубҳои гуногуни нутқ мавқеи хос пайдо мекунад.

Мафҳуми «Калимаҳои эҳсосӣ бо обуранги услубӣ» дар барномаҳои таълимии синфҳои ибтидоӣ ҳамчун истилоҳи назариявӣ ворид нагардида бошад ҳам, шиносоии амалии мактаббачагон бо моҳияти ин масъала зарур аст. Зеро бидуни дарки ҷанбаҳои образноки забон ташаккули маҳорати нигориши эссе, нақли хаттӣ ва иншои эҷодӣ ғайриимкон мебошад.

Воҳидҳои луғавӣ дар низоми забон дар робитаҳои муназзами системавӣ қарор доранд, ки ин амр омӯзиши категорияҳои лексикиро, аз қабili калимаҳои якмаъно, сермаъно, маъноҳои асливу маҷозӣ, ҳамгунаҳо, муродифот ва мутақоббатҳо тақозо менамояд. Дар маҷмӯъ, мафҳумҳои лексикиро дар ин марҳалаи таълим ба се гурӯҳи асосӣ тасниф намудан мумкин аст:

1. Мафҳумҳои семантикӣ: инъикоскунандаи таносуб ва робитаҳои маъноии байни вожаҳо;

2. Мафҳумҳои услубӣ: вобаста ба истифодаи калимаҳо дар соҳаҳои мухталифи муошират;

3. Мафҳумҳои таърихӣ: ба назар гирифтани таҳаввул ва рушди таркиби луғавии забони тоҷикӣ.

Чадвали 5

Таснифоти муфассали ин мафҳумҳо дар чадвали зерин пешниҳод гардидааст:

Мафҳумҳои марбут ба таносуби маъноии калимаҳо	Мафҳумҳои ифодакунандаи соҳаи истифодаи вожаҳо	Мафҳумҳои алоқаманд ба рушди таркиби луғавии забон
муродифот	Истилоҳот	наввожаҳо
мутаозод	калимаҳои соҳавӣ	архаизмҳо
ҳамгунаҳо	Шевагӣ	калимаҳои иқтибосӣ
сермаъноӣ	Умумиистеъмоли	

Дар китоби дарсии «Забони тоҷикӣ»-и синфи 7-ум, саҳифаи 124 супориш оварда шудааст: Шеърро бо риояи оҳанг хонед ва чӣ тобиши маъноӣ доштани пешоянди аз-ро дар ҳар як маврид шарҳ диҳед.

Дар шеър тасвири табиат, лавҳаи зинда ва пуртахаррук таҷассум гаштааст. Хонанда на танҳо бо ҳусни баёни шоир ва вожаҳои суфтаву рангини ӯ шинос мешавад, балки сирру асрори муҳаббат ба Ватан бо воҳидҳои фразеологии зерин ва табиати афсонавии он ба мушоҳида мерасад:

Руди Варзоб аз баландӣ мефарояд бо шитоб.

Сели мавҷаш меҳурад дар ҳалқаи гирдоб тоб....

1. Тоб хурдан - чарх задан, гирдогирд гаштан, тоб хурдани чизе дар як ҷой. Шоир ин ҷо феъли фразеологиро ҷудо кардааст (*меҳурад... тоб*), то ҳаракати гирдобии обро воқеъи нишон диҳад.

2. Сина об шудан (ё дил об шудан)

«К-аз ғиғонаш кӯҳсоронро бигардад сина об».

Сахт мутаассир шудан, ба раҳм омадан, сӯхтан аз ғусса.

Дар шеър ин таъбир маънои духура дорад: ҳам кӯҳҳо аз нолаи дарё ба риққат меоянд, ба маънои маҷозӣ ва ҳам пирияхҳо об мешаванд, ҳақиқӣ).

3. Пош-пош хурдан: зарба дидан ва реза-реза шудан, пароканда шудан. Ин таъбир барои нишон додани лаҳзаи ба санг бархурдани мавҷ ва ба катраҳо тақсим шудани он хизмат кардааст.

4. Ром бинмудан (ё ром кардан): мутеъ кардан, ором кардан, ба худ ром сохтани ҳайвони ваҳшӣ ё саркаш ва рақси мавҷҳои Варзоб чунон ҷозиба дорад, ки ҳатто оҳуи кӯҳии одамгурезро мафтуну ором мекунад.

5. Об гирифтани: «Руди Варзоб об мегирад ниғаҳ аз диданат...». Дар забони адабӣ таъбири «об гирифтани», масалан: *чаши об гирифтани*) маънои таскин ёфтани, сероб шудан аз дидори касе, ё равшан шудани чашмро дорад. Шоир мегӯяд, ки рӯди Варзоб аз дидани ту чашмонаш (ниғаҳаш) равшану сероб мешаванд.

6. Ҷур шудан (ё ҷур гардидан) - ҳамоҳанг шудан, мувофиқ омадан, ҳамсадо шудан (аслан, ба соҳаи мусиқӣ тааллуқ дорад). Садои шаршара бо овози умумии дарё лаҳни якхела ва зебо мегирад.

Корбасти ин воҳидҳои фразеологӣ исбот мекунам, ки шеърӣ Ҳабибулло Файзулло аз забони зиндаи мардумӣ сарчашма гирифтааст. Онҳо ба ҷойи ибораҳои одии гуфтугӯӣ тасвирҳоро ниҳоят эҳсосӣ ва шоирона ҷилва медиҳанд.

Дар китоби дарсии “Забони тоҷикӣ”-и синфи 11-ум, саҳифаи 185 қасидаи “Омад баҳори хуррам”-и Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ оварда шудааст: Қасидаи баҳорияро қироат кунед ва маънои ҳар байтро гӯед. Шарҳ диҳед, ки Рӯдакӣ чӣ гуна калимаҳоро ба кор бурдааст: маънои кадом калимаҳоро медонед, шарҳи кадом луғатҳо ба роятон мушкул аст. Шоир аз кадом имконоти услубии воҳидҳои забон ва санъатҳои сухан ғоида бурда матлабро баён карда аст? [60,185]

Шарҳи калимаҳои душворфаҳм:

Тиб - бӯйи хуш, атри латиф; Нузҳат- сафо, покӣ, сайру тамошои ҷойҳои сабзу хуррам; Шабоб- ҷавонӣ, айёми шукуфой. Машиб -пирӣ, сафед шудани мӯй. Нақиб- роҳбар, пешво, касе ки лашкарро роҳнамоӣ мекунад. Каиб-ғамгин,

дилхаста, маҳзун. Ҳисорӣ - маҳбус, касе ки дар қалъа (ҳисор) зиндонӣ ё муҳосира шудааст.

Шарҳи маъно: Байтӣ 1.

Омад баҳори хуррам бо рангу бўйи тиб,

Бо сад ҳазор нузҳату ороиши ачиб.

Шарҳи маъно: Баҳори шодмону хурсанд бо рангҳои зебо ва бўйи хуши атрафшон омад. Вай бо худ садҳо ҳазор обуранг, тамошову хушӣ ва ороишоти ачибу ҳайратангезро овард.

Байтӣ 2.

Шояд ки марди пир бад-ин гаҳ шавад чавон,

Гетӣ ба дил ёфт шабоб аз пайи машиб.

Дар ин мавсими зебо марди пир ҳам худро чавон ҳис кунад, зеро ҳуди ҷаҳон аз паси пириву фарсудагии зимистон, дубора дар дили худ ҷавониро пайдо мекунад.

Байтӣ 3.

Чархи бузургвор яке лашкаре бикард,

Лашкарш абри тираву боди сабо нақиб...

Осмони гардон ва бузург як лашкари азимро омода сохт, ки абри торик лашкари он асту боди форами саҳаргоҳӣ (сабо) роҳбаладу фармондеҳи ин лашкар мебошад.

Байтӣ 4:

Он абр бин, ки гиряд чун марди сӯгвор

В-он раъд бин, ки нолад чун ошиқӣ қаиб.

Ба он абри баҳорӣ нигоҳ кун, ки бо боридаи борон мисли як одами азодор ӯ гиря мекунад. Ва ба он овози раъду барқ гӯш андоз, ки мисли як ошиқӣ ғамгину дилхаста зориву нола дорад.

Байтӣ 5:

Хуршедро зи абр дамад рӯй гоҳгоҳ,

Чун он ҳисорие, ки гузар дорад аз рақиб.

Хуршед аз байни абрҳо гоҳ-гоҳ чехраашро нишон медиҳад; маҳз ба монанди маҳбуси ҳисорӣ, ки пинҳонӣ аз чашми ниғаҳбону рақиб худ лаҳзае берунро тамошо мекунад.

Байтӣ 6:

Якчанд рӯзгор чаҳон дардманд буд,
Беҳ шуд, ёфт бӯйи суманро даво табиб.

Муддате дар фасли зимистон чаҳон бемору дардманд буд. Аммо ҳоло аҳволаш хуб шуд, зеро табиби баҳор бӯйи хуши гули суманро ҳамчун доруву шифо ба ин чаҳон бахшид.

Хусусиятҳои услубии ин байтҳо, ки ба услуби бадеӣ, ба сабки хуросонӣ тааллуқ доранд, аз нигоҳи услубшиносӣ дорои заминаҳои устувори тасвирӣ, луғавӣ ва сохторӣ мебошад. Аз ҷанбаи луғавӣ ва забонӣ, матни шеър бо соддагӣ, раванӣ ва устувории калимаҳо фарқ мекунад, ки ин хоси давраи аввали шеъри форсӣ-тоҷикӣ аст. Калимаҳои иқтибосии арабӣ, ба мисли тиб, нузҳат, шабоб, машиб, нақиб, кайб, рақиб бо забони адабии тоҷикӣ созгор шудаанд. Аз нигоҳи тасвирсозии бадеӣ, шоир аз санъатҳои ташбеҳ ва ташхис ба таври моҳирона истифода бурдааст, ки унсурҳои табиатро воқеӣ ва зинда нишон медиҳанд. Масалан, дар байти сеюм ва ҷаҳорум «ҷархи бузургвор» ба подшоҳе ташбеҳ шудааст, ки лашкаре аз абри тира дорад ва боди сабо нақиб (сарлашкар)-и он аст; инчунин ғиряи абр ба «марди сӯгвор» ва нолаи раъд ба «ошиқи кайб» (андухгин) монанд карда шудааст ва ин унсурҳо ба табиат эҳсосоти инсониро мебахшанд. Дар байти панҷум ташбеҳи зебои дигаре ба ҷашм мерасад, ки дар он гоҳ-гоҳ аз паси абр намудор шудани хуршед ба маҳбусе (ҳисорӣ) шабоҳат дорад, ки пинҳонӣ ва бо ҳарос аз назди посбон (рақиб) мегузарад.

Аз ҷанбаи дигари услубӣ, шоир мутазод (зидгузорӣ)-ро дар калимаҳои пир – ҷавон, шабоб (ҷавонӣ) – машиб (пирӣ) ва дардманд – даво – табиб бисёр ҷолиб ба кор бурдааст, то таҳаввулоти табиат ва аз нав зинда шудани заминро пас аз зимистони сард барҷаста нишон диҳад. Дар байти охир ҷаҳони зимистонзада ҳамчун «дардманд» (бемор) тасвир ёфтааст, ки бо омадани баҳор

ва бӯйи суман (ёсуман) шифо меёбад ва худ ин бӯй ҳамчун даво ва табиб зухур мекунад. Дар умум, ин байтҳо намунаи олии услуби тасвирсозии воқеии табиат мебошанд.

Дар ФЗТ фразеологизмҳо бисёр ҷой дода шуда, гоҳе истилоҳоти маъноӣ ва киноя барои ифодаи воҳидҳои фразеологӣ омадааст. Мувофиқи шартӣ машқҳои фразеологизмҳои серистеъмолро, ки дар осори бадеӣ фаровон ба кор рафтаанд, ба хонандагон бо истифода аз луғатномаҳои тафсирий ва фразеологӣ шарҳ медиҳем. Мисол калимаи «Даст» – узви бадани инсон аз шона то нуги ангуштон; каф ва панҷаи даст. Бо истифодаи воҳидҳои фразеологӣ ба якҷанд намуди воҳиди фразеологӣ омадааст. «Дастӣ расо» - киноя аз имконият, тавоноӣ қудрат; Дастӣ танг – тангдастӣ, нодорӣ фақирӣ, бечорагӣ; Дастӣ чинор - киноя аз барги чинор, ки ба панҷаи инсон монанд аст; Даст гарав кардан – киноя аз мувоҳила кардан, даст задан ба коре; Дароз гаштани даст – киноя аз бартарӣ ва имконият пайдо шудан; ғолиб шудан; Дастҳои тағбун дар якдигар молидан – киноя аз изҳори таассуф, ҳасрат ва надомат кардан; Даст як кардан – киноя аз забон як кардан; созиш намудан; Даст рангин кардан – киноя аз даст расондан ба коре; Дасту по гум кардан – худро гум кардан, саросема шудан, бесаришта ва бесаранҷом шудан, ва монанди инҳо [207,340].

Ғайр аз мафҳумҳои луғавӣ ба фасли калима дар «Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI» кор бо фарҳангномаҳо низ дохил карда шудааст. Бо роҳи амалӣ хонандагон бо усули асосии тафсири маъноӣ луғавии калима шинос мешаванд. Мавқеи фарҳангҳо дар омӯзиши калима ва таъбирҳо назаррас буда, метавон ҳангоми дарёфт намудани воҳидҳои луғавӣ бо якҷанд вожа ва воҳидҳои фразеологӣ нав шинос шуд. Хонандагон бояд тафовути таъбирҳоро аз калима ва ибораҳои озоди наҳвӣ шиносанд, дар нутқи шифоӣ ва хаттӣ бамаврид истифода баранд, муродиф ва мутазодди онҳоро ёфта тавонанд, барои шарҳи возеҳу мушаххаси ҷилоҳои маъноӣ аз фарҳангномаҳо истифода баранд. Ҳаҷми маълумот дар бораи мафҳумҳои луғавӣ наметавонад якхела бошад. Он аз аҳаммияти худ мафҳумҳо барои фаҳмиши системаи луғавӣ ва барои амалияи хонандагон вобаста аст. Чунонки

маълум аст, ки баъзе воҳидҳои луғавӣ дар ҳама ё дар якчанд шоҳаҳои услубӣ дучор меоянд, масалан калимаҳои сермаъно, муродифҳо, антонимҳо, дигар падидаҳо дар шоҳаҳои услубҳои алоҳида, масалан калимаҳои лаҳҷавӣ ва соҳавӣ, калимаҳои кӯхнашуда. Табиист, ки дар бораи гурӯҳи аввали воҳидҳои луғавӣ бояд маълумоти бештар дода шавад, назар ба гурӯҳи дуюм, зеро мактаббачагон дар раванди такмил додани нутқи мураттаби худ ифодаи фикрро дар шоҳаҳои дигари услубӣ меомӯзанд. Дар бораи ҳамаи воҳидҳои луғавӣ, ки дар дарсҳои забони тоҷикӣ омӯхта мешаванд, маълумоти зерин дода мешавад: таърифи мафҳум, вазифаи он дар забон, тарзи инъикос дар луғати тафсирий, мақсади истифода дар асарҳои бадеӣ. Дар бораи воҳидҳои луғавии гурӯҳи аввал, илова бар ин, маълумот дар бораи хусусиятҳои истифодаи онҳо дар услубҳои гуногуни нутқ дода мешавад. Ҳангоми омӯзиши калима ва таъбирҳои малакаҳои таълимӣ-забонии лексикологӣ ва фразеологӣ ташаккул меёбанд. Ба андешаи мо хонандагон бояд: 1. Маънои луғавӣ (дар калима ва дар таъбир)-ро аз грамматикӣ фарқ кунанд; 2. Маънои луғавии калима ва таъбирҳои ба онҳо маълумро тафсир кунанд; 3. Муайян кунанд, ки калима ва таъбирҳо бо кадом маъно дар матн истифода шудаанд; 4. Аз матн воҳидҳои луғавӣ ва фразеологиро омӯхташударо пайдо кунанд; 5. Воҳидҳои луғавӣ ва фразеологиро дар нутқ мавридшиносона истифода баранд; 6. воҳидҳои луғавӣ ва таъбирҳоро тасниф кунанд; 7. Намудҳои гуногуни луғатҳои тафсирий ва фразеологиро бомаҳорат истифода кунанд.

Дар омӯзиши калима инчунин кори луғавӣ-маъноӣ ва луғавӣ-услубӣ ба роҳ монда мешавад, ки ба тавсеаи малакаи корбасти вожаҳо дар услубҳои гуногуни нутқ бо назардошти маъно ва хусусиятҳои услубии онҳо нигаронида шудааст. Пешгирии хатоҳои имлоӣ дар раванди омӯзиши воҳидҳои луғавӣ зимни таҳияи эссе, нақли хаттӣ ва иншо ва баъд аз ислоҳи онҳо кор бо хатоҳои роҳёфта ба мақсад мувофиқ аст. Ғалатҳои луғавии хонандагонро зимни истифодаи вожаву ифодаҳо ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: луғавӣ-имлоӣ ва луғавӣ-услубӣ. Ба хатоҳои луғавӣ-имлоӣ намудҳои зерин дохил мешаванд: истифодаи калима бо маънои ғайриодӣ; якҷояшавии нодурусти калима бо дигар калимаҳо;

истифодаи калимаи ғайриадабӣ. Ба хатоҳои луғавӣ-услубӣ намудҳои зерин дохил мешаванд: истифодаи калимаи услубан номувофиқ дар матн, такрорҳои бемаврид, хароб будани мазмун ва мантиқи сухан, пурГӯйӣ, истифодаи қолабҳо.

Барои пешгирӣ ва ислоҳи ин хатоҳо, зарур аст, ки ба истифодаи машқҳои амалӣ, кор бо луғатҳои тафсирий ва фразеологӣ ва фароҳам овардани муҳити муносиб, ки дар он хонандагон метавонанд мустақилона воҳидҳои луғавиро истифода баранд, тавачҷуҳ зоҳир карда шавад. Дар баъзе китобҳои дарсии забони тоҷикӣ фасли калима ва таъбирҳо бо чанд мисол ва машқҳои маъмулӣ ва ҳаҷман хурд маҳдуд мегардад. Ин ба хонандагон имкон намедиҳад, ки бо гуногунии воҳидҳои луғавӣ ва аҳаммияти онҳо дар забон ошно шаванд. Китобҳои дарсӣ камтар таснифоти дақиқ ва содаи мансуб ба калима ва фразеологизмҳоро пешниҳод мекунанд, ки ба хонандагон барои дарки сохтор ва хусусиятҳои онҳо кумак кунад. Машқҳои мавҷуда аксаран ба азбаркунии маънои калимаву таъбирҳо маҳдуд мешаванд ва ба таҳияи маҳорати истифодаи ғазоли воҳидҳои луғавӣ дар нутқ (шифоҳӣ ва хаттӣ), инкишофи тафаккури мантиқӣ ва таҳлилӣ равона нашудаанд. Масалан, кам пешниҳод мешавад, ки хонандагон бо калимаҳои кӯҳна, нав ё фразеологизмҳо матн, ҳикоя ва ё афсона эҷод кунанд. Навиштани эссе ё ҳикояҳои кӯтоҳ бо истифода аз муродифот, калимаҳои иқтибосӣ, фразеологизмҳо навишта, маънои онҳоро шарҳ диҳанд, дар ташаккули салоҳияти коммуникативии онҳо мусоидат менамояд. Луғатҳои махсуси мактабӣ [189] ва фарҳангҳои фразеологӣ [188], ки маъно, баромад, хусусиятҳои услубӣ ва мисолҳои истифодаи калима ва таъбирҳоро ба таври муфассал шарҳ диҳанд, дар дастрасии хонандагон ва омӯзгорон кам аст.

Дар МТМУ бо омӯзиши амалии калима ва таъбирҳо хонандагон бо калимаҳои сермаъно шинос мешаванд: «Калимаомӯзӣ ё худ мунтазам азбаркунии калимаҳо, ки тадриҷан боиси бой гардидани захираи луғавии нутқи хонандагон мегардад, дар синфҳои ибтидоӣ бе номбар намудани истилоҳоти илмиашон сурат мегирад, гарчи дар ин синфҳо онҳо бо мафҳумҳои ҷудогонаи луғат-калимаҳои ҳамаъно, муқобилмаъно ва сермаъно шиносӣ пайдо

мекунанд» [141,156]. Дар марҳалаи махсус мафҳумҳои луғавӣ, ки калимаро аз ҷиҳати маъно, истифода ва пайдоиш тавсиф мекунанд, омӯхта мешаванд ва малакаҳои таълимӣ-забонии калима ва таъбирҳо оид ба ёфтани воҳидҳои омӯхташаванда, истифодаи онҳо дар нутқи худ, истифодаи луғатҳои гуногуни тафсири ташаккул меёбанд.

Дар «Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI» омӯзиши зина ба зинаи калима ба ҳисоб гирифта шудааст: як қисми маълумот дар бораи он дар синфи 5-ум, як қисми дигар дар синфи 7-ум, 11-ум омӯхта мешавад. Мафҳумҳои луғавӣ ба барномаи синфи 5-ум дохил шуда, таълими мафҳумҳои луғавии марбут ба пайдоиш ва баромади калимаҳо дар синфи 7-ум ба назар гирифта шудааст. Омӯзиши воҳидҳои луғавӣ дар синфҳои 5-ум ва 7-ум шароити мусоид барои азхудкунии назария, ташаккули салоҳиятҳо, инчунин барои татбиқи ҳамгироии фанҳои забон ва адабиёти тоҷик фароҳам меорад. Хонандагони синфи 5-ум омодагии умумӣ барои фарогирии мафҳумҳои ба маънои калима алоқамандро доранд. Бо омӯзиши калима таърифи маънои луғавӣ, муродиф, мутазод ва ғайраро азхуд мекунанд, аз матн воҳидҳои луғавиро шарҳ медиҳанд, нақши воҳидҳои луғавиро дар матнҳои илмӣ ва бадеӣ муайян мекунанд. Мафҳумҳои марбут ба пайдоиш ва истифодаи калимаҳо барои хонандагони синфи 6-ум дастрасанд, ки то лаҳзаи шиносӣ бо калима асосҳои донишро аз фанҳои гуногун (таърих, ҷуғрофия, биология, математика, адабиёт) ҳосил кардаанд, ки замина барои кор оид ба истифодаи калимаҳо дар соҳаҳои гуногуни татбиқи забон ва оид ба пайдоиши калимаҳо омода гаштааст. Дар натиҷаи омӯзиши таърифи мафҳуми «Калимаҳои кӯҳна ва нав», «Калимаҳои соҳавӣ», «Калимаҳои шевагӣ», «Фразеологизмҳо» ва ғайраро азхуд мекунанд, дар матн воҳидҳои мувофиқро пайдо мекунанд, нақши онҳоро дар асарҳои бадеӣ муайян мекунанд. Вазифаи омӯзиши забони тоҷикӣ дар синфи 5-ум, пеш аз ҳама, фароҳам овардани шароит дар оғози кор оид ба воҳиди асосии коммуникативии забон, яъне калима ва ташаккули малакаҳои имлоӣ ва китобиро талаб мекунад. Муҳим ин аст, ки хонандагон ба дарки мафҳумҳои луғавӣ омода гашта, бо такрор ва васеъ кардани воҳидҳои луғавӣ маънои

калимаро тавзеҳ мекунанд. Дар марҳалаи такрорӣ, аввалан, воҳидҳои луғавӣ, ки дар марҳалаи махсус омӯхта шудаанд, дар муқоиса бо воҳидҳои грамматикӣ баррасӣ мешаванд; дуюм, донишҳои аз калима ва таъбирҳо бадастомада такрор карда мешаванд ва малакаҳои луғавӣ ва таъбирҳо мустаҳкам карда мешаванд. Дар китобҳои дарсӣ барои ин супоришҳои иловагӣ ба машқҳо мавҷуданд.

Масъалаҳои умумии таълими калима ва таъбирҳо он мушкилотеро дар бар мегирад, ки ҳалли онҳо ба ҳамаи воҳидҳои забон тааллуқ дорад. Масъалаҳои умумӣ дар таълими калима ва таъбирҳо инҳоянд: вазифаҳо ва нақши омӯзиши калима ва таъбирҳо; принципҳои интихоби мафҳумҳои луғавӣ ва таъбирҳо; мундариҷаи қор оид ба калима ва таъбирҳо; усули омӯзиши мафҳумҳои луғавӣ ва фразеологӣ ва усули ташаккули малакаҳои таълимӣ-забонии калима ва таъбирҳо; хусусиятҳои такрори калима ва таъбирҳо ҳангоми омӯзиши қисматҳои дигари забон; хусусиятҳои қорҳои санҷишӣ оид ба калима ва таъбирҳо ва инкишофи салоҳиятҳои ҳонандагон. Омӯзиши калима ва таъбирҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳам ҳадафҳои маърифатӣ (таълимӣ) ва ҳам амалӣ дорад. Ҳадафҳои маърифатии омӯзиши воҳидҳои луғавӣ ва таъбирҳо ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ муҳассилин, мусаллаҳ гардонидани онҳо бо асосҳои назариявии лексикология ва рушди завқи зебоишиносии ҳонандагонро фаро мегирад. Дар раванди ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, омӯзиши калима ва таъбирҳо ҷиҳати дарки вазифаҳои бунёдии забон дар ҷомеа (коммуникативӣ, когнитивӣ), инчунин фаҳмиши робитаи зичи забон бо таҳаввулоти иҷтимоӣ ва мавқеи забони тоҷикӣ дар фазои ҷаҳонишавӣ нақши калидӣ мебозад.

Таълими муназзами калима ва таъбирҳо низоми донишҳои лингвистии ҳонандагонро ба таври назаррас такмил дода, онҳоро бо сарчашмаҳои ғанӣ гардонидани захираи луғавӣ ва таснифоти иҷтимоиву ҳудудии вожаҳо шинос менамояд. Омӯзиши ин фасл имконият медиҳад, ки имконоти воҳидҳои луғавӣ ва гуногунрангии таъбирҳои забони тоҷикӣ ба таври аёнӣ намоиш дода шавад.

Дар низоми таълим диққати меҳварӣ ба рушди маърифати луғавӣ-семантикии мактаббачагон равона мегардад. Таҳлили луғавӣ-семантикӣ

маҳорати фарқ кардани маъноӣ луғавиро аз маъноҳои грамматикӣ тақвият бахшида, қобилияти муайян кардани робитаҳои парадигматикӣ ва синтагматикии калимаро дар низоми забон ташаккул медиҳад. Ин малакаҳо, ки ибтидо дар фасли калима поягузори мешаванд, дар чараёни омӯзиши соҳаҳои дигари забоншиносӣ такмил ва истиқрор меёбанд.

Татбиқи вазифаи маърифатӣ низ дар бисёр мавридҳо ба дониши мактаббачагон дар бораи хусусиятҳои калимаҳо ва таъбирҳо, ки қобилияти доштани маъноҳои иловагӣ дар баробари номифодакунӣ ва хусусиятҳои услубиро доранд, таъ мекунад. Омӯзиши калима ба тарбияи ватандӯстӣ ва худшиносии хонандагон ба таври назаррас мусоидат мекунад, рушди тафаккури онҳоро таъмин менамояд, муҳаббат ба забони модарӣ, ташаккули кӯшиши азхуд кардани бойигарии луғавии забони тоҷикиро тарбия мекунад. Усулҳои анъанавии омӯзиши калима ва таъбирҳо дар шароити муҳити рақамӣ самаранокии худро гум кард ва равишҳои наву муосир ба ҳамкориҳои фаъоли хонанда бо маводди таълимӣ равона карда мешавад, ки шаклҳои эҷодӣ ва интерактивии корро пешниҳод менамоянд. Истифодаи усулҳои инноватсионӣ дар чараёни таълиму тарбия заминаи воқеии инкишоф ва истифодаи имкониятҳои ҳар як хонандаро фароҳам меоранд. Ш.Ҳакимова бар он назар аст, ки «Инноватикаи педагогӣ ва дастгоҳи методологии он воситаи бебадали таҳлил, асосноксозӣ ва азнавсозии муносири таълим мебошад» [179,245].

Лозим ба таъкид аст, ки инкишофи технологияи рақамӣ ба таълими фанни забони тоҷикӣ таъсири мусбат мерасонад. Кӯшиши ворид намудан ва такмил додани фановариҳои иттилоотӣ, таҷдиди назар ба заминаи техникийи онҳо ва таъминоти барномавӣ, масъалаи доимо нав намудани барномаҳои таълимӣ ва маводди методӣ барои омӯзиши фанни забони тоҷик падидаи назаррас маҳсуб меёбад.

Дар партави иқдомҳои созандаву таваҷҷуҳи пайвастаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барномаи таълим, китобҳои дарсии насли нав ва воситаҳои таълимӣ-методӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мутобиқи муносибати босалоҳият ба таълим таҳия гашта истодааст.

Бино ба иттилои мутахассисон, Маркази таҳия, нашр ва муомилоти китобҳои дарсӣ, илмию методи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз фанни забони тоҷикӣ барои хонандагони синфи 5-ум маҷмуи маводди таълимӣ:

1. «Забони тоҷикӣ» - китоби дарсӣ (136 сах.) бо теъдоди 225 ҳазор;
2. «Забони тоҷикӣ» - тавсияҳои методӣ барои омӯзгор (176 сах.) 9 000;
3. «Забони тоҷикӣ» - дафтари хонанда иборат аз ду қисм (қисми якум 88 сах. ва қисми дуюм 96 сах.) 240 000 нусха аз нашриёти Маориф соли 2024-ум
4. «Арзёбӣ». Забони тоҷикӣ. Синфи 5. ба таърифи расонид.

Маводди хониш бо тарҳи нав бори аввал бо фарогирии машку супоришхое, ки салоҳияти забонӣ, коммуникативӣ ва маърифатии хонандагонро ташаккул медиҳанд, пешниҳод шудааст: «Маводди мазкур дар доираи лоиҳаи «Дастгирии татбиқи Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» дар самти «Тақвияти низоми дастгирии омӯзгорон дар раванди татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим» бо дастгирии ЮНИСЕФ ва ҷалби гурӯҳи мутахассисони забони тоҷикӣ оид ба тақмили сифати китоби дарсӣ омода шуд. Ёдовар мешавем, ки ин маҷмуи методӣ ва таълимӣ дар як қатор муассисаҳои таълимии кишвар аз озмоиш гузашта, баъди ислоҳи норасоиву камбудихо ба ҷоп пешниҳод гашт» [229, - 11.04.2025]. Дар китоби дарсии «Забони тоҷикӣ» (ибораат аз 15 фасл) истифодаи амалии воҳидҳои забон ба назар гирифта шуда, хонандагон на танҳо таърифу назария, балки баёни дурусти фикр, муҳокима ва хулосабарориро низ аз худ мекунанд. Иҷрои машқҳои гуногуни интерактивӣ ба таври гурӯҳӣ ва ҷуфтӣ барои фикрронӣ, таҳлил ва муҳокимаҳои мантиқӣ бештар таъмоюли рушди малакаҳои хондан, навиштан ва суҳанрониро доранд. Матнҳои хуб аз осори суҳанварони форсу тоҷик ва муосир интихоб шудаанд, ки мавзуву муҳтавои онҳо ба синну сол ва ҳаёти воқеии хонандагон наздиканд. Дафтари кории хонанда (ибораат аз ду қисм) маҷмуи супоришхоеро, ки дар асоси низоми нави таълим вобаста ба технологияи муосир ва талаботи муосири педагогӣ таҳия шудааст, фаро мегирад. Таълими ҳар мавзӯ дар 5 марҳала: «кӯшиш мекунем», «мушоҳида мекунем», «хулоса мекунем», «татбиқ мекунем» ва «мулоҳиза мекунем»

пешбинӣ шудааст. «Омӯзгор хонандагонро бо мушкилоти ҳаёти рӯй ба рӯй мекунад, ки онҳо зарурати доништан ва бартараф карда тавонистани мушкилотро дарк кунанд. Бинобар ин, ҳар як фасл маҳз бо масъалагузорӣ оғоз мешавад, хонандагон кӯшиш мекунанд, ки мушкилиро ҳал кунанд, азбаски малакаи кофӣ надоранд, бо мушоҳида ҳар мавзӯро меомӯзанд, масъалаи баррасишавандаро муқоиса мекунанд, санҷида амалӣ мегардонанд. Ниҳоят, тавассути мулоҳиза (рефлексия) арзёбӣ мекунанд, ки то кадом андоза ҳалли масъалаи омӯхташаванда малака пайдо кардаанд» [55,6].

Ин равишҳо ба низоми хонандамеҳвар таъя карда, қобилияти на танҳо донишомӯзӣ, балки коркарди иттилоот, фаъолнокӣ ва мустақилияти шогирдонро инкишоф медиҳад. Имкон фароҳам меорад, ки бо корбасти усулҳои фаъол, технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ ва педагогикаи ҳамкорӣ ба ҳар хонанда ба таври инфиродӣ муносибат карда, фаъолияти эҷодӣ, малакаи кори ҷуфтӣ ва гурӯҳӣ такмил дода шавад. Муҳассаноти ин маводди хонишро мутахассисон таъкид кардаанд: «Китобҳои дарсии насли нав тибқи риояи принципҳои муносибати босалоҳият, ки яке аз онҳо ҳамкорӣ, рушди тафаккури интиқодӣ, ташаккули салоҳиятҳои коммуникативӣ, ҳулосабарорӣ, худбаҳодиҳӣ ва роҳҳои ҳалли масъалаҳо мебошад, омода карда шудааст. Чанд омилест, ки китобҳои дарсии насли нав бо фарогирии мавзӯҳо ва хусусиятҳо фарқ мекунанд, аз ҷумла супоришҳо тариқи инфиродӣ иҷро гардида, то анҷоми дарс омӯзгор ҳамчун роҳбалад супоришҳоро назорат намуда, оид ба мавзӯи баррасишаванда рушди ҳамаҷонибаи омӯзиши хонандагонро арзёбӣ мекунад» [228, -17.11.2025 санаи мурочиат].

Хонандагон аз рӯйи мушкилоти дар раванди таҳияи супоришҳо пешомада вобаста ба мавзӯи таълимӣ саволҳо таҳия ва муаммоҳои пешомадаро муҳокима мекунанд. Дар қисмати охири фасли дарси яқум дар ҷадвал кори хонанда ва омӯзгорро муқоиса ва пас аз муҳокимаронии гурӯҳӣ ҷавобҳо муаррифӣ мешаванд. Аксари супоришҳо пас аз иҷрои масъала бо ҳамнишини худ ва ё бо шакли дурусти омӯзгор пешниҳоднамуда қиёс, ислоҳ ва арзёбӣ гашта ва ин натиҷаи хуб медиҳад. Барои шарҳи қоидаҳои грамматикӣ диққат на ба азёди

таъриф, балки ба истифодаи он дар нутқ равона карда мешавад. Меҳоҳем чанд мулоҳизаи хешро аз таҳлили фасли муродифоти китоби мазкур иброз дорем. Пеш аз ҳама, риоя нагардидани таснифоти мавзӯҳои «Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI» ба назар мерасад. Дар барнома барои омӯзиши калима 7 соат (5+2) «Роҳҳои шарҳи маънои калима. Маънои аслий ва маҷозии калима. Калимаҳои якмаъно ва сермаъно. Муродиф, мутазод ва ҳамгунаҳо. Луғати тафсирий ва дузабона» [3,83] ва дар китоби насли нав танҳо барои муродифот 6 соат (4+2) аз ин фасл чудо гаштааст. Сабаби чунин таснифот ва ҳазфи мавзӯҳои дар китоби «Забони тоҷикӣ». Тавсияҳои методӣ барои омӯзгор шарҳ дода нашудааст. Ҳикояи «Достони марди ғариб ва дӯсти ӯ» бе қайди сарчашмаи таҳияи мазмун аз матни достони «Маснавии маънавӣ» дар китоби «Забони тоҷикӣ»-и соли 2023-юм (Машқи 207, сах.133) дар фасли калимаҳои якмаъно ва сермаъно, вале дар китоби насли нав барои омӯзиши муродифот оварда шудааст [56,111]. Аз нуқтаи назари методологияи таълим, хонанда бояд на танҳо бо муҳтавои асар, балки бо асолати он – эътибори илмӣ ва таърихӣ онро низ шиносад. Аз қайд нагаштани сарчашма дар зеҳни хонанда чунин тасаввурот ҳосил мешавад, ки ин матни мансур шакли аслии навиштаи Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ аст. Ҳол он ки «Маснавии маънавӣ» дар қолаби назм (маснавӣ) эҷод шудааст. Зикри сарчашма ба хонанда кумак мекунад, ки тафовути байни матни асл (назм) ва баргардон (наسر)-ро дарк кунад. Агар сарчашма (масалан, дафтари чоруми Маснавӣ ё номи ҳикояи аслий) нишон дода шавад, хонанда метавонад ба нусхаи асл рӯиҷ кунад ва ин боиси рушди худшиносии ӯ мегардад.

Дар марҳалаи «кӯшиш мекунем» дар китоби дарсӣ чунин омадааст: «Ба нақли омӯзгор гӯш кунед. Баъд аз он матнро мустақилона хонед. Хоҳари шумо, ки дар синфи 4-ум меҳонад, матни «Марди ғариб ва дӯсти ӯ»-ро хонда, маънои баъзе калимаҳоро нафаҳмидааст. Оё шумо ба хоҳаратон ёрӣ расонида метавонед? «Чӣ тавр?» [56,111]. Аз қиёси 7 супориши кор бо матни мазкур аз китоби насли нав (супориши 1, 2, 3, 4, 5, 8, 12-ум) бармеояд, ки асосан шарҳи

маъноӣ 6 калима (ғариб, маскан гирифтани, бархурдан, сакф, осуда, сарпаноҳ) анҷом дода мешавад.

Яке аз унсурҳои консепсияи таълими забони тоҷикӣ дар МТМУ идроки маъноӣ маводди хониш ва ташаккули шахсият ва ҳисси ифтихори миллӣ маҳсуб меёбад. Барои татбиқи ҳадафҳои мазкур ба мазмуну муҳтавои матн таваҷҷуҳ зоҳир кардан зарур аст: «Аз рӯйи принципҳои баҳодиҳӣ ба китобҳои дарсӣ аввалин чизе, ки пас аз дастгоҳи илмӣ таълимӣ мавриди назар қарор мегирад, арзиши тарбиявӣ онҳост. Дар ин ҷо масъалаи хувият ва ҳештаншиносии миллӣ ва ватанхоҳию ватандӯстӣ дар навбати аввал меистад» [163]. Аз ин нигоҳ, таҳлили ҳикояи «Марди ғариб ва дӯсти ӯ» дар китоби дарсии нашри соли 2023-юм ба мақсад мувофиқ аст. Се супориши зикрғфта тафаккури интиқодии хонандагонро ташаккул дода, онҳоро ба ҷустуҷӯӣ ва ҷавоб гуфтан ба саволҳои пешниҳодшуда водор месозад: «Мазмуни матнро шарҳ диҳед. Ба марди ғариб дӯшташ маслиҳати хубе дода тавонист? Агар шумо ба ҷойи ӯ мебудед, чӣ кор мекардед?» [101,134] ва чунин ҷавобҳоро тақозо дорад: Аввал ӯро ба хонаи худ ҳамчун меҳмон мебардам, то ҷойи муносиб пайдо кунад; Ба ҷойи нишон додани хонаи вайрона, амал барои таъмири он хона ва ё ҷустуҷӯии хонаи обод ёрӣ мерасонидам.

Ҳамчунин байти зерини Саъдии Шерозӣ

«Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст,

Дар парешонҳолию дармондагӣ» [101,134] мутаносиб ба ҳадафҳои самарабахши таълими забони тоҷикӣ аст.

Мутаассифона, дар китоби насли нав баррасии мазмуни матн аз эътибор дур мондааст. Ташаккули салоҳиятҳои хонандагон бо машку тамрини калимаҳои душворфаҳм (баъди ошноӣ бо маъноӣ онҳо) зимни иҷрои кори хаттӣ сурат мегирад. Аз ҷумла:

- сохтани ҷумлаҳои нав барои тарзи истифодаи онҳоро дар матнҳои гуногун беҳтар омӯختан ва дар хотири шогирдон нақш бастан;

- пур кардани ҷумлаи нотаом бо интиҳоби муродифи мувофиқи калимаҳо;

- муқоисаи калима ва ибораҳо аз ҷиҳати услуб ва доираи истеъмол: калимаҳои ғариб, маскан, бархурдан, сакф, осуда, сарпаноҳ хоси услуби хаттӣ; аз ватан дурафтода, зиндагӣ кардан, вохурдан, болопуши хона, хотирчамъ, хона дар нутқи шифоҳӣ ба кор меравад.

- супориши хурди эҷодӣ: тағйири ҷумла ҷумлаи сода бо унсурҳои гуфтугӯӣ ба услуби хаттӣ.

Аҳаммияти таҳлили лингвистии матн дар он аст, ки имкон медиҳад сохтор, маъно ва хусусиятҳои забонии матн амиқтар дарк шавад. Дар матни асари бадеӣ на танҳо маъноҳои асосию иловагӣ, аслию маҷозӣ, инчунин тобишҳои нозуки маъноӣ ҳам зухур менамояд. Иҷрои машқи ёфтани муродифоти калимаҳо аз матнҳои классикӣ (ба монанди маснавии Ҷалолиддини Балхӣ) ҷиҳатҳои хос дорад ва мушкилихоёро пеш меорад, ки донишмандон онҳо барои хонандагон муҳим аст: 1. Тафовути ҷилоҳои маъноӣ: дар забони тоҷикӣ маъно нисбат ба калима зиёдтар аст ва вобаста ба мавқеи истеъмол тобишҳои гуногуни маъноӣ зоҳир менамоянд. Масалан, вожаи «ғариб» чунин маъноҳоро дорад: 1. нодир, аҷиб, ғалатӣ; 2. аҷаб, шигифт; 3. мусофир, одами бегона; аз ватан ва хонумон дурафтода; 4. маҷ. хору зор; бекас [208,648] аст, ки дар матн боло ба маънои маҷозии «мусофир, бекас» омада, вале ба хонандагон қайди муродифи «аз ватан дурафтода» наздиктар аст; 2. Ифодаи хусусияти ҳиссии вожа: ба назар нагирифтани ҷилоҳои маъноӣ ва мавқеи истеъмол зебӣ ва мантиқи суҳанро ҳалалдор менамояд. «Обуранги эмотсионалии калима чунин сарбории маъност, ки баҳои маънавии умум ё муносибатҳои субъективонаро ифода мекунад. Баҳои маънавӣ одатан мусбат ё манфӣ мешавад [64,81].

Таҳияи «Ҳаритаи эҳсосии калимаҳо» барои ҳикояи «Достони марди ғариб ва дӯсти ӯ» на танҳо ба шарҳи маънои луғавӣ, балки барои дарки руҳияи ботинии қаҳрамонҳо низ мусоидат менамояд. Дар ин матн муборизаи байни «умеду орзу» ва «воқеияти талх» ба мушоҳида мерасад. Калимаҳо аз ҷиҳати хусусияти ҳиссӣ ба се гурӯҳ тақсим кунем: а) маънои мусбат: осуда - эҳсоси амният ва оромиши ботин; ҳамсар - рамзи гармии оила ва танҳо набудан; сарпаноҳ—соҳиби хона будан; дӯст-умед ба дастгирӣ; б) маънои манфӣ: ғариб:

эҳсоси танҳой, бекасӣ ва дурӣ аз Ватан; вайрона-нишони ноустуворӣ, фақр ва бечорагӣ; бидуни сақф-ҳисси беҳимоятӣ дар баробари офатҳои табиат (борон, сармо) ва ё сахтиҳои рӯзгор. Вожаи меҳвари «агар» рамзи ваъдаҳои ҳолӣ ва орзуҳои амалинашаванда аст, воқеият ва орзуро мепайванданд, вале натиҷаи амалӣ надорад.

Машқҳо барои кори гурӯҳӣ на танҳо ба шакли хаттӣ, балки ба таври сахнавӣ ё муколамаи байни ду хонанда гузаронида шавад, натиҷаи хуб медиҳад. Супоришҳои эҷодӣ навиштани эссеи хурд, тавсиф аз рӯйи расм, навиштани мазмуни ҳикоя, матн ва хулосаи онҳо ба ташаккули салоҳияти иртиботӣ муоидат менамояд. Зимни ташкили «Диктант аз рӯйи расм» хонандагон номи ашёи дар расм тасвиршударо бо риояи қоидаҳои имло менависанд. Навиштани эссе дар асоси «Харитаи эҳсосии вожаҳо» низ пешниҳод мегардад ва хонандагон кӯшиш мекунанд, ки фалсафаи Мавлоноро бо истифода аз вожаҳои калидӣ шарҳ диҳанд. Шарҳи масъалаи зиндагӣ дар миёни «агар» ва воқеият дар асоси матни «Марди ғариб».

Дар таҳияи китобҳои дарсӣ бо вучуди назорати чиддӣ ва баррасии мутахассисон, баъзан хатоҳои техникӣ роҳ ёфтааст, ки метавонад ба сифати таълим ва дарки мавзӯ аз ҷониби хонанда таъсири манфӣ расонад. Масалан, дар дафтари кори хонанда фасли муродифот дар саҳифаи 61, вале дар мундариҷа саҳифаи 65 қайд шудааст. Дар супориши 1-уми китоб номи ҳикоя «Марди ғариб», дар дафтари хонанда «Достони марди ғариб ва дӯсти ӯ»; номи шоир дар китоб Ҷалолиддини Балхӣ, дар дафтари хонанда Ҷалолуддини Балхӣ навишта шудааст. Дар китоби «Тавсияҳои методӣ барои омӯзгор» муродифҳо фасли 14, вале зимни нишон додани миқдори соатҳо фасли 13 омадааст.

Бунёди ҳама гуна навгонӣ дар соҳаи маориф ба таҳия ва ҷопи китобҳои дарсии мутобиқ ба талаботи стандарти муносири таҳсилот алоқаманд аст. Принципи асосии пайдарпайии мантиқӣ дар заминаи донишҳои қаблӣ сохта мешавад ва ин равиш дар китобҳои дарсии қаблан интишорёфта риоя мегардид. Хонанда метавонист бидуни монетаи чиддӣ матнро мустақилона мутолиа карда, моҳияти онро дарк кунад. Китобҳо барои «худҳидояткунӣ» мувофиқ буданд. Аз

хусуси ин масъала методистон чунин андешаронӣ кардаанд: «Дар хотир дорам, ки солҳои 70-уми асри рафта мо – хонандагон, ҳатто, мавзӯҳои омӯзгорон нагузаштаре мустақилона меҳондем ва онҳоро ба осонӣ мефаҳмидему дарк мекардем» [230].

Рушду камолоти насли наврас ба маводди китобҳои дарсӣ иртиботи қавӣ дорад ва дар ташаккули салоҳияти маърифатӣ ва ҷаҳоншиносии онҳо нақши муҳим мебозад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон нақши китобро чунин тавсиф кардаанд: «Китоб инсонро ба қуллаи мурод мерасонад, мартабаашро дар ҷамъият баланд мебардорад, ўро ғимматбаланду кадршинос мегардонад» [8]. Таҳия ва нашри китобҳои дарсӣ ва илмӣю методӣ масъулият ва ҷиддиятро талаб мекунад, маънавӣ, зеҳнӣ ва иҷтимоиро тақозо дорад, зеро китоби дарсӣ таҳкурсии ҷаҳонбинии насли наврас ва манбаи асосии ташаккули савияи дониши онҳост. Масъулияти муаллифон ва гурӯҳи эҷодӣ дар дурустии илмӣ маълумот, интиҳоби матнҳои ҷавобГӯй ба талаботи дидактикӣ, машқу супоришҳои мантиқӣ ва марбут ба ҳаёти шогирдон ва ба рушди тафаккури интиқодӣ ва эҷодӣ таъмоюлдошта зоҳир мегардад. Бинобар он, ба назар гирифтани таносуби мантиқии назария бо амалия, рушди фарҳанги нутқи хонандагон ва тақмили мустақилонаи донишу малакаи онҳо зарур аст. Таваҷҷуҳ ба ин муаммоҳо кафолат медиҳад, ки насли нав бо донишҳои муосир, ҳудудҳои миллӣ ва савияи баланди маърифат парвариш меёбад.

Ҳангоми истифодаи усули фаъоли таълим хонандагон мустақилона донишҳои навро меомӯзанд. Онҳо маълумотро меҷуянд, таҳлил мекунанд, чизи асосиро ҷудо мекунанд. Ин равиш на танҳо ба гирифтани дониш кумак мекунад, балки қобилияти маърифатӣ, тафаккури интиқодӣ, мустақилият, малақаҳои қор бо иттилоотро низ инкишоф медиҳад. Хонандагоне, ки аз воситаҳои муосири таълим истифода мебаранд, бештар ба раванди таълим ҷалб карда мешаванд. Ин аз он сабаб аст, ки маводди дар формати ҷолибтар ва мувофиқ пешкаш карда мешавад ва аз худ кардани он нисбат ба усули анъанавӣ осонтар аст. Масалан, хонанда бештар аз хондани сархати китоби дарсӣ муаррифии график, расму тавсифҳои кутӯҳро меомӯзад. Зери мафҳуми замимаи

мобилии таълимӣ як шакли фаъолияти таълимӣ фаҳмида мешавад, ки намуди барнома барои телефони мобилӣ, планшет ё компютерро дошта, дорои маҷмуи муайяни вазифаҳо мебошад ва раванди таълимро фаъол мегардонад. На ҳамаи замимаҳои мобилиро мо метавонем дар раванди таълим истифода барем. Ба онҳо як қатор талабот мавҷуданд: маҷмуи меъёр ва шартҳо барои таъмини низоми беҳтари сохтори иттилооти таълим ва пешниҳоди он тавассути замимаҳои мобилӣ; аёнкунии ниҳии маводди таълим; маводди овозӣ савтӣ; имконияти санҷиши ғаврии супоришҳои иҷрошуда; имконияти иҷрои ҷандкаратаи супоришҳо бо мақсади мустаҳкам намудани дониш.

Барои ин метавон ҷанд шакли санҷиши донишро эҷод кард: аз санҷишҳо то ҷавобҳои муфассал. Масалан, платформаи Skillspace ба ташаккули вазифаҳо аз рӯйи намунаҳо кумак мекунад. Тамоми маводди хониш, ба монанди китобҳои дарсӣ, дафтарҳо, дастурҳои иловагӣ, фарҳангномаҳо ва дигар лавозимоти кори ро дар як платформа мавҷуд мебошанд, ки дар он хонандагон вазифаҳои хонагиро иҷро меkunанд. Алҳол, замима ва сомонаи eDonish барои мактабҳои шаҳри Душанбе ва дигар минтақаҳои кишвар пешбинӣ шуда, дар Портали таълимии Maktab.tj маводди дарсӣ, китобҳои дарсии электронӣ [PDF] ва захираҳои иловагӣ барои хонандагони тоҷик ҷамъоварӣ шудаанд.

Хусусиятҳои асосии омӯзиш бо рақамикунонии таълим аз он иборат мебошад, ки маълумот бояд аёнӣ ва ҷалбкунанда пешниҳод гардад. Барои ин, масалан, ба ҷойи матн китобҳо платформаҳои электронӣ истифода мешаванд, ба ҷойи ҳалли масъала дар дафтари корӣ санҷишҳои маҷозӣ (виртуалӣ) бо баҳодиҳии худкор (автоматӣ) гузаронида мешаванд, ба ҷойи 100 шарҳи шифоҳии маводди, навори аёнӣ (видеои визуалӣ) дохил карда мешавад. Истифодаи технологияҳои рақамӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ дар омӯзиши забони тоҷикӣ нақши муҳим дорад. Ин раванд дар замони ҷаҳонишавӣ барои рушди забон, корбасти ғановариҳои иттилоотӣ ва густариши фарҳанг дар фазои маҷозӣ мусоидат мекунад: «Модернизатсияи таълимро бе истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникативӣ тасаввур кардан номумкин аст. Маҳз онҳо яке аз воситаҳои муҳими дастрасии таълим мебошанд ва маҳз воситаҳои

технологиву коммуникативӣ самаранокии тамоми ҷараёнҳои раванди таълиму тарбияро муайян менамоянд. Истифодабарӣ аз васоити техникӣ, маводди шабакаҳои глобалӣ хангоми таълими фанни забон ва адабиёти тоҷик дар мактаб ба баландшавии сифати таълим оварда мерасонад» [178,121].

Яке аз чунин методҳои интерактивӣ сохтани лоиҳаҳои мултимедиявӣ мебошад, ки хонандагон пайдоиши фразеологизмҳоро тавассути видео ё намоиши мутаҳаррик (пӯёнамоӣ, аниматсия) шарҳ медиҳанд. Корбасти ин навъ усулҳо барои омӯзиши ҳубу матлуби мавзӯ мусоидат меkunанд ва машғулиятҳоро шавқовар мегардонанд. Ҳамчунин истифода аз квестҳои онлайн ва барномаҳои бозигуна, ба монанди «Таъбирро рамзкушоӣ кун» ва «Вожаҷӯӣ» имкон медиҳанд, ки донишҳо дар шакли интерактивӣ мустаҳкам карда шаванд ва онҳо ба рушди малакаҳои таҳлили маъноӣ калима ва таъбирҳо нигаронида шудаанд. Бозии калима ё калимаёб бозии шавқовари маърифатӣ ва ҷадвали вожагон (филворд) барои Android мебошад, ки барои ғанӣ гардонидани захираи луғавӣ, баланд бардоштани зеҳн ва машқ додани майнаи сар пешбинӣ шудааст Google Play [<https://play.google.com/store/apps/details>]. Бозӣ дорои садҳо сатҳ бо калимаҳои маъмули тоҷикӣ буда, барои ҳамаи синну сол мувофиқ аст; Мақолро ёбед–бозии тоҷикӣ [<https://play.google.com/store/apps/details?id=tj>]. Дар ин барнома 500 зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ дар шакли бозӣ бо забони тоҷикӣ оварда шудааст. Зарбулмасалу мақолҳо ҳам як ҷузъи бойигарии забони ману шумо – забони тоҷикӣ аст ва дар тули ҳазорсолаҳо аз забон ба забон гузашта (шифоҳӣ ва хаттӣ) то ба мо омада расидаанд. Зарбулмасалу мақолҳо аз нигоҳи мавзӯ мухталиф буда, ба таври муъҷазифода ёфта, пурматолибанд ва тамоми соҳаҳои ҳаёти моро фаро гирифтаанд.

Дигаргунсозии рақамии таълим нишон медиҳад, ки иттилоот бояд сифатнок бошад, зеро он ба тамоми гӯшаи ҷаҳон дастрас мегардад. Масалан, ҳодисаҳои забон (муродифот, мутақод, ҳамгунаҳо, таъбирҳо)-ро тавассути китоби дарсии электронӣ, ки аз телефони ҳушманд (смартфон) кушода мешавад, омӯختан мумкин аст. Дар шабакаи иҷтимоӣ ҳазорҳо манбаи

иттилоот мавҷуд аст: порталҳо, китобхонаҳо, ҳамоишҳои маҷозии мутахассисон (вебинарҳои коршиносон), курсҳои омӯзишӣ ва ғайра.

Ба воситаи технологияи рақамӣ кори муштаракӣ хонандагонро низ ташкил кардан мумкин аст ва бисёр дастур, барнома ва фазои ҳамкорӣ мавҷуд мебошанд. Дар дарсҳо муаллимон кӯшиш мекунанд, ки хонандагонро ба гурӯҳҳои хурд тақсим кунанд. Ин ҳам як принциби дигари омӯзиши рақамӣ мебошад ва дар ин ҳолат хонандагон бо ҳам бештар муошират мекунанд, кори дастаҷамъонаи гурӯҳиро иҷро намуда, бо якдигар ҳамкориҳои доимӣ мекунанд. Рақамисозӣ таҳсилотро самаранокӣ босифат мегардонад. Воситаҳои рақамӣ ва таъминоти барномавӣ имкон медиҳанд, ки барномаҳои таълимии интерактивӣ ва ҷолиб мувофиқ ба ҳадафҳои омӯзиши калима ва таъбирҳоро таҳия намоем. Вобаста ба он хонандагон метавонанд таҷрибаҳои худро гузаронанд, вазифаҳоро ҳал кунанд ва фикру мулоҳизаҳои заруриро ба даст оваранд, бо маводди таълимӣ кор кунанд. Ин равиш азхудкунии маводдро беҳтар мекунад. Ш.Ҳакимова қайд менамояд, ки «Истифодаи ТИК ва интернет танҳо истифодаи «техника» нест, балки василаи фардиатгарӣ (персонификатсия) мебошад. Ҳар як хонанда мувофиқи шавқи худ (яке бо видео, дигаре бо тест, сеюми бо харита) мавзӯро аз худ мекунад» [178,123].

Дар шабакаҳои иҷтимоӣ онд ба омӯзиши воҳидҳои луғавӣ маводди зиёд ва мухталиф пайдо кардан мумкин аст. Дар сайтҳои махсус луғату муҳовараҳои мухтасар ва соҳавӣ низ ба таъб мерасанд, ки аз 500 то 2000 вожаи ибора ва таркиби серистеъмоли забони тоҷикиро дарбар мегирад. Мо зиёда аз 130 дарсу суҳбатҳои таълимию тарғибии шабакаҳои иҷтимоиро вобаста ба омӯзиши калима ва таъбирҳо ба ҳисоб гирифтём, ки дар онҳо таълими калима ва таъбирҳои тоҷикӣ интишор гардидаанд. Дар ин маврид бояд бигӯем, ки баъзе сабтгарон танҳо забони тоҷикӣ, баъзеи дигар форсӣ-тоҷикӣ ва гурӯҳе танҳо форсӣ ёд кардаанд, зеро салиқаи забондониву забоншиносияшон гуногун буда, наворҳо бештар бо дастуру маслиҳати ғайримутахассис таҳия шудааст.

Технологияҳои рақамӣ ба мо имкон медиҳанд, ки вазифаҳои муқаррарии пешбурди баҳисобгирии фаъолият, банақшагирии дарсҳо ва баҳодиҳии

хонандагон ба тарзи автоматӣ иҷро карда шавад. «Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти касбии омӯзгор масъалаи мураккаб буда, тамоми соҳаҳои раванди таълимро дар бар мегирад, аз қабилӣ: фаъолияти таълимӣ, фаъолияти беруназсинфӣ, фаъолияти ташкилию идоракунӣ, фаъолияти назоратӣ ченкунӣ, фаъолияти илмӣ ва методӣ. Он аз таҳия ё ҷустуҷӯ ва интиҳоб, арзёбии сифат, апробатсия ва муайян кардани соҳаи татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар доираи ҷорӣ намудани онҳо ба амалияи педагогӣ иборат мебошад» [178].

Умуман, асри рақамӣ навсозии методикаҳои таълими калима ва таъбирхоро тақозо мекунад. Ҳамгироии технологияҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки раванди омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ босуръаттар, интерактивӣ ва шавқовар гардад. Мақсади асосии таълими калима ва таъбирҳо ташаккул додани салоҳиятҳои забонӣ ва иртиботии хонандагон аст ва ба таври зарурӣ азхуд кардани ин фасли барнома барои омӯзиши қисматҳои дигари забони тоҷикӣ, имло ва грамматика, бой гардонидани таркиби луғавии хонандагон шароити мусоид фароҳам меорад. Бояд гуфт, ки омӯзиши калима ва таъбирҳо инчунин ба дарки беҳтари дигар воҳидҳои забон тавассути муқоисаи вазифаҳо ва маъноҳои онҳо (агар дар воҳидҳои муқоисашаванда мавҷуд бошад) ва вобастагии фаъолияти воҳидҳои калимасозӣ, морфология ва синтаксис аз хусусияти маъноӣ луғавии калимаҳо мусоидат мекунад.

Омӯзиши воҳидҳои луғавӣ ба рушди нутқи хонандагон ва ғанӣ гардонидани захираи луғавӣ ва фразеологӣ онҳо ва азхудкунии меъёрҳои луғавӣ-услубӣ, барои ташаккули нутқи монологӣ мусоидат мекунад. Ғанӣ гардонидани таркиби луғавӣ ба дониши хонандагон дар бораи маъноӣ луғавии калима ва фразеологизмҳо, усули тафсири семантикаи калимаҳо ва фразеологизмҳо, муродифҳо ва калимаҳо бо маъноӣ маҷозӣ, инчунин ба қобилияти истифодаи луғати тафсирий тақия мекунад. Азхудкунии меъёрҳои луғавӣ-услубӣ бо донишдони қобилияти яққояшавии калимаҳо ва фразеологизмҳо вобаста ба семантикаи онҳо алоқаманд аст. Интиҳоби калимаҳо ва фразеологизмҳо ҳангоми эҷоди матн, дар баробари дигар сабабҳо,

бо хусусиятҳои услубии онҳо, қобилияти калимаҳо барои иваз кардани ҳамдигар дар мавқеъҳои мувофиқ муайян карда мешавад. Дониши хонандагон дар бораи мафҳумҳои луғавӣ ва фразеологӣ шароит барои шиносоии онҳо бо хусусиятҳои забонии асарҳои бадеии омӯхташавандаро таъмин менамояд.

Аз рӯйи барномаи таълим дар МТМУ таълими калима ва таъбирҳо яке аз рукҳои асосии ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон ба шумор рафта, ҳадафи он на танҳо аз худ кардани миқдори муайяни воҳидҳои луғавӣ, балки аз бар намудани имконият ва сарвати забон мебошад. Масъалаи меҳварии омӯзиши ин фасл дар он зоҳир мегардад, ки хонанда бояд тафовути байни вожаҳо ва таъбирҳоро ба таври амиқ дарк намояд. Дар раванди таълим диққати асосӣ ба он равона мешавад, ки калима ҳамчун воҳиди номифодакунанда ва таъбир чун воҳиди муассиру образноки нутқ дар шоҳаҳои гуногуни услубӣ мавқеи муайян дорад. Фарогирии ин бахш дар МТМУ ба принципи алоқамандии назария бо амалия така мекунад ва ҳадаф аз он ҳифзи таърифу дастурҳо нест, балки бояд салоҳиятҳои забонӣ, иртиботӣ ва маърифатии хонанда ташаккул дода шавад. Муҳассилин тавонанд дар вазъиятҳои гуногуни муошират калимаву ифодаҳои мувофиқро интихоб намуда, фикри худро раван ва ҷолиб баён созанд. Таълими калима ва таъбирҳо пояи асосии ғановати захираи луғавӣ ва боиси густариши тафаккури мантиқию эҷодии хонандагон дар раванди таълим маҳсуб меёбад.

2.3. Ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон зимни таълими калима ва таъбирҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ

Ҳануз дар солҳои 70-ум бахшҳои марбут ба воҳидҳои луғавӣ дар барномаи таълими забони тоҷикии ҷумҳурӣ мавқеи махсус гирифта, ҳамчун фаслҳои алоҳида ворид карда шуданд. Бо ин ҷанбаи маърифатӣ-амалии омӯзиши забони тоҷикӣ ба кулӣ тағйир ёфта, боиси афзоиши шавқу рағбати хонандагон ба забон омӯзӣ гардид. Ин иқдом на танҳо қорҳои беруназсинфиро тақвият бахшид, балки барои гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ, факултативӣ

ва маҳфилҳои илмӣ оид ба калима ва таъбирҳо дар синфҳои миёна заминаи мусоид фароҳам овард.

Дар муддати нисбатан кӯтоҳи омӯзиши фаслҳои номбурда, соҳаи нави методикаи таълими забони тоҷикӣ—методикаи калима ва таъбирҳо ташаккул ёфт. Ин соҳа ҳадафҳо ва муҳтавои таълимро мушаххас намуда, методҳои омӯзиши мафҳумҳои лексикологӣ ва фразеологиро муайян кард. Инчунин, усулҳои ташаккули малакаҳои таълимӣ-забонии хонандагонро дар самти истифодаи дурусти захираи луғавӣ тарҳрезӣ намуд. Дар эҷоди ин соҳаи нави методикаи таълим бисёр забоншиносон, методистони ватанӣ ва омӯзгорони пешқадам, ки мақолаву коркарди дарсхояшон дар маҷаллаҳои илмӣ-методӣ ва маҷмуаҳои мухталиф нашр шудаанд, саҳми арзанда гузоштанд. Масъалаҳои методикаи калима ва таъбирҳо дар мактабҳои Тоҷикистон дар бисёр семинару конференсияҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ мавриди баррасӣ ва таҳлили амиқ қарор гирифтаанд.

Дар ҳоли ҳозир зарурати ҷамъбасти дастовардҳои илмӣ ва таҷрибаи мактабӣ дар соҳаи методикаи калима ва таъбирҳои забони тоҷикӣ ба миён омадааст. Эҳтиёҷ ба таҳияи дастурҳои нав эҳсос мешавад, ки дар онҳо омӯзгор тавонад шарҳи муфассали масъалаҳои лингвистӣ ва методиро марбут ба курси мактабии калима ва таъбирҳо дар заминаи муносибати босалоҳият пайдо намояд.

Яке аз усули асосии кори самарабахш оид ба рушди нутқи хонандагони мауассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ кор бо калима ва таъбирҳо мебошад. Маҳз тавассути иҷрои супоришҳои мақсаднок маводди назариявии забон дар шуури муҳассилин на танҳо ҳамчун иттилооти хушк, балки ҳамчун заминаи амалӣ нақш баста, ба малакаҳои устувори нутқӣ табдил меёбад. Ба андешаи мо, ин раванд имкон медиҳад, ки донишҳои лингвистии хонанда аз сатҳи донишҷӯи қоида ба сатҳи истифодаи фаъоли забон дар вазъиятҳои гуногуни коммуникативӣ гузариш намояд. Барои расидан ба ин ҳадаф, машқҳо бояд хусусияти зеринро фаро гиранд:

1. Хонанда бояд дар дохили матн воҳидҳои луғавиро пайдо карда, тобишҳои маъноии онҳоро дар робита бо контекст муайян намояд. Ин амал боиси дарки амиқи маъноҳои асливу маҷозии калима мегардад;

2. Тавассути машқҳо хонанда бояд маҳорати иваз намудани вожаҳои оддиро бо таъбирҳои муассири фразеологӣ пайдо кунад, ки ин боиси эҳсосӣ ва нишонрас гаштани нутқи ӯ мегардад;

3. Супоришҳо бояд хонандаро ба таҳияи матни мустақил (иншо, эссе, муколама) равона созанд, то ӯ битавонад захираи луғавии андухтаашро ҳамчун василаи ифодаи афкори шахсӣ истифода барад.

Низоми машқҳои ба матн асосёфта саводи имлоии шогирдонро такмил мебахшад, салоҳияти иртиботии хонандагонро ташаккул медиҳад ва барои алоқаманд намудани назария бо амалия замина фароҳам меозад ва шогирдонро аз донишомӯз ба суҳангӯӣ ботадбир табдил медиҳад. Таълими забони тоҷикиро бе маводди дидактикӣ ва машқу мисолҳо тасаввур кардан мумкин нест. Машқҳо аз ҷиҳати сохт, мундариҷа ва ҳадаф гуногун буда, пеш аз ҳама, бояд ба ташаккули салоҳияти иртиботӣ ва нутқи саҳеҳу мураттаб нигаронида шаванд. Таҳлили маводди китобҳои дарсӣ, матнҳои бадеӣ ва матнҳои эҷодкардаи шогирдон барои дурусттар фаҳмонидани мавзӯ ва салоҳиятнокии хонандагон хизмат мекунад.

Дар поён намунаи як қатор машқҳоро меорем:

Маҷмуи машқҳои сикли (системавӣ) дар заминаи матн

Машқи 1. Таҳлили вожаҳо аз матн (Машқи мушоҳидавӣ)

Матн: «Баҳори Тоҷикистон хеле зебо аст. Офтоби тобон заминро гарм мекунад. Насими форам бўи гулҳои баҳориро ба ҳар сӯй мебарад. Дехкон бо умеди ҳосили фаровон ба саҳро мебарояд».

Супориш:

1. Калимаҳои «зебо», «тобон» ва «форам» - ро бо муродифҳояшон иваз кунед.

2. Оё пас аз иваз кардани калимаҳо мазмуни матн тағйир ёфт? Кадом вариант ба гӯш хуштар мерасад?

Машқи 2. «Рангорангии нутқ»

Мақсад: Гузариш аз калимаҳои одӣ ба таъбирҳои муассир.

Супориш: Дар ҷумлаҳои зерин калимаҳои ишорашударо бо таъбирҳои (фразеологизмҳои) мувофиқ иваз намуда, матнро бознависӣ кунед.

1. Аҳмад аз гапи дӯсташ саҳт хафа шуд (.....).

2. Модарам барои меҳмонон бисёр кӯшиш кард (.....).

3. Хама ба гапҳои бобоям бодикқат гӯш медоданд (.....).

Намуна: гӯш ба қимор будан, димоғ сухтан, ҷон қоҳондан.

Машқи 3. «Дарёфти ҷузъи зиёдатӣ» (Машқи мантиқӣ)

Супориш: Дар ҳар як қатор қалимаеро ёбед, ки ба гурӯҳи муродифҳо дохил намешавад:

1. Озода, поқу олуфта, ифлос, назофат.

2. Кӯшиш, талош, ҷаҳд, сустӣ.

3. Хандидан, лабханд задан, гиристан, табассум кардан.

Машқи 4. Машқи эҷодӣ

Мақсад: Ташаққули малакаи мустақилона истифода бурдани таъбирҳо.

Супориш: Бо истифода аз таъбирҳои зерин як ҳикояи қутоҳ (4-5 ҷумла) дар мавзӯи «Дар дарси забони тоҷикӣ» нависед:

-«Даҳон воз шудан»

-«Аз бар кардан»

-«Нури дида»

Машқи 5. Қор бо луғат

Супориш: Бо истифода аз луғати тафсирий маънои асливу маҷозии қалимаи «Чашм»-ро пайдо кунед.

-Дар қадом ҳолат мо «чашми хурус» ё «чашми чашма» мегуем? Ин таъбирҳо чӣ маъно доранд?

Ҳангоми интиҳоби маводди дидактикӣ машқу мисол ва супоришҳо, масъалаи пайдарҳамӣ ва мувофиқати онҳо ба мавзӯҳо ба инобат гирифта мешавад. Маводди дидактикӣ ва машқу мисолҳо вақте манфиатнок мешаванд, ки агар онҳо ба мавзӯ ва тақрору мустақкам кардани онҳо мувофиқ бошанд.

Машқҳо ҳам аз ҷиҳати таълимӣ ва ҳам тарбиявӣ бояд ба талаботи зерин ҷавоб диҳанд:

- ҳамаи масъалаҳои ба моҳияти мавзӯ дахлдорро дар бар гиранд;
- ба пайдарҳамию алоқамандӣ ва тадричан мураккабшавии мавзӯҳои таълимӣ мусоидат кунанд;
- барои муқоиса ва муқобилгузорӣ факту далелҳои фаровон дошта бошанд;
- ҳаҷман калон набошанд ва хонандагонро ба он водор кунанд, ки ба забон на сарсарӣ, балки дақиқона муносибат кунанд;
- ба инкишофи малака ва маҳорати хонандагон равона шуда бошанд.

«Тарзи банақшагирии спиралӣ ва технологияи таълими ғаёл бо мақсади ба низом даровардан ва ба қолаби ягона ҷо додани талаботи муносибати салоҳиятнок, ки рукнҳои асосии татбиқи муносибати салоҳиятнок мебошанд, дарсҳо мувофиқи марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳо ба нақша гирифта мешаванд. Мусаллам аст, ки ташаккули салоҳият машқи зиёд ва пайдарпайро талаб мекунад» [227-таърихи мурочиат 30.04.2026].

Машқҳо аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа бояд ба талаботи зерин ҷавоб диҳанд:

а) аҳаммияти тарбиявӣ дошта бошанд; б) дар бораи ҳодисаҳои ҳаёти имрӯза ва гузашта ахборот диҳанд; в) бозёфт ва навиғариҳои тозаии илму техникаро дар бар гиранд; г) ҳислатҳои беҳтарини одамони даврони моро инъикос кунанд; ғ) фактҳои таърихиро ба хонандагон омӯзонида, дар хусуси таърихи халқи худ ва халқҳои дигар маълумот диҳанд; д) оид ба зиндагӣ кору бори ашхоси бузург маълумот диҳанд; е) таърифоти грамматикиро исбот намоянд. «Методи машқ, ки асосан вазифаи ташаккул додани маҳорату малакаро дорад, метавонад чунин усулҳоро дар бар гирад: намунаи кори муаллим, дар асоси намуна мустақилона машқкунии хонандагон, ба пешқадамон супоридани машқҳои иловагӣ, ҳамкорӣ муаллим бо хонандагони донишашон суст, сустхононро руҳбаланд кардани муаллим, натиҷагирӣ ва ғайра» [234].

Машқҳои китоби дарсӣ бештар аз осори маъруфтарин намояндагони

адабиёти классикони адабиёти тоҷик ва адабиёти халқҳои бародар, инчунин адабиёти муосири тоҷик интиҳоб карда шаванд, ки бо раванӣ ва суфтагин услуби худ хонандаро ба шавқ оварда, ба пайравӣ кардан водор намоянд. Равишшиносон яке аз хусусияти машқи китобҳои дарсиро чунин шарҳ додаанд: «...машқҳо ҷумлаҳои алоҳида, таблитсаю схема ва расму лавҳаҳои ҷудогонаро дар бар мегиранд, ки ба мақсади ҳар чи барҷастатар намоиш додан моҳияти таълими забон, омӯзонидани ҷиҳатҳои ҷудогонаи калом бадеӣ, муқоисаи қонуниятҳои гуногуни забон, санҷиши дониш ва маҳорати талабагон, ба мустақилият водор намудани онҳо тартиб дода шудаанд» [108, 133].

Дар педагогика ду навъи машқ фарқ карда мешавад:

1. Машқҳои умумӣ, ки ҳар як мафҳуми лексикиро меомӯзанд;
2. Машқҳои хусусӣ, ки барои ҳар як мафҳуми луғавӣ фардӣ мебошанд.

Намуди машқҳо барои ташаккули салоҳиятҳои иртиботӣ:

«Дар амал мустаҳкам намудани донишҳои назариявии хонандагон натиҷаи дилхоҳ медиҳанд. Чунончи: 1.Таҳлили грамматикӣ (шифоҳӣ ва хаттӣ); 2.Тағйир додани шаклҳои морфологӣ дар матн, иваз намудани калима ба муродифи он; 3. Мустақилона сохтани калима (сохта, мураккаб, таркибӣ), ибора (сода ва мураккаб) ва ҳелҳои гуногуни ҷумла; 4. Муайян кардани маънои воҳиди луғавӣ дар байни калимаҳо, ибора, ҷумла ё дар матн. Барои иҷрои ин машқ хонандагон бояд аломатҳои фарқкунандаи воҳидҳои луғавиро донанд; 5.Интиҳоби мисолҳо барои тасдиқи назарияи ин ё он воҳиди луғавии омӯхташаванда. Барои иҷрои ин машқ хонандагон калимаҳоро аз луғатҳо, китобҳои дарсӣ, бадеӣ ва ё аз хотира менависанд. 6.Муайян кардани мавқеи мафҳуми луғавӣ дар матн. Бо ёрии ин машқ шароит барои мустаҳкам кардани хусусиятҳои воҳидҳои луғавии омӯхташуда ва барои фаҳмидани воситаҳои тасвир дар асарҳои бадеӣ фароҳам оварда мешавад; 7. Муттаҳид кардани воҳидҳои луғавӣ ба гурӯҳҳо. Барои иҷрои ин машқ хонандагонро барои муайян кардани асоси ягонаи тақсимои калимаҳо ба гурӯҳҳо омода кардан лозим аст; 8. Тартиб додани ҷадвали мафҳумҳои луғавӣ. Барои иҷрои ин машқ бояд усули ҷойгиркунии маводдро ба таври амудӣ ва уфуқӣ нишон дод. 9.Таҳлили луғавӣ» [138].

Ин усулро Н.М. Шанский муайян кардааст. Моҳияти ин машқ дар он аст, ки калимаҳо аз нуқтаи назари хусусиятҳои мафҳумҳои луғавӣ тавсиф карда шаванд. Ин машқ бо ёрии луғат иҷро мешавад. Метавон силсилаи машқҳо роҷеъ ба кори луғавӣ-маъноӣ ва луғавӣ-услубӣ анҷом дод, ки ба ташаккули маҳорати корбурди вожаҳо дар услубҳои гуногуни нутқ мувофиқи маъно ва хусусиятҳои услубӣ нигаронида шаванд. Ин усули кор дар таълими фанни забони тоҷикӣ омӯзгорро аз қолабҳои анъанавӣ раҳо намуда, то андозае самарабахшии таълими таъмин месозад. Ин масъала аз назари академик М.Шакурӣ чунин тавзеҳ ёфтааст: «Омӯзиши забон дар синфҳои 5-ум ва 9-ум набояд аз омӯзиши дастур (грамматика) иборат бошад. Ҳоло дастур меомӯзем, на забон. Талаба қоидаҳои забонро медонад, забонро намедонад, саводи хуб намебарорад. На дастур, балки забон бояд омӯхт. Дастурро ба он дараҷа ки барои омӯхтани забон, барои хатту савод баровардан зарур аст, бояд донист, на зиёдтар аз он. Яъне таълими забони модарӣ бояд аз таълими забони хориҷӣ фарқ кунад. Таҳқиқи равиш (метод)-ҳои омӯзиши забон (на фақат дастур) дар Тоҷикистон оғоз ёфтааст ва онро амиқтар бурдан зарур аст» [145, 84]. Муносибати босалоҳият ба таълим ва корбурди усули фаъл ин навъи норасоии таълими бартараф намуда, барои баланд бардоштани тафаккури эҷодӣ, таҳлилӣ, ташаббускорӣ, масъулиятшиносӣ, фаълноки ва ҳавасманд намудани хонандагон ба забонмӯзӣ заминаи устувор мегузорад. Бо ин роҳ омӯхтани фасли калима дар шогирдон малакаҳои зеринро тақвият мебахшад: тобишҳои маъноӣ ва воҳидҳои луғавиро шарҳ дода тавониш; аз луғати тафсирий (чопӣ ва электронӣ) истифода бурдан; масъалаҳои луғавӣ ва грамматикиро фарқ карда тавониш; маъноӣ асли ё маҷозии калима, мавқеи мутаҷаддид, омоним ё муродифҳоро дар баён истифода кардан. Фразеологизмҳои ғановати таркиби луғавии забонро ташкил медиҳанд, ҳаёти воқеиро равшану нишонрас ва ба таври бадеӣ тасвир мекунанд: «Ибора ва ифодаҳои таркибан рехтаву устувор бо номҳои воҳидҳои фразеологӣ, фразеологизмҳо, таъбироти фразеологӣ ва амсоли онҳо. Аз байни ин истилоот воҳидҳои фразеологӣ нисбатан бештар кор фармуда мешаванд» [49].

Барои азбар намудани чунин воситаи муҳимми муоширати хубу маданӣ мавқеи мактабу муаллим назаррас аст. Аҳаммияти омӯзиши бонизоми воҳидҳои фразеологӣ аз ҷониби методистон борҳо қайд шудааст. Дар айни замон, дар лингводидактика таҳқиқотҳо оид ба омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ дар муассисаҳои таълимӣ аз ҷониби А. Каримов [67], Х. Каримова [68], Ҳ. Мачидов [89], С. Шербоев [141], М. Набизода [162], Ш. Пўлодова [168] ва дигарон рӯйи кор омадаанд. Таҳлили адабиёти методӣ нишон медиҳад, ки дар айни замон муаллимони МТМУ системаи илман асосноки ғанӣ гардонидани нутқи хонандагонро бо фразеологизмҳо надоранд: «Роҳҳои ғановати захираи фразеологӣ, роҳҳои самарабахши шарҳи маъно ва фаъолгардонии воҳидҳои фразеологии хонандагон ба таври кофӣ омӯхта нашудааст. Ҳамаи ин ҳам ба раванди омӯзиши таъбирҳо ва ҳам ба рушди нутқи шогирдон таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин ҷо, зарурати такмил додани методикаи ташаккули малакаҳои истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар нутқи хонандагон ба миён меояд» [М -1], 206-211]. Мусаллам аст, ки барои анҷоми ин кор принцип, тавсияву нишондодҳои методие лозиманд, ки интихоби усули таълими онҳоро равшан карда тавонад. Мавқеи фразеологизмро дар барномаҳои таълими забони тоҷикии муассисаҳои таҳсилоти миёна дар солҳои гуногун (аз соли 1939 то 2006) Каримова Х. мавриди омӯзиш қарор дода, муайян намудааст, ки махсусан, барномаҳои солҳои охир (баъди солҳои 1993) тамоми паҳлуҳои таълими таъбирҳоро дар бар мегиранд [68,50].

Дар «Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI» ба омӯзиши таъбирҳо ҳамчун як бахши мустақили забон 4 соат ҷудо гашта, ба масъалаҳои зерин таваҷҷуҳ гаштааст: «Таъбирҳо (фразеологизмҳо) чун фасли лексикология. Фразеологизмҳо ва фарқи онҳо аз калимаю ибораҳои озод. Фразеологизмҳо ва махсусияти онҳо. Хусусияти муродифӣ (муродифӣ), зидмаъноӣ (зидмаъноӣ) ва ҳамгунагии фразеологизмҳо. Фразеологизмҳо ва асарҳои бадеӣ. Фразеологизмҳо ва таъриху фарҳанги миллий. Аҳаммияти фразеологизмҳо дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ. Луғати фразеологизмҳо» [3,4].

Доир бо истифодаи истилоҳи «воҳидҳои фразеологӣ» аз ҷониби мутахассисон мулоҳизаҳои гуногун баён гашта, як зумраи олимон бар он ақидаанд, ки барои ҳифзи асолати забон ва дарки беҳтари мафҳумҳо аз ҷониби хонандагон бояд ба захираи луғавии забони тоҷикӣ бояд таъкиди қарда шавад. Ба мушоҳида мерасад, ки дар «Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI» «Фразеологизм, таъбир, таъбирҳои рехта, таркибу ибораҳои рехта» истифода гаштааст. Олимони ин истилоҳро аз он сабаб ҷаълона истифода мебаранд, ки дар грамматикаи академӣ тарҷумаи тоҷикии истилоҳи «фразеология» (юн.phrasis—ибора ва logos—таълимот, боби алоҳидаи илми забон, ки маҷмуи таркиб, ибора ва ҷумлаҳои рехтаву устувори забон, воҳидҳои фразеологиро меомӯзад; таркиби ибораҳои фразеологии ягон забон, воҳидҳои фразеологии он. Бо вуҷуди он ки таҳқиқи ҳамачонибаи илмии масъалаҳои мухталифи фразеологияи забони тоҷикӣ ҳафт – ҳашт сол қабл аз ин шуруъ шудааст, ин боби забоншиносии тоҷик таърихи дурудароз дорад [194,597]. Таъбирҳо чун ҷузъе аз воҳиди луғавӣ чун калима унсурҳои системаи лексикографӣ ҳисобида мешаванд ва аз калима бо ҷанд аломати хос фарқ мекунанд: «Нишонаҳои масолеҳи тайёри забон будани фразеологизмҳо, дар ҳамин ифодаи худро ёфтааст, ки соҳибони забон мавриди нутқ онҳоро худ насохта, ҳар бор аз захираи фразеологии он дар шакли тайёр гирифта ба қор мебаранд» [89,56].

Аз ҷумла, Қаримов А. ҷунин овардааст: «Қаромӣ қори таълими забони модарӣ дар мактаби миёна дарҳам-барҳамиро намебардорад. Бинобар он, барои мактаби миёна муносиб доништа шуд, ки дар қитоби дарсӣ истилоҳи ибора фақат барои фразеология ба қор бурда шавад» [67, 36]. Бо ҷонибдорӣ аз ақидаи боло ва қиёси афқори донишмандон аз қомусҳои асримиёнагӣ Қаримова Х. эҳёи вожаҳои илмиро, ки дар осори ниёгон мавҷуд буданд, роҳи беҳтарини ғанӣ гардонидани забони илм медонад: «Агар таърифу аломатҳои асосии фразеологияро бодикқат аз назар гузаронем, равшан мегардад, ки истилоҳи таъбир басо мувофиқу муносиб аст. Сониян, таъбир ҳамаи ифодаҳои маҷоздорро фаро мегирад. Қолисан, агар воҳидҳои фразеологӣ гуем, мантиқан

нодуруст менамояд, зеро таркибхое ҳастанд, ки ба таъбир шомил мешаванд ва худашон аз як калимаи мустақилмаъноӣ як ёридиҳанда шакл гирифтаанд...» [68,27]. Баҳс дар атрофи баргузидани истилоҳи таъбир ба ҷойи фразеологизм солҳои 70-уми асри XX оғоз гашта, аммо ҳануз бо вожаҳои гуногун ном бурдани он идома дорад. Дар Стандарт ва барномаи забони тоҷикӣ ва ҳам китобҳои дарсӣ ҳам истилоҳи фразеологизм ва таъбир ҳамчун муродиф истифода шудааст. Олими рус Г.Ю. Ключева ба омӯзиши масъалаҳои муҳимми лингводидактика: иртиботи забон ва фарҳанг дар раванди таълим пардохтааст. Муҳаққиқ изҳор медорад, ки «омӯзиши калима ва таъбирҳо на танҳо азҳудкунии маъноӣ луғавӣ, балки дарки «расми ҷаҳон» ва арзишҳои миллии халқро тақозо мекунад» [69,34]. Меҳвари диссертатсияро концепсияи ташаккули салоҳияти фарҳангшиносии (культуроведческая компетенция) хонандагон ташкил медиҳад. Муаллиф истифодаи матнҳои дорои тобишҳои фарҳангиро ҳамчун воситаи асосии таълим пешниҳод намуда, нақши калимаҳои «концепт»-ро (масалан: Ватан, нон, меҳмоннавозӣ) дар ташаккули шахсияти хонанда таъкид месозад. Дар низоми методии Г.Ю.Ключева воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун маҳзани таҷрибаи таърихӣ халқ баррасӣ шуда, роҳҳои шарҳи онҳо тавассути этимология ва контекстҳои таърихӣ нишон дода шудаанд. Муҳаққиқ исбот мекунад, ки «Ҷанбаи фарҳангшиносӣ шавқу рағбати хонандагони синфҳои 5–6-ро ба омӯзиши забон афзуда, захираи луғавии онҳоро бо вожаҳои образнок бой мегардонад» [69, 34]. Муаллиф маҷмуи машқҳои махсусро таҳия кардааст, ки ба таҳлили ҷузъҳои этнофарҳангии калимаҳо нигаронида шудаанд. Андешаи асосии муаллиф ин аст, ки забон воситаи интиқоли фарҳанг аст, бинобар ин, ҳар як дарси калима бояд «Дарси муколамаи фарҳангҳо» бошад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ин равиш на танҳо саводи забонӣ, балки ҷаҳонбинии маънавии муҳассилинро низ тавсеа мебахшад. Хулосаҳои Г. Ю. Ключева барои такмили стандартҳои таълимӣ ва таълифи китобҳои дарсии насли нав аҳаммияти калони амалӣ доранд.

Баррасии китобҳои дарсии забони тоҷикӣ нишон дод, ки дар онҳо маводди муайяни фразеологӣ мавҷуд буда, аммо машқҳо барои ташаккули малакаҳои

истифодаи таъбирҳо дар нутқ нокифояанд. Аксаран танҳо азёди механикии ин ё он воҳиди луғавӣ пешбинӣ шудааст. Машқҳои эҷодӣ ниҳоят кам ба назар мерасанд, ки бо коркарди онҳо ғайбагардонии воҳидҳои луғавӣ дар нутқи шифохиву хаттии хонандагон душвор аст. Машқҳои мавҷуда аксар (аз китоби синфи 7-ум) бо шарҳи маънои таъбирҳо маҳдуд мешаванд: «Ҷумлаҳоро нависед ва ифодаҳои бо ранги баланд ҷопкшударо шарҳ диҳед. Гуед, ки онҳо чӣ маъно доранд (чаҳми рӯз нақафида; ҷиғар сухтан; мағзи устухон сухтан; дил сухтан) [15,98]; «Ғраеологизмҳои зеринро, ки аз «Луғати ғраеологии мактабӣ» интиҳоб шудаанд, шарҳ диҳед» [15,107]. Ин машқҳо ба маҳорати истифодаи ғайбаи таъбирҳо дар нутқ (шифохӣ ва хаттӣ), инкишофи тағаккури мантиқӣ ва таҳлилӣ равона нашудаанд. Масалан, кам пешниҳод мешавад, ки хонандагон таъбирҳоро дар матнҳои гуногун истифода баранд. Эссе, нақли хаттӣ ё иншо бо истифода аз таъбирҳо нависанд ва мавқеи онҳоро дар нутқ шарҳ диҳанд. Ғарҳангҳои махсуси ғраеологӣ, ки маъно, баромад, хусусиятҳои услубӣ ва мисолҳои истифодаи таъбирҳоро ба таври муғассал шарҳ диҳанд, дар дастрасии хонандагон ва омӯзгорон кам аст. Луғатҳои мавҷуда низ барои мутахассисон пешбинӣ шудаанд, на барои хонандагони МТМУ. Аз ин лиҳоз, истифодаи луғатҳо мақсаднок ба роҳ монда намешавад.

Дар замони муосир, ки муколамаи ғарҳангҳо беш аз ҳарвақта тақвият ёфта истодааст, мавқеи таъбирҳо дар нутқ, муносибатҳои ҳубу муоширати маданӣ муҳим арзёбӣ мегардад, зеро ифодаи фикри саҳеҳу нишонрас бидуни таъбир самарабахш намегардад. Шахс вақте маънои ифодаю ҷумла ва матнҳоро ба дурустӣ идрок мекунад, ки таъбирҳои истифодашударо ғаҳмад. Бино ба қайди забоншиносон агар хонандагон захираи луғавии ҳудро аз воҳидҳои ғраеологӣ бой гардонида, дар ҷараёни нутқ ба мавқеи онҳо эътибори ҷиддӣ диҳанд, дар баёни андешаву афкори ғасеҳу салис метавонанд малақаҳои зарурӣ пайдо созанд: «Шахсе, ки соҳиби мифтоҳи анбори ғраеологизмҳои забони модарии худ гардидааст ва дурдонаҳои ин ҳазинаро дуруст корбаст карда метавонад, нутқаш басалосату пурнағосат ва ҳушоҳангу батаъсир буда, ҳуди ӯ донандаи забон аст» [87,5]. Таъбирҳо на танҳо як ҷузъи асосии таркиби луғавии забон,

балки дар раванди инкишофи нутқ ва тафаккури инсон, баҳусус хонандагон, нақши муҳим мебозанд. Шинохти мазмуну маъно ва мавқеи истифодаи дурусти онҳо ба толибилмон имкон фароҳам месозад, ки дарку фаҳмиш ва ифодаи андешаҳояшро хеле беҳтар гардонад. Инкишофи нутқ ва ташаккули салоҳияти иртиботиро бо омилҳои зерин ба мушоҳида гирифтани мумкин аст: 1. Таъбирҳо захираи луғавии хонандагонро бой мегардонанд. Шиносоӣ бо онҳо васеъшавии доираи калимаву ибораҳоро, ки хонандагон дар нутқи худ истифода бурда метавонанд, таъмин мекунад ва имкон медиҳад, ки фикрҳои худро дақиқу ва нишонрас баён кунанд; 2. Фразеологизмҳо дорои маъноӣ маҷозӣ ва ифоданок мебошанд ва истеъмоли дурусти онҳо нутқро пуробуранг мегардонад. Масалан, ба ҷойи «мағлуб кардан» истифодаи ВФ-и «аз пой афтондан» боз чанд мисол аз луғат [209] баёнро қавитар месозад ва кумак мекунад, ки кас эҳсосу андешаҳояшро пуртаъсир баён кунад; 3. Омӯзиши фразеологизмҳо ба хонандагон имкон медиҳад, ки шаклҳои гуногуни баёни фикрро дарк кунанд ва аз байни онҳо мувофиқтаринашро интихоб намоянд ва ин маҳорат барои инкишофи салоҳияти иртиботӣ хеле муҳим аст; 4. Ҳангоми шунидан ё хондани матнҳое, ки дар онҳо таъбирҳо истифода шудаанд, хонанда бояд маъноӣ онҳоро дуруст дарк кунад.

Ин раванд маҳорати фаҳмиш ва таҳлили матнро инкишоф медиҳад. Истифодаи дуруст ва бамавқеи фразеологизмҳо нишонаи баланди маданияти нутқ ва сатҳи дониши забонӣ мебошад. Ин ба хонандагон кумак мекунад, ки дар муоширати шифоҳӣ ва хаттӣ боэътимодтар бошанд. «Омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ дар инкишофи тафаккур низ нақши калон дорад, зеро аксаран дар асоси маҷоз сохта шуда, таҳлили маъноӣ онҳо хонандагонро ба тафаккури ғайримустақим, эҷодӣ ва образнок водор месозад. Ин имкон медиҳад, ки онҳо робитаҳои ғайриҷашмдошти байни мафҳумҳоро дарк намоянд. Барои фаҳмидани маъноӣ рехтаи фразеологизмҳо, хонандагон бояд маъноӣ аслии ҷузъҳоро аз маъноӣ том ва маҷозии он фарқ кунанд. Ин раванд тафаккури интиқодӣ ва маҳорати таҳлили онҳоро густариш медиҳад, зеро боис мегардад, ки берун аз маъноӣ зоҳирӣ андеша кунанд. Бисёре аз фразеологизмҳо решаҳои

амиқ дар фарҳанг, таърих ва урфу одатҳои миллӣ доранд ва имкон медиҳанд, ки хонандагон ҷаҳонбинии халқро дарк кунанд, бо арзишҳои миллию башарӣ ошно шаванд ва эҳтироми зиёдтар ба мероси фарҳангии ниёгон пайдо кунанд. Ин барои баланд бардоштани худшиносии миллӣ мусоидат мекунад. Азбар кардан ва истифодаи дурусти фразеологизмҳо таваҷҷуҳ ва хотираи хонандагонро мустаҳкам месозад ва барои ин бояд маъно, сохтор ва хусусиятҳои услубии ҳар як фразеологизмро дар хотир доштан муҳим аст» [28]. Бо омӯзиши таъбирҳо хонандагон дарк мекунанд, ки забон танҳо аз калимаҳо иборат аст, балки дорои қабатҳои амиқтари маъноӣ ва фарҳангӣ мебошад. Ин фаҳмиш дониши умумии онҳоро дар бораи қисмати лексикологияи забоншиносӣ густариш медиҳад.

Муаллим бояд ба талабагон ба сифати воситаи тасвири адабӣ истифода бурдани таъбирҳоро омӯзонад. Дар суҳанронии ҳуди муаллим, пеш аз ҳама, фразеологизмҳо ба таври фаровон истеъмол шаванд ва аз шогирдон шакли адабии муоширатро талаб намояд. Барои ин истифода аз луғату фарҳангномаҳои муосир ва қорбурди ифодаҳои устуворро ба таври васеъ ва моҳирона омӯхтанашон лозим аст: «Воҳидҳои фразеологӣ маводди тайёри забон буда, таърихан қадимианд ва онҳо таркибан басо устувору ба ҳам ноаён алоқаи зичу ногузастанӣ пайдо намудаанд, ки ҳатто ягон ҷузъашонро бо ҷузъ ё калимаи дигар иваз намудан имконият надорад. Ва агар мабодо, ягон ҷузъи ин ё он воҳиди фразеологие қасдан тағйир дода шавад ҳам, маънои маҷозиву дилхоҳи дар он буда ба пуррагӣ барҳам меҳурад» [141,206]. Барои ташаккули ин малакаи машқҳои махсуси фразеологӣ дар ҷараёни таълим гузаронида мешавад, ки истифодаи мунтазами онҳо захираи ғаёли фразеологии хонандагонро таъмин месозад. Масалан:

1. Омӯзиши маъноӣ асли ва маҷозии вожаву ифодаҳо дониши хонандагонро доир ба фразеологизмҳо васеъ менамояд. Бо иҷрои машқҳои маънаӣ ба хотири таъсирбахшиву пуробурангӣ қорбаст шудани маъноӣ ғайриаслӣ ва кучидаи таркиби фразеологизмҳо идрок мегардад. Дар ин маврид ба риштаи таҳлил кашидани осори баргузидаи суҳанварон тавсия шудааст:

«Барои машқ ва мустаҳкам намудани донишҳои ҳосилшуда ба омӯзгор зарур аст, ки матнҳоро ҳатман аз шоиру нависандагони забардаст интихоб кунад. Агар ин гуна машқҳо дар китоби дарсӣ ёфт нашаванд, муаллим varaқчаҳоро истифода мебарад» [75,85].

2. Муқоисаи чанд воҳиди фразеологӣ барои равшан шудани маънои ҳар яке аз онҳо мусоидат мекунад. Мисол, аз байти «Сухан бех, ки вайрон нагардад сухан, Чу аз барфу борон саройи куҳан» бо воҳиди фразеологии «вайрон гаштан // нагаштани сухан» аз китоби «Забони тоҷикӣ» (синфи 6) хонанда вомехурад. Пас аз мутолиаи байт муаллим мепурсад, ки ин чӣ маъно дорад? Боз чӣ гуна ибораҳои устуворро бо калимаи сухан медонанд. Хонандагон дар натиҷаи ҷустуҷӯ ибораҳои зеринро метавонанд аз ҳамин китоб ёбанд: доди сухан додан [17,232], [17,19], боди сухан [3,19], сухани сард [17,3,20], кони сухан [17,20], суханони борик [17, 21], рафти сухан [17,37], сухан рост доштан [17,46], сухани сабз [17,65], суханҳои рангин [17,65], сухан санҷида гуфтан [17, 67], сухани нав [17, 90]:

Сухан заҳру позаҳру гарм асту сард,

Сухан талху ширину дармону дард [17,27].

Аз қиёсу муқобалаи маънои воҳидҳои луғавӣ муҳассилин хулосаҳо мебароранд ва ин тафаккури мантиқӣ ва мустақилонаи онҳоро комилан ба ҳам мепайвандад ва на танҳо мазмуни ифодаҳоро аз матн мефаҳманд, балки мустақилона маънои онҳоро муқоиса мекунанд, умумияташро мушоҳида намуда, дар баробари ин, қобилияти ҷустуҷӯии худро тақвият мебахшанд.

3. Интиҳоби воҳидҳои луғавӣ бо калимаҳои мушаххас, аз ҷумла, ҳангоми омӯзиши исм бо калимаҳои даст, бинӣ, дандон, забон, сар, чашм, пой, гӯш ва ғайра метавон миқдори зиёди воҳидҳои фразеологиро пайдо кард. Ба монанди: даст баровардан, зердаст гаштан, кор аз даст рафтан, даст ба дандон нагазидан, тилидаст шудан, дасту по задан ; аз даст рафтан, ақл аз даст рафтан, даст гирифтани, даст бар камар гирифтани, даст зи доман раҳо кардан // накардан, даст надодан, даст афшондан, даст бар дил ниҳодан, даст ба ҳам судан, даст дар гиребон доштан, даст гумоштан, аз даст додан ва монанди инҳо. Мешавад, ки

ин корро ҳангоми омӯхтани феъл, шумора ва дигар ҳиссаҳои нутқ низ иҷро кунанд. Дар ин маврид ба он муваффақ шудан лозим аст, ки воҳидҳои фразеологии мансуб ба як ҳиссаи нутқро ёфта тавонанд. Феълҳои забони тоҷикӣ ҳиссаи сермаънотарини нутқ буда, имкониятҳои васеи истеъмоли доранд. Дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ бо ифодаи ҷилоҳои зиёди маъноӣ феълҳои сермаъноӣ зерин: задан, гузаштан, гирифтани, шикастан, додан, рафтани, баромадан, гузоштан ва монанди инҳо мусоидат мекунанд. Шумораҳои як, ду, се, ҳафт, ҳазор дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ сермахсултарин аст ва ҳафт дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ, асосан, ба маъноӣ ниҳой қорбасти мешавад: ба осмони ҳафтум бардоштан, ҳафт пушти қасе, болои ҳафт қабати қурқача нишастан // шинондан, ҳафт қабати соя шудан ва монанди инҳо.

Гузариши ин навъ машқҳо аз муаллим тайёрии хубро талаб мекунад. Ҳангоми дар синфи шашум омӯхтани феъл супориш дода мешавад, ки қонандагон воҳидҳои луғавии зеринро бо қалимаи задан: ангушти задан, занги задан, ба қиса задан, бо пешонӣ задан ва ғ. аз фарҳангномаҳо, қитоби дарсии «Забони тоҷикӣ», «Адабиёти тоҷик» пайдо кунанд.

4. Навъи дигари машқ ба ибораҳои озоди додашуда интиқоби воҳидҳои фразеологӣ мебошад ва он ба қонандагон ёрӣ мекунад, то ки як маъноро бо қанд тарзи баён кунанд.

Имқон дорад, ки машқҳо барои фразеологизмҳои муродиқӣ низ пешниҳод қарда шавад. Ҳусусияти ин гуна воҳидҳои фразеологиро Ҳ. Мақидов қунин изқор доштааст: «Қиқати муқимми воҳидҳои фразеологии муродиқӣ ифодаи маъноҳои умумии наздиқи онҳост. Қунин ақидас, ки гуё ду ва зиёда ифодаҳои муродиқӣ як мафқумро айнан ифода қарда, дар матн якдигарро қурра иваз қарда метавонанд, ба ҳақиқат дуруст намеояд. Дар ҳар як фразеологизми муродиқӣ қунин тобиши маъноии мақсусро мушоқида қардан мумкин аст, ки дар муродиқӣ дигар ё тамоман вучуд надорад ё ки ба тариқи дигар ифода ёфтааст» [90,55].

Ин гуна воҳидҳои фразеологиро на танҳо аз матнҳои дар мақтаб омӯхташуда, балки аз дигар сарқашмаҳо, масалан, «Фарҳанги ибораҳои рехтаи

забони ҳозираи тоҷик» [209], «Луғати фразеологии мактабӣ» [188] ва китобҳои бадеӣ ҷустуҷӯӣ кардан мумкин аст. Имкон дорад, ки интиҳоби воҳидҳои муродифӣ дар ҷараёни дарси забони тоҷикӣ, адабиёти тоҷик ва қорҳои беруназсинфӣ амалӣ карда шавад. Дар дарсҳои забони тоҷикӣ интиҳоби воҳидҳои муродифиро ҳангоми омӯзиши ҳиссаҳои гуногуни нутқ ва аъзои ҷумла ба таври муназзам анҷом додан мумкин аст.

5. Мафҳуми таъбирҳоро бо мисолҳои муайян кардан мумкин аст, ки ҳуди хонандагон тартиб додаанд. Иҷрои чунин машқҳо бо воҳидҳои фразеологии, ки манбаи пайдоиш надоранд ва азхудкунии онҳо танҳо ба воситаи истифодаи амалӣ сурат мегирад, ба мақсад мувофиқ аст. Ин чунин навъи машқ аст, ки муаллим маънои воҳиди фразеологиро шарҳ дода, хонандагонро даъват менамояд, ки бо он ҷумла созанд. Барои синфҳои V-VII барои иҷрои ин гуна машқҳо воҳидҳои фразеологии зеринро ба қор гирифтани мумкин аст: аз ғазаб берун омадан, дарди сар, болои сари солим партофтан.

Иҷрои ин навъи машқҳо на танҳо барои ворид кардани таъбирҳои нав ба таркиби нутқи фаъол мусоидат мекунад, балки ба онҳо дарк кардани тобишҳои услубӣ ва мавқеи истифодаи онҳоро меомӯзонад. Хонандагон дар амал мустақилона истифода бурдани воҳидҳои фразеологӣ ва бо онҳо тартиб додани ҷумлаҳоро ёд мегиранд ва мустақилият ва малақаҳои эҷодии баёни фикрашон инкишоф меёбад.

6. Шакли душвори машқ аз тарафи хонандагон пурра намудани ҷумлаҳои нопурра аст, ки ба маънои ибораҳои фразеологӣ така карда мешавад. Масалан, ҷумлаҳоро чунин пурра намоед, ки маънои ибораҳо равшан гарданд.

1. Ҳеч забонам намегардад, ки (рафтори тӯро баён кунам)

2. Насимҷон тайёр буд, ки замин қафадӯ ӯро фуру барад (зеро ӯ ба қавли худ истода натавонист).

3. Мо имрӯз даст ба даст дода меҳнат кардем, зеро ба он аҳли (синф фаъолон иштирок намуд).

Дар синфҳои V–VI воҳидҳои фразеологии як калима ё як ҳиссаи нутқро интиҳоб кардан ба мақсад мувофиқ аст. Машқҳо бо воҳидҳои фразеологии

муродифӣ бояд на дертар аз синфҳои VI-VII ва танҳо пас аз анҷом додани машқҳо бо калимаҳои муродифӣ дар синфи V оғоз шаванд. Чунин машқҳоро то синфи XI давом додан мумкин аст. Шарҳи маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ дар матн, инчунин сохтани ҷумлаҳо бо воҳиди фразеологии муайян бояд аз синфҳои V то XI ба роҳ монда шавад. Муайян кардани маъноӣ воҳиди фразеологӣ аз рӯйи муқоисаи ду-се ибора аз синфи VII шуруъ мешавад, зеро ин кор ташаккул додани малакаҳои умумӣ, дуруст идрок кардани маъно, маҳорати иҷроӣ қорҳои мустақилонаро талаб мекунад. Равишшиносон барои хонандагони синфи 10-ум иҷроӣ супоришҳои зеринро маслиҳат додаанд: «Аз матни дилхоҳ муайян кардани мазмун, муродиф ва аз кадом ҳиссаи нутқ таркиб ёфтани таъбирҳо. Бо кадом воситаҳои тасвир ифода шудани таъбирҳоро шарҳ додан» [121,17].

Омӯзиши таъбирҳо дар мактаб ҳамон вақт самараро бештар медиҳад, ки омӯзиши он аз синфи V то XI дар асоси низоми муайян бо назардошти талаботи Стандарт ва барномаи таълим, хусусиятҳои синнусолӣ, дараҷаи тайёрии хонандагон ва давомнокӣ ба назар гирифта шавад. Табиист, ки асоси қори фразеологӣ дар мактаб намудҳои қорест, ки ба нақшагирии махсусро талаб намекунанд: 1) қори ҳаррӯзаи муаллим - шарҳи маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ, сарчашмаҳои пайдоиш ва мавқеи қорбурди онҳо, ворид кардани воҳидҳои нави луғавӣ ба нутқ; 2) дар раванди дарсҳои забони тоҷикӣ таваҷҷуҳ намудан ба истифодаи таъбирҳо; 3) ташкил кардани дафтарчаи луғати шахсии хонандагон; 4) қор бо таъбирҳо дар машғулиятҳои беруназсинфӣ.

Яке аз усули беҳтарини тақвияти малакаи иншонависӣ ва нутқи шифоҳӣ таҳлили ҳаматарафаи ҳамаҷо зимни истеъмоли воҳидҳои фразеологӣ мебошад. Сусту ҳалалдор гаштани таносуби маъно ва мантиқи сухан бо вайрон кардани мустақилияти маъноӣ ва грамматикӣ ҷузъҳои воҳиди фразеологӣ ба миён меояд. Маъмулан, дар тасаввуроти хонанда якҷанд фразеологизми аз ҷиҳати таркиб ба ҳамдигар наздик омезиш ёфта, ҷузъи як ибора бо иборати дигар иваз ва дар натиҷа ифода ноқису нофаҳмо мешавад. Қор аз рӯйи ғалатҳои содирнамудаи хонандагон яке аз руқнаҳои муҳими ташаккули салоҳиятноки

арзёбӣ гаштааст: «...барои муайян кардани салоҳиятҳо дар таълими фанҳои гурӯҳи филологӣ, ки дар он забон ҳамчун восита баррасӣ мешавад, ба ҷойи омӯхтани муносибати сохтори забон грамматикаи амалӣ мувофиқи мақсад аст. Зеро грамматикаи амалӣ имкон медиҳад, то ки салоҳиятҳо дар асоси ғалатҳои умумие, ки хонандагон содир мекунанд, мушаххас шаванд. Инчунин хонандагон дар асоси фаъолият ва ҳалли масъала (мушкилот)-ҳои ҳаётан муҳим ба сохтори забонмӯзӣ рӯй ба рӯй мегарданд ва он ҳамчун соҳаи илм низ барояшон кашф мегардад» [98,42].

Умуман, таълими таъбирҳо (воҳидҳои фразеологӣ) дар мактаб бахши муқаррарии забоншиносӣ нест, балки воситаи пуриктидор барои инкишофи ҳамаҷонибаи нутқ ва тафаккури хонандагон мебошад. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки ҳамчун афроди босавод, маданиятӣ ва соҳиби тафаккури амиқ дар ҷомеа ҷойгоҳи худро пайдо кунанд. Дар дарсҳои забони тоҷикӣ таълими онҳоро бо донишҳои имлоӣ-грамматикӣ алоқаманд кунонидан яке аз шартҳои таълими ибораҳои фразеологӣ мебошад. Машқҳои таълимӣ ҳамон вақт самарабахш мешаванд, агар ба талаботи зерин: аз сода ба мураккаб, аз осон ба мушкил гузаштан, муназзамию пайдарпай, мақсаднокӣ, рангорангиву диққатҷалбкунандагӣ, мувофиқи синну сол ва имконоти зеҳнии хонандагон будан ва ғайра ҷавоб дода тавонад. Асоси аввалини донишандӯзии хонандагон дар системанокӣ ва пайдарҳамии машқҳо мебошад. Шербоев С. дар хусуси гузаронидани машқҳои тарҳи инкишофи нутқдошта чунин изҳори ақида дорад: «Ғуногунрангии кор бо луғат, ки ба тамоми системаи машғулиятҳои забони тоҷикӣ алоқамандӣ дорад, ҳангоми мунназаму мақсаднок гузаронидан, нутқи хонандаро равон, равшану ифоданок мегардонад, таваҷҷуҳи вайро нисбати омӯзиши забони тоҷикӣ зиёд намуда, ҳисси забонфаҳмиашро ташаккул медиҳад ва фаъолияти фикрронияшро метезонад» [141,102].

Аз тарафи дигар, машқҳо бояд бо ҳам алоқамандӣ дошта бошанд, яке дигареро пурра кунанд, барои омӯхтани машқи нав машқи пешина замина тайёр намояд. Машқҳои таълимӣ ҳамон вақт натиҷабархш шуда метавонад, ки агар луғату ибораҳои нав омӯхта шуда дар кори ҷумласозиву навишти нақлу иншо

истифода ёбад. «Моҳияти асосии машқҳои луғавӣ, таълими мавриди истифодаи луғат мебошад. Хонандагон дар чараёни иҷрои машқҳо дар ифодаи фикр дурусту бомаврид интиҳоб намудани воҳидҳои луғавӣ ва аз ҷиҳати мазмун алоқаманд карда тавонистани онҳоро меомӯзанд, ки он кори мунтазами дуру дароз, супоришҳои аз ҷиҳати методӣ бомаҳоратона мураттабшударо тақозо менамояд» [109,97].

Моҳияти асосии машқҳои луғавӣ танҳо аз ёди маъноӣ калимаҳо нест, балки ҳадафи ниҳой омӯзонидани фарҳанги истифодаи дуруст ва бомавқеи луғат дар чараёни муошират мебошад. Ин раванд ба хонанда имкон медиҳад, ки аз доираи донишҳои назариявӣ раҳо ёфта, маҳорати амалии интиҳоби воҳидҳои луғавиро вобаста ба матн, тобишҳои маъноӣ ва услуби нутқ пайдо кунад. Дар чараёни иҷрои чунин машқҳо, хонандагон на танҳо калимаҳои алоҳидаро меомӯзанд, балки қобилияти аз ҷиҳати мазмун ва мантиқ алоқаманд кардани онҳоро дар таркиби ҷумла ва матн тақвият мебахшанд ва ин заминаи асосии нутқи равону мантиқан дуруст ба шумор меравад. Ташаккули ин гуна маҳорат тулонӣ буда, аз омӯзгор кори муназзаму пайваста ва муносибати босалоҳияти методиро талаб мекунад. Супоришҳо бояд тавре мураттаб шаванд, ки хонандаро аз сода ба мураккаб, аз шинохти маъноӣ калима дар матн то истифодаи мустақилонаи он дар эҷоди матнҳои нав роҳнамоӣ кунанд.

2.4. Ҷанбаҳои услубии омӯзиши калима ва таъбирҳо ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон

Ба омӯзиши калима ва таъбирҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ дар як қатор таҳқиқотҳо диққати калон дода шуда, аммо ҷанбаи услубии омӯзиши воҳидҳои луғавӣ дар МТМУ аз мадди назар дур мондааст. Китоби нахустини таълимӣ ба қалами Б. Камолиддинов бо номи «Услубшиносӣ» мансуб аст. Асар маҷмуи машқҳо бошад ҳам, дар муқаддимаи муфасссали он дар бораи навъҳои услубҳои забони адабӣ маълумоти дақиқ оварда шудааст. Ҳамчунин дар бобҳои алоҳида муаллиф тибқи хусусиятҳои услубии воҳидҳои лексикӣ ва грамматикӣ гузоришоти мухтасар додааст. Дастурҳои дигари таълимии Б. Камолиддинов

«Хусусиятҳои услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ» ва «Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён» [62] ном дорад ва дар он имконоти услубии воҳидҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ бо мисолҳои фаровон ва ба ҳар мавзӯ вобаста силсилаи машқҳо ро фаро гирифтааст. Мафҳуми услубшиносӣ, услубҳои гуногуни забони тоҷикӣ, ҳелҳои ҳаҷҳои услубӣ ва роҳҳои ислоҳи онҳо, принцип ва роҳи усули таълими фонетика, муродифот, таъбирҳо ва воҳидҳои грамматикӣ дар дастури Ғаффоров Р., Ҳошимов С., Камолиддинов Б. [40] таълиф гаштааст.

Душвории таълими шоҳҳои услубии забони тоҷикӣ ва ниҳоят кам будани адабиёти методӣ боиси сатҳи пасти фасоҳати нутқи хонандагон гаштааст. Дар синфи XI барои таълими «Таркиби луғавии забон ва хусусиятҳои маъноии калима» дар асоси матнҳои хабар ва мусоҳиба 4 соат, барои омӯзиши «Хусусиятҳои сохторию маъноӣ ва услубии воҳидҳои фразеологӣ. Дар гуфтор ва навиштор беғалат истифода бурдани фразеологизмҳо дар асоси матнҳои тасвир» 2 соат ва барои аз худ намудани «Тағйир додан ва таҳия намудани матнҳои шифоҳӣ ва хаттӣ дар мисоли матни хабар, мусоҳиба ва аз рӯйи намунаи матнҳои тасвир» барои ташаккули салоҳиятҳои иртиботӣ пешбинӣ гаштааст [3, 137].

Услубшиносӣ мавқеи унсурҳои лексикӣ грамматикӣ дар системаи забон муайян ва мавриди истеъмоли калима, шаклҳои калима ва қолабҳои наҳви муқаррар месозад. Бо фарогирии он хонанда роҳҳои саҳеҳ ва мукамал баён кардани фикрро бо забони адабии поқ тоза аз ҳар гуна унсурҳои ношоямро аз худ мекунад. Мавқеи таълими услубшиносиро дар ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагони МТМУ профессор Б.Камолиддинов чунин шарҳ додааст: «Барои ин ки забонмӯзӣ фақат баҳри азёд кардани қоида ва супоридани имтиҳон набошад, балки дар зиндагӣ ва фаъолияти ҳаррӯза, дар муносибати ҷамъиятии одамон силоҳи тавоноии мубодилот бошад, лозим аст, ки мавзӯи баҳси илми забон ва ҳусни баён, усули таълими услубшиносӣ дар мактаб тақмил дода шавад» [59,16].

Машқи 43. Фразеологизмҳои зерин чӣ маъно доранд ва бештар дар кадом тарзи баёни фикр (хаттӣ, адабии китобӣ ё шифохӣ, гуфтугӯӣ) истифода мешаванд?

Азоби гур, чашм ало кардан, лаб фурӯ бастан, аз даҳон мондан, дил бохтан, ба шаҳодат расидан, дум ликкондан, ангушти ҳайрат газидан, бо ҷаҳони фонӣ падруд гуфтан, ҷойи шишт наёфтан, ба лаб кулӯх молидан. [60, 50]

Фразеологизмҳои пешниҳодшуда дорои маъноҳои мухталифи маҷозӣ буда, вобаста ба тобишҳои услубӣ дар тарзҳои гуногуни баёни фикр (хаттӣ-китобӣ ё шифохӣ-гуфтугӯӣ) кор фармуда мешаванд. Дар ин силсила, таъбири «азоби гур» ба маънои машаққату сахтии ниҳоят зиёд ва «чашм ало кардан» ба маънои бо қаҳру ғазаб нигоҳ кардан ё таҳдид намудан меоянд, ки ҳар ду ҳам бештар дар нутқи шифохӣ ва гуфтугӯӣ ва инчунин дар услуби бадеӣ истифода мешаванд. Вазифаи семантикии «лаб фурӯ бастан» хомуш шудан ё сирро фош накардан, ва «аз даҳон мондан» хунук ва бемазза шудани таом (ё аз эътибор афтодани гап) мебошад, ки аввалӣ бештар хаттӣ ва адабии китобӣ ва дувумӣ сирф шифохӣ ва гуфтугӯӣ аст. Ибораи «дил бохтан» ба маънои ошиқ шудан ё мафтун гаштан омада, ҳоси нутқи хаттӣ ва услуби бадеӣ аст, дар ҳоле ки таъбири таърихиву динии «ба шаҳодат расидан» ба маънои дар роҳи ҳақ ё ватан кушта шудан, ба кулӣ унсури услуби хаттӣ, расмӣ ва адабии китобӣ ба шумор меравад. Фразеологизми «дум ликкондан» маънои хушомадгӯӣ кардан ё тамаллуқро дорад, ки унсури эҳсосии манфии шифохӣ ва гуфтугӯӣ аст, аммо ибораи зӯрманди «ангушти ҳайрат газидан» ба маънои саҳт тааҷҷуб кардан ва мутаҳайир шудан, ва таъбири «бо ҷаҳони фонӣ падруд гуфтан» ба маънои вафот кардан ва аз дунё гузаштан ҳар ду ҳоси услуби хаттӣ ва адабии китобӣ (услуби бадеӣ ва публисистӣ) мебошад. Ниҳоят, таъбирҳои кунунии «ҷойи шишт наёфтан» ба маънои аз беқарориву ҳаяҷон ором нагирифтани ва «ба лаб кулӯх молидан» ба маънои маҷбуран хомуш мондан ё чизе нагуфтан (ҳатто баъзан тавба кардан аз чизе), бештар дар нутқи шифохӣ ва гуфтугӯӣ халқӣ барои сохторҳои пуртаъсири гуфтор хидмат мекунанд.

Бо таълими услубшиносӣ воситаҳои муассири забонро бо ёрии истифодаи унсурҳои луғавӣ ва фразеологӣ, пуртаъсир ва бо обуранги бадеӣ баён кардани мақсад алоқамандона ба муҳит ва мусоҳибон омӯзонида мешавад. Бино бар ин, ба хонандагони синфи 11-ум зимни таълими калима диққат додан ба масъалаҳои зерин таъкид шудааст: «Дар матн нишонаҳои калимаҳои асили тоҷикӣ ва иқтибосиро донад; Маънои аслии калимаро аз маънои маҷозии он фарқ карда тавонад; калимаҳои сермаъно, ҳамгуна, наздикталаффуз ва ҳаммаъноро ёфта, хусусиятҳои услубии онҳоро муайян карда тавонад. Калимаҳои адабӣ ва лаҳҷавиро шиносад ва дар матни шифоҳию хаттӣ ба мавқеъ ва зарурати истифодаи онҳо баҳо дода тавонад; дар мусоҳиба ва хабар ғалатҳои интиҳоби калимаҳои ҳамаъно ва безарурат ё бемавқеъ ба кор бурдани калимаҳои сермаъно, якмаъно ва муқобилмаъноро ёфта, ислоҳ намояд, худ мусоҳиба ва хабар таҳия карда тавонад» [3,137].

Дар чараёни роҳандозии озмоиши омӯзишӣ-таҷрибавӣ самти муҳимтарин таҳқиқи калимаву таъбирҳо аз ҷиҳати услубӣ ба таври мушаххас муайян ва гурӯҳбандӣ карда шуд, ки бандҳои зеринро фаро мегирад:

1. Мушаххас намудани тафовутҳои услубии воҳидҳои луғавии забони адабӣ, ки ин раванд бо таваччуҳи махсус ба меъёрҳои услубии дар луғатҳои соҳавӣ инъикосёфта сурат мегирад;

2. Амиқ шинос намудани хонандагон бо калимаҳои дорои тобишҳои эҳсосӣ ва муайян кардани мавқеи онҳо дар нутқ;

3. Такмили донишҳои назариявӣ доир ба муродифҳои услубие, ки ба силсилаи муродифии забони тоҷикӣ дохил шуда, бойигарии онро ташкил медиҳанд;

4. Бой гардонидани захираи луғавии нутқи хонандагон бо корбасти ғаъоли силсилаи муродифҳои услубӣ зимни баёни фикр;

5. Ташаккули салоҳияти забонӣ ва иртиботии хонандагон дар заминаи муайян кардани меъёрҳои услубии воҳидҳои луғавӣ аз рӯи матнҳои мансуб ба шоҳҳои гуногуни услубӣ.

Бо ин мақсад маҷмуи машқҳо бо назардошти муносибати босалоҳият ба таълим, ки ба рушди салоҳияти иртиботии хонандагон дар раванди таълими фасли калима ва таъбирҳо мусоидат мекунанд, таҳия гардид. Матнҳо мувофиқ ба мавзуи омӯзишӣ интихоб шудаанд, зеро маводди назариявӣ ба воситаи иҷрои пайваستاи шарту супоришҳои чунин машқҳо дар зехну шуури шогирдон ба таври амиқ нақш мебандад. Барои ҳосили малакаву маҳоратҳои муошират, ғайриқонунии фикрӣ, тафаккури таҳлиلى ва қобилиятҳои эҷодӣ заминаи мусоид фароҳам меорад.

Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, дар китоби дарсии «Забони тоҷикӣ» барои хонандагони синфи 11-ум сохтори баёни масъалаҳои назариявӣ тавре танзим карда шудааст, ки он мустақиман аз иҷрои супоришҳо ва таҳлили амиқи матнҳо нигаронида шудааст.

Хусусияти фарқкунандаи методикаи инкишофи нутқи мураттаби хонандагон мурочиат ба матн ҳамчун воҳиди коммуникативӣ мебошад. Барои омӯзонидани қабули оқилонаи матнҳои гуногун ба хонандагон бо назардошти вазъияти муошират сохтани матнҳои иртиботии дуруст дар дарсҳои забони тоҷикӣ ба омӯзонидани матн чун воҳиди забон ва чун воҳиди муошират диққат намудан зарур аст. Дар ин маврид тарзи асосии кор бо матн таҳлили луғавӣ маҳсуб меёбад: масалан кор бо матни зерин ба мақсад мувофиқ аст, ки дар машқи 15 оварда шудааст: «Касалиҳои дил ва рағҳои хунгузарро мо, табибон, мухтасар касалиҳои ишемӣ меномем», –сухан сар кард Зардодхон. –Аз ин мавзӯ ба донишҷӯён даҳҳо соат лексия хонда мешавад. Дар амалияи тиб ақидае ҳукмрон аст, ки бемориҳои дил ва рағҳои хун оқибати тағйироти биологӣ ва кимиёвист, ки дар ҳисми одам ба амал меояд. Дар таркиби хун холестерин ном моддае пайдо мешавад... [60,20].

Маълумоти умумӣ дар бораи ҳиссаҳои нутқ оғоз мегардад, зеро калима хусусияти семантикии калима нишондиҳандаи муҳимми муносибати он ба ҳиссаҳои нутқ мебошад. Ҳангоми муттаҳидсозии мафҳумҳои вожаҳои ифодакунандаи ашё, амалу ҳолат ба умумияти маънои луғавӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир гашта, баъд аз он доираи корбурди онҳо тадриҷан нишон дода шуда, дар

матни асар ворид намудани калимаҳои исмӣ истифода мешуданд. Дар китоби дарсии забони тоҷикӣ матн бо услуби илмӣ (соҳаи тиб) бо басомади корбарии калимаҳои иқтибосии арабӣ, русӣ ва байналмилаӣ барои таҳлил пешкаш карда шудааст [60,20]. Ба хонандагон зимни иҷрои машқ саволҳои зерин дода шудаанд:

«1. Ин порчаҳо кадом соҳаҳои ҳаёти ҷомеаро инъикос мекунанд, дар онҳо чӣ гуна унсурҳои луғавӣ истифода шудаанд? Калимаҳои иқтибосии онҳо аз ҷамдигар чӣ фарқ доранд?

2. Кадом калима ё истилоҳ бе зарурат иқтибос шудаанд ва онҳоро бо кадом калимаҳои тоҷикӣ иваз кардан мумкин аст?

3. Калимаҳои табиб, техник, гилкор, наҷҷор чӣ гуна унсурҳои луғавианд ва онҳо бо кадом калимаҳои истилоҳоти матнҳо таносуби маъноӣ доранд?

4. Муродифҳои луғавии касалӣ ва беморӣ, тағйирот ва дигаргуниҳо ба чӣ мақсад истифода шудаанд?» [60, 20].

Ҷавобҳои хонандагон пас аз фаҳмидани нишондиҳандаҳои луғавии матнҳои китоби дарсӣ шарҳи калимаҳои иқтибосӣ ва истилоҳотро дар бар мегирад. Аз матн истилоҳоти тиббӣ шарҳ дода мешаванд:

1. Касалиҳои ишемӣ (Ишемия): Ин истилоҳ аз калимаи юнонии *ischo* (нигоҳ доштан) ва *haima* (хун) гирифта шудааст. Он ҳолатеро ифода мекунад, ки бо сабаби танг шудан ё баста шудани рағҳо, хун ба узв (масалан, ба дил) кам мерасад. Дар натиҷа, узв аз норасоии оксиген ва моддаҳои ғизоӣ азият мекашад.

2. Рағҳои хунгард (хунгузар): Ин шабакаи «қубурҳо»-и бадан аст, ки хунро ба тамоми узвҳо мерасонад. Онҳо ба се намуд тақсим мешаванд: артерияҳо, венаҳо ва капиллярҳо.

3. Тағйироти биологӣ ва кимиёвӣ: Ин ҷо сухан дар бораи равандҳои дохилии ҳуҷайраҳо ва тағйир ёфтани таркиби моддаҳо (мисли гормонҳо, ферментҳо) меравад, ки метавонанд кори табиӣ баданро вайрон кунанд.

Холестерин (Холестирин): Ин моддаи ҷарбмонанд (липид) аст. Гарчанде ки бадан барои сохтани ҳуҷайраҳо ба он ниёз дорад, вале миқдори зиёди он дар

деворҳои рағҳои хун таҳшин шуда, роҳи хунро танг мекунад (инро атеросклероз меноманд).

Барои равшантар тасаввур кардани хусусиятҳои луғавии матн, тафовути услуби хаттӣ аз гуфтугӯӣ саволи муаммовӣ пешниҳод карда мешавад: Оё калимаҳои «ишемия, холестерин»-ро истифода бурдан зарур аст? Ба ин тартиб, хонандагон ташвиқ карда мешаванд, ки нақши истилоҳотро дар матнҳои илмӣ ва доираи маҳдуди корбурди калимаҳои дорои обуранги эҳсосиро дарк кунанд. Дар натиҷа, самти аввалини таснифоти услубии калимаҳо омӯзонида мешавад. Матн имкон медиҳад, ки воситаҳои луғавии барои пайванди қисмҳои иттилоотӣ илмӣ муҳим: такрори калимаҳо ва ба мақсад мувофиқ будани такрори як истилоҳро дар вазъиятҳои гуногуни матн дарк кунанд. Дар баробари ин, ба басомади такрори калимаҳо дар мавқеъҳои муайян тавачҷуҳ зоҳир карда мешавад.

Воситаҳои муассири нутқ табиатан ду хел мешаванд:

а) арзёбӣ ба мавзӯи сухан, яъне ифодаи муносибати гуянда нисбат ба он; дар таркиби баъзе калимаҳо эҳсоси мусбат ё манфӣ ифода мегардад: хунхор, хуншор, худпараст;

б) баҳо додан ба предмети сухан, ифодаи муносибат ба он дар маънои мантиқии воситаҳои забон вучуд надорад, балки дар матн, дар муҳити калимаю ибораҳои дигар, ки дар адои ин вазифа нигаронида шудаанд, воқеъ мегардад: «сухтан – оташ гирифтани, дарун-дарун сухтан – ниҳояти азоби руҳӣ» [40,23].

Бо мақсади мустаҳкам намудани маълумоти аввал дар бораи услуби баён дар вазъиятҳои гуногун пешниҳод карда мешавад, ки ба саволҳои зерин ҷавоб диҳанд: рустанӣ ё дарахт аз кадом қисмҳо иборат аст? Сипас, саволи дуюм дода мешавад: дар ҷумлаҳои кадом шоҳаҳои услубӣ калимаҳои дарахт, поя, баргро истифода бурдан мумкин аст? Чаро калимаҳои аз ҷиҳати маъно наздикро наметавон ҳамеша иваз кард? Он аз чӣ вобаста аст?

Ҷавобҳои хонандагонро муаллим ҷамъбааст карда, донишҳои назарии онҳоро доир ба маҳдуд будани корбурди истилоҳот ва вомвожаҳо мустаҳкам месозад. Бо ин байни мавзӯҳои «Калима» ва услубҳои нутқ тадриҷан робита

барқарор мегардад. Супоришҳои минбаъда, ки бо мурури замон пароканда шуданд, дар синфи 5-ум бо назардошти афзоиши тадриҷии мушкилот иҷро карда шуданд.

Ҳангоми иҷрои супориш маълум гардид, ки ба матнҳои дар китоби дарсӣ ҷойгиршуда бо истифодаи зуд-зуд истилоҳот хос аст, ки яке аз нишондиҳандаҳои услуби ҳаҷвӣ мебошанд. Яқоя бо *tvm!* муқоисаи калимаҳо бо ранги эмотсионалии арзёбӣ ва калимаҳои бе ин ранг, ба ҳулосае оварда мерасонад, ки дар китоби дарсӣ ва аз ин рӯ, дар ҷавобҳои донишҷӯён дар ҳамаи ҷанҳо истифода бурдани калимаҳои аввалӣ ғайриимкон аст, зеро онҳо бояд маълумотро такрор кунанд. ки дар китоби дарсӣ мавҷуданд. Хонандагон тадриҷан хусусиятҳои услуби илмӣ, мавқеи истилоҳот дар он ва зарурати ба назар гирифтани истеъмоли маҳдуди калимаҳои дорои обуранги бадеиро дарк мекунанд.

Тавзеҳи мафҳуми «услуби бадеӣ» ҳангоми муқоисаи хусусиятҳои истеъмоли сифатҳо дар матнҳои илмӣ адабӣ амалӣ кардан мумкин аст. Асоси лингвистии чунин равиш густардагии сифат аст ва мафҳумҳои «муродиф» ва «силсилаи муродифӣ» тавассути иҷрои машқҳо амалан ташаккул меёбад. Масалан: ҷумлаеро нависед, ки онро дар китоби дарсии таърихи табиат ё зимни ҷавоб дар ҷараёни ин ҷанҳо истифода бурдан мумкин аст.

Ин машқ равишҳои аввалини шиносоии хонандагонро бо мафҳуми «муродиф» ва «силсилаи муродифӣ», «калимаҳои умумистеъмолий» ва калимаҳои доираи истеъмолашон маҳдудро нишон медиҳад ва дар мисоли силсилаи муродифҳои пешниҳодшуда хонандагон ба ҳулосае меоянд, ки калимаи «сабз» ягон маҳдудият дар истифода надорад: он метавонад бо услуби илмӣ барои равшан кардани маълумоти интиқолифта истифода гардад / ҳамчун ҷузъи истилоҳи шухӣ / дар услуби гуфтугӯӣ ва дар матнҳои бадеӣ.

Ҳамин тариқ, истилоҳи «муродифот»-ро хонандагон дар синфи 5-ум омӯхта, хусусиятҳои муҳимми ба ин мафҳум хосро ҷудо мекунанд. Ин барои он зарур аст, ки дар синфҳои минбаъда хонандагонро аз нав таълим надиҳанд, балки маълумотро дар бораи муродифҳо амиқтар гардонанд, захираи ҷаҳли

доштани силсилаи муродифӣ афзоиш ёбад, вазифаи муродифҳо дар матн, мавқеи истеъмоли онҳо дар услубҳои гуногуни нутқ тафтиш карда шавад. Дар натиҷа, хонандагон ҳануз аз синфи 5-ум бо таърифи муродифҳо ҳамчун калимаҳои шинос мешаванд, ки ҳаммаъно ё наздикмаъно ҳастанд, вале аз рӯйи тобиши маъно ва қорбурд дар нутқ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Илова бар ин, хонандагони синфи панҷум мафҳуми «силсилаи муродифӣ» -ро меомӯзанд. Барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо асари «Луғати мактабӣ»-ро [189] дар таълим истифода кардан мумкин аст.

Хулосаи боби дуюм

Мавқеи калима ва таъбирҳо дар Стандарти давлатии таҳсилот ва барномаҳои таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI мавриди таҳлили қиёсӣ қарор гирифта, Стандарти нави таҳсилот талаботи ҷиддӣ барои ташаккули салоҳияти истифодаи вожаву таъбирҳо дар вазъиятҳои гуногуни иртиботиро пешбинӣ мекунад. Таҳлили барнома ва китобҳои дарсӣ нишон дод, ки дар синфҳои V-IX таҳкурсии донишҳои луғавӣ гузошта шуда, дар синфҳои болоӣ (X-XI) ин донишҳо дар сатҳи услубшиносӣ ва истифодаи мустақилонаи воҳидҳои забонӣ тақмил дода мешаванд.

Баррасии масъалаҳои умумии таълими калима ва таъбирҳо дар МТМУ собит намуд, ки таълими калима ва таъбирҳо набояд танҳо дар доираи бобҳои алоҳида маҳдуд шавад, балки бояд ҳамчун як раванди муттасил дар тамоми дарсҳои забони тоҷикӣ идома ёбад. Мушкilotи асосӣ дар ин самт кам будани машқҳои эҷодӣ ва таъҷиб беш аз ҳад ба қоидаҳои назариявӣ мебошад. Аз ин рӯй, пешниҳод гардид, ки рушди нутқи хонандагон тавассути қор бо калима ва таъбирҳо дар маркази диққати омӯзгор қарор гирад. Ин раванд бояд тавассути истифодаи матнҳои бадеӣ, машқҳои луғавӣ ва сохтани муколамаҳо сурат гирад, ки ба густариши тафаккури мантиқиву образноки хонандагон мусоидат мекунад. Яке аз ҷанбаҳои муҳимми таҳқиқот дар ин боб, муайян кардани мавқеи фарҳангномаҳо (луғатҳо) дар омӯзиши калима ва таъбирҳо мебошад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки истифодаи мунтазами луғатҳои тафсирий, синонимӣ

ва фразеологӣ дар дарсҳо на танҳо дониши хонандаро бой мекунад, балки дар ӯ малакаи худомӯзӣ ва кор бо манбаъҳои илмиро ташаккул медиҳад. Дар баҳши ниҳоии боб, ҷанбаи услубии омӯзиши калима ва таъбирҳо таҳқиқ шуд. Муайян гардид, ки барои хонандагони МТМУ донишони маъноӣ калима кифоя нест; онҳо бояд тавонанд калима ва таъбирҳоро мувофиқи услубҳои нутқ (бадеӣ, расмӣ, илмӣ, гуфтугӯӣ) интихоб ва корбаст намоянд. Ин равиш имкон медиҳад, ки нутқи хонанда на танҳо дуруст, балки зебо ва таъсирбахш гардад.

Ҳамин тариқ, таҳлили амалии дар ин боб анҷомёфта нишон медиҳад, ки такмили методикаи таълими калима ва таъбирҳо дар асоси талаботи стандартҳои муосир, истифодаи васеи луғатҳо ва таваҷҷуҳ ба ҷанбаҳои услубӣ заминаи воқеиро барои баланд бардоштани сатҳи донишу малакаи забонии хонандагон фароҳам меорад.

БОБИ 3. КОРҲОИ ОЗМОИШИЮ ТАҶРИБАВӢ ОИД БА ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ИРТИБОТИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ КАЛИМА ВА ТАЪБИРҲО

3.1. Вазъи таълими калима ва таъбирҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва муайян намудани сатҳи ибтидоии дониши хонандагон

Марҳилаи чамъбастии таҳқиқоти илмӣ-педагогӣ санчиши воқеии самаранокии методикаи пешниҳодшударо тақозо менамояд. Ин ҷо бо мақсади муайян кардани сатҳи ташаккули малакаҳои таълимӣ-забонии лексикологӣ ва фразеологӣ хонандагон, таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои гурӯҳҳои назоратӣ (ГН) ва озмоишӣ (ГО) мавриди баррасӣ қарор меёбад.

Асоси арзёбиро маҷмуи корҳои санчишӣ дар шакли тестӣ-эҷодӣ ташкил медиҳанд, ки барои синфҳои 5-7-11-ум таҳия шудаанд ва ҳар як супориши ин маҷмуа ба яке аз зинаҳои асосии ташаккули салоҳиятҳо нигаронида шуда, аз шинохти маънову мафҳумҳо ва тафсири мустақилона то маҳорати кор бо луғатҳои тафсириро фаро мегирад. Таҳлили натиҷаҳои бадастомада имкон медиҳад, ки на танҳо ҷанбаҳои миқдорӣ (фоизӣ), балки тағйироти сифатӣ дар тафаккури забонии хонандагон ва қобилияти онҳо дар истифодаи мавридшиносонаи воҳидҳои забонӣ дар раванди муошират муайян карда шавад.

Самти асосии усули муосири забони тоҷикӣ - ҷустуҷӯи роҳҳои инкишофи нутқи хонандагон, ташаккули шахсияти босалоҳият мебошад. Дар ин робита, омӯзиши калима ҳамчун воситаи рушди малакаҳои нутқ ва тафаккур хеле муҳим аст. Таҷриба дар тури ду сол дар синфҳои 5-7 ва 11-уми МТМУ №12 ба номи Алоуддин Бобоев, № 6 ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии шаҳри Хучанд, №15-и ноҳияи Бобочон Ғафурови вилояти Суғд, ки ба ҳайси муассисаҳои таҷрибавӣ интихоб шуда буданд, бо иштироки омӯзгорони фанни забон ва адабиёти тоҷик гузаронида шуд. Дар таълими таҷрибавӣ 3 синф иштирок дошт.

Қабл аз оғози таҷриба бо омӯзгороне, ки қарор буд бо мо ҳамкорӣ кунанд, суҳбатҳо гузаронида шуд. Вазифаҳои таълими таҷрибавӣ ва усули

гузаронидани онро муҳокима намуда, ба омӯзгорон маводди назариявӣ ва дидактикӣ ва нақшаи тавзеҳии дарсҳои алоҳидаи мураттабнамудаамонро дастрас кардем. Мақсади барномаи таҷрибаи озмоишӣ зимни таълими калима ва таъбирҳо аз он иборат буд, ки салоҳияти иртиботии хонандагони синфҳои 5-ум, 7-ум ва 11-уми МТМУ тавассути омӯзиши воҳидҳои луғавӣ ва азхудкунии низомии забонамӯзӣ ташаккул дода шавад ва дар асоси ин донишҳо малакаи дуруст ва бамавқеъ истифода бурдани калимаҳо, муайян кардани вазифаи воҳидҳои луғавӣ дар ифода, рушди малакаи интиҳоби бамавқеи калима ва таъбирҳо барои баёни равшану возеҳ, дарки мазмуну муҳтавои асосии матн ва воситаҳои образнок муайян карда шуд. Таҳқиқи мазкур бар он асос ёфт, ки омӯзиши калима набояд танҳо бо ёд гирифтани маънои калимаҳо маҳдуд гардад, балки он бояд ҳамчун заминаи асосии ташаккули салоҳияти иртиботӣ ва дарки амиқи матнҳои адабӣ хидмат кунад.

Дар раванди таҷрибаи озмоишӣ мо ба се марҳалаи асосӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудем:

1. Марҳалаи муайянкунанда (констатсионӣ): Дар ин давра сатҳи ибтидоии дониши луғавии хонандагон ва маҳорати онҳо дар истифодаи таъбирҳои фразеологӣ тавассути тестҳо ва қорҳои эҷодӣ санҷида шуд. Натиҷаҳо нишон доданд, ки хонандагон дар фарқ кардани тобишҳои маъноии калимаҳои муродиф ва истифодаи бамавқеи таъбирҳо дар нутқи шифоӣ душворӣ мекашанд.

2. Марҳалаи таълимӣ (ташаккулдиҳанда): Ин марҳалаи асосии таҳқиқот буда, дар он низомии нави супоришҳои методӣ ба роҳ монда шуд. Мо диққати асосиро ба амсиласозии вазъиятҳои нутқӣ ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникативӣ (ТИК) равона кардем. Ва барои хонандагони синфҳои 11-ум истифодаи луғатҳои электронӣ ва таҳлили матнҳои классикӣ (аз ҷумла «Шоҳнома»-и Фирдавӣ) бо ёрии воситаҳои мултимедӣ пешниҳод гардид.

3. Марҳалаи санчишӣ (назоратӣ): Дар ин марҳала самаранокии методикаи пешниҳодшуда бо роҳи муқоисаи натиҷаҳои синфҳои таҷрибавӣ ва назоратӣ муайян карда шуд.

Таҷриба дар се марҳала бо муайян намудани вазифаҳои ҳар яке аз он бо маҷмуи барномаи ба инкишофи нутқ ва салоҳияти иртиботӣ таъҷилдошта гузаронида шуд. Дар марҳалаи аввали озмоиши таҷрибавӣ мафҳумҳои асосии лексикология омӯхта мешаванд: маъноӣ луғавӣ калима, муродифҳо, антонимҳо, калимаҳои сермаъно, маъноӣ аслӣ ва маҷозии калима, омонимҳо, инчунин меъёрҳои забонӣ ва нутқ азҳуд карда мешаванд. Вазифаҳои ин марҳала шинохтани тобишҳои маъноӣ калима ва таъбирҳо, аз худ кардани мавқеи онҳо дар нутқ, муайян кардани аломатҳои монанд ва фарқкунандаи мафҳумҳо мебошад. Хонандагон дар бораи калима ҳамчун воҳиди асосии забон, ки бо воҳидҳои дигари забон алоқамандӣ дорад, тасаввурот пайдо мекунанд. Вазифаи асосӣ дар ин марҳала – дарки низоми сохтори луғавӣ аз ҷониби хонандагон, инчунин мустаҳкам кардани тасаввурот дар бораи муносибати калимаҳо дар услубҳои гуногуни забон ва инкишофи нутқ мебошад.

Дар марҳалаи дуюми таҷрибаи кор оид ба амиқтар кардани дониш ва малакаҳои истифодаи калимаҳо алоқамандона ба инкишофи нутқ ва салоҳияти иртиботӣ гузаронида мешавад. Дар ин марҳалаи таълим вазифаи асосӣ таваҷҷуҳи мақсаднок ба такмили салоҳияти коммуникативии хонандагон мегардад.

Барномаи таҷрибаи таълимӣ дар ҷадвали 6 оварда шудааст:

Ҷадвали 6

Барномаи таҷрибаи омӯзишӣ

Мафҳумҳои асосии назарии мавзӯ	Мавзӯи дарс	Салоҳияти забонӣ	Салоҳияти иртиботӣ	Супоришҳои амалӣ
Маъноӣ калима ва таъбир дар луғатнома ва матн бадеӣ	Маъноӣ луғавӣ калима	-таҳлили маводди моддаи луғавӣ -хулосабарорӣ доир ба	-табдили матн ба тарзи шарҳи моддаи луғавӣ -ҷудо кардани маълумоти	Бо таъри ба матн шарҳи шахсии калима. Маъноӣ калима дар луғат ва дар

		хусусиятҳои маъноӣ луғавӣ калима дар матни бадеӣ	асоси матн, ки барои тафсири калима заруранд -муайян намудани тобишҳои маъноӣ вожа	матн чӣ тафовут дорад?
Муносибатҳои маъноӣ байни вожаҳо. Муродифҳо. Силсилаи муродифҳо. Муродифҳои матнӣ	Муродифҳо	-донистани меъёрҳои таносуби луғавӣ -ташаккул додани маҳорати интиҳоби муродифот вобаста ба мавқеи суҳан	-муайян намудани мавқеи муродифот чун алоқавӣ ҷумлаҳо дар матн; -истифодаи муродифот дар нутқи худ	Чӣ тавр муродифҳоро дар матн алоқаванд месозанд? Мавқеи муродифот дар нутқ? Муродифот ҳамеша якдигарро иваз карда метавонанд? Муродифоти матнро аз луғатномаҳо пайдо кардан мумкин аст?
Мутаозиди матнӣ. Вазифаи матнсозии мутаозид.	Мутаозид	Таҳияи гурӯҳи калимаҳо доир ба мавзӯ	-муайян намудани хусусиятҳои бадеии мутаозид; -табдили калимаҳои калидии матн	Чӣ тавр мутаозиди матнӣ муайянкарда мешавад? Суҳанварон бо кадом мақсадмутаоздро ба қор мебаранд?
Умумияти калимаҳои сермаъно. Шинохти тобишҳои маъноӣ калимаҳо дар матни бадеӣ.	Калимаҳои сермаъно	-фарқ кардани маъноҳо ва муайян намудани умумияти маъноӣ калимаҳои сермаъно; -интиҳоби калимаҳои ҳамреша ба маъноҳои гуногун калимаҳои сермаъно	-муайян намудани мавқеи калимаҳои сермаъно дар матни бадеӣ	Маъноӣ калимаҳои сермаъноро чӣ алоқаванд мегардонанд? Ҳамаи маъноӣ калимаҳои сермаъно оё калимаҳои ҳамрешаанд? Калимаҳои сермаъно дар луғат чӣ тарз шарҳ дода мешаванд?
Алоқавӣ маъноӣ аслӣ ва маҷозии калима	Маъноӣ аслӣ ва маҷозии калима	Муайян намудани маъноӣ аслӣ ва	дарки шартӣ будани нутқ	Маъноӣ аслӣ ва маҷозии калима бо ҳам чӣ алоқа

		маҷозии калима		дорад?
Калимаҳои наздикталаффуз ва фарқи онҳо аз ҳамдигар ва аз калимаҳои ҳамгуна ва сермаъно	Ҳамгунаҳо	-фарқи ҳамгуна ва калимҳои сермаъноро дарк кардан	нақли шифоҳӣ доир ба мавзӯи забоншиносӣ	Байни ҳамгунаҳо ва калимаҳои сермаъно чӣ фарқ ҳаст?
Калима чун воҳиди асосии омӯзиши лексикология. Бойигарии луғавии забон	Калима қисми илм дар бораи забон	-дарёфти намунаи воҳидҳои луғавӣ дар матн; -муайян кардани фарқи калима аз дигар қисматҳои забон	Эҷоди матни бадеӣ бо истифодаи муродифот, мутазод, ҳамгунаҳо, калимаҳои соҳавӣ, ғушӣ, иқтибосӣ ва навроҷҳо	Омӯзиши калима дар қисмати лексикология чӣ хусусият дорад?
Таъбирҳо чун фасли лексикология. Фразеологизмҳо ва фарқи онҳо аз калимаю ибораҳои озод.	Фразеологизмҳо ва таърихи фарҳанги миллий.	- фразеологизмҳо ро шарҳ додан; вобаста ба вазъият дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ бамаврид истифода бурдан; муродифҳо ва мутазоди фразеологизмҳо ро пайдо кардан	-муайян кардани мавқеи таъбирҳо дар матн; -истифодаи таъбирҳо дар нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ; -ҷамъбасти иттилооти омӯхташуда.	Барои шарҳи маънои фразеологизмҳо аз кадом фарҳангҳо истифода мебаранд?
	Навиштани эссе ё нақли хаттӣ	Муайян намудани воҳидҳои луғавӣ аз матни таҳиянамудаи худ	Аз матни бадеӣ ёфтани калима ва таъбирҳо ва истифодаи онҳо дар матни эҷодкардаи худ	Дар матн кадом воҳидҳои луғавӣ ба мушоҳида мерасанд ва дар матн чӣ нақше доранд?

Барномаи таҷрибаи таълимӣ, ки дар ҷадвали №6 оварда шудааст, як низоми мукамал ва мақсадноки таълимро инъикос мекунад. Ин ҷадвал нишон медиҳад, ки раванди таълим на танҳо ба азхудкунии донишҳои назариявӣ (салоҳияти забонӣ), балки бештар ба татбиқи амалии онҳо дар нутқ (салоҳияти иртиботӣ) нигаронида шудааст.

Дар асоси омӯзиши ҷадвал хулосаҳои зеринро пешниҳод кардан мумкин аст:

1. Муносибати мутавозин байни назария ва амалия

Чадвал нишон медиҳад, ки ҳар як мавзуи луғавӣ (муродифҳо, мутазодҳо, калимаҳои сермаъно ва ғайра) бо супоришҳои мушаххаси иртиботӣ пайваست карда шудааст. Ин маъноӣ онро дорад, ки хонанда калимаро на ҳамчун воҳиди ҷудогона, балки ҳамчун воситаи зиндаи ифодаи фикр меомӯзад.

2. Таваҷҷуҳ ба «Матн» ҳамчун воҳиди асосии таълим

Яке аз хулосаҳои муҳим он аст, ки матни бадеӣ дар маркази барнома қарор дорад. Салоҳиятҳои иртиботӣ (коммуникативӣ) маҳз тавассути:

- ҷудо кардани маълумоти асосии матн;

- муайян намудани мавқеи вожаҳо дар матн;

- табдили матни муаллиф ба матни шахсӣ; ташаккул дода мешаванд. Ин равиш ба муҳассилин имкон медиҳад, ки вазифаҳои шоҳаҳои услубии забонро дарк кунанд.

3. Рушди тафаккури интиқодӣ ва таҳлилӣ

Супоришҳои амалии дар чадвал овардашуда (масалан: «Маъноӣ калима дар луғат ва дар матн чӣ тафовут дорад?» ё «Муродифот ҳамеша якдигарро иваз карда метавонанд?») нишон медиҳанд, ки барнома хонандаро ба андеша кардан ва таҳлил намудани ҳодисаҳои забонӣ водор месозад. Ин назар ба ёд кардани қоидаҳои хушк самараноктар аст.

4. Алоқамандии мантиқии марҳалаҳои таълим

Нақшаи чадвал аз сода ба мураккаб сохта шудааст:

- Фаҳмиши маъноӣ луғавии калима;

- Омӯзиши муносибатҳои маъноӣ (муродиф, мутазод, сермаъноӣ);

- Синтези донишҳо дар қолаби навиштани эссе ва нақли хаттӣ. Ин пайдарпайӣ имкон медиҳад, ки салоҳияти иртиботӣ зина ба зина ва устувор ташаккул ёбад.

5. Ташаккули ҷаҳонбинии миллий ва фарҳангӣ

Дар баҳши фразеологизмҳо ишора ба «таъриху фарҳанги миллий» хеле муҳим аст. Ин нишон медиҳад, ки омӯзиши калима ва таъбирҳо танҳо ҷанбаи

лингвистӣ надошта, балки барои худшиносии миллии хонанда ва дарки руҳияи забон низ хидмат мекунад.

Чадвали № 6 собит месозад, ки методикаи таҷрибавии мо аз қолаби анъанавии «фаҳмондани қоида–иҷрои машқ» берун баромада, ба амсилаи «таҳлили матн–дарки маъно–тавлиди нутқ» гузаштааст. Ин амсила барои ташаккули шахсияти босалоҳият, ки метавонад афкори худро бо забони ноби тоҷикӣ дақиқ ва образнок баён кунад, заминаи мустаҳкам мегузорад.

Таҷрибаи озмоишӣ дар асоси маводди китобҳои дарсӣ гузаронида шуд ва ғайр аз истилоҳоти мансуб ба калима ва таъбирҳо ба барнома мафҳумҳо дар бораи матн дохил карда шуд: мавзуи матн, сохтори он, шохаҳои услубӣ ва намудҳои нутқ ва ғайра.

Натиҷаҳои таҳқиқоти муқарраркунанда имкон доданд, ки малакаҳои асосии нутқ: инкишофи тафаккур ва салоҳияти иртиботии зерин, ки бояд дар хонандагон ташаккул дода шаванд, чудо карда шаванд:

- такмил додани тафаккур;
- рушди малакаи ҷамъбасткунӣ;
- ғанӣ гардонидани захираи луғавӣ;
- истифодаи воҳидҳои луғавӣ.

Ташаккули салоҳиятҳо дар марҳалаи аввали озмоиш дар раванди омӯзиши фасли калима ва таъбирҳо барои кор дар самтҳои гуногун: салоҳияти забонӣ (грамматикӣ) ва салоҳияти иртиботӣ мусоидат кард. Дар байни салоҳиятҳои забонӣ, ки ҳамчун омӯзиши амалии маводди таълимӣ муайян карда мешаванд, шинохтани воҳидҳои забон ва гурӯҳбандии мафҳумҳоро чудо кардан мумкин аст. Ба малакаҳои асосии луғавии салоҳияти забонӣ инҳо дохил мешаванд:

- а) тавзеҳи маънои луғавии калимаҳо;
- б) муайян кардани маънои луғавӣ, ки дар матни муайян истифода шудааст;
- в) ёфтани воҳидҳои луғавии омӯхташуда дар матн;
- г) интиҳоб ва гурӯҳбандии воҳидҳои луғавии омӯхташуда;
- д) истифодаи луғати тафсирий ва фразеологӣ.

Ташаккули салоҳиятҳои забонӣ бо омӯзиши меъёрҳои забон ва нутқ зич алоқаманд аст. Дар раванди таълими калима мушкilotи дурустии нутқ бо истифодаи супоришҳои дақиқи маъноӣ, муносибати услубӣ, ифоданокӣ ҳал карда мешуд. Дар низоми луғавӣ-семантикии забон маъноҳои муайян ба калима вобаста карда шудаанд.

Ҳолатҳои истифодаи бемавқеи калима ва таъбирҳо, ба маънои он воҳиди луғавӣ хос набуда ва омӯзиши маъноҳои калимаи сермаъно нутқро ҳалалдор мекунад ва хатоҳои луғавӣ ба шумор мераванд. Ҳамчунин ин гуна хатоҳо дар ҳолатҳои омӯзиши омонимҳо ва паронимҳо ба мушоҳида мерасад.

Калима ҳамчун воҳиди асосии забон пайвандгари тамоми қабатҳои забон буда, бо воҳидҳои луғавии дигар муносибатҳои гуногун анҷом медиҳад. Азҳудкунии забон ва инкишофи нутқ бе дарки низоми муносибатҳои алоқаи парадигматӣ ва синтагматикии он ғайриимкон аст. Бархе муаллифон таъкид кардаанд: «Забони модарӣ азҳуд карда мешавад, агар қобилияти дар хотир нигоҳ доштани анъана (меъёр)-и истифодаи унсурҳои забонӣ дар нутқ пайдо шавад: дар хотир нигоҳ доштани мутобиқати онҳо (синтагматика), имкониятҳои ивазшавии мутақобила (парадигматика) ва истифодаи бамавқеъ дар ҳолатҳои гуногуни нутқ ба назар гирифта шавад» [114, 90].

Аксар вақт дар дастурҳои таълимӣ ва маводди дидактикӣ дар фасли «Калима» машқҳо дар асоси калимаҳои ҷудогона ё маънои онҳо, инчунин силсилаи муродифӣ ё ҷуфтҳои антонимӣ берун аз матн пешниҳод мешаванд ва шиносӣ бо намунаҳои назариявии ин ё он воҳиди луғавӣ танҳо як қисми омӯзиши забон аст.

Дар чараёни дарсҳо ҳонандагон ба намунаи истифодаи калима ва таъбирҳо муроҷиат мекарданд, ки имконияти ифодаи хусусиятҳои лексикиро дар эҷоди асар ва тасвир фаҳмида тавонанд. Агар кор бо намунаҳои хуби истифодаи бамавқеи воҳидҳои луғавӣ анҷом дода нашавад, ҳонанда ҳатто бо дониши хуби назарӣ калимаро дар нутқи худ дуруст истифода бурда наметавонад.

Мушоҳидаи нутқи хонандагон нишон медиҳад, ки бисёр маъноӣ калимаҳои умумистеъмолии маводди китобҳои дарсӣ, махсусан, аз асарҳои шоиру нависандагони классикии форс-тоҷикро намефаҳманд.

Дуруст нафаҳмидани ҷилоҳои маъноӣ вожаву таъбирҳо боиси дарк накардани мазмуну муҳтавои асарҳои адабӣ мегардад. Арзишу аҳаммияти омӯзиш, санъатҳои бадеӣ ва салоҳияти забонӣ ва иртиботии хонандагонро коҳиш медиҳад.

Кор бо матн бадеӣ равандест, ки хонандагон бо шинохти маъноӣ ҳар як воҳиди луғавӣ ба рушди малакаҳои таҳлил, қиёс ва баррасии иттилоот комёб мешаванд. Калимаҳои сермаъно дар забони тоҷикӣ фаровон буда, дар луғатномаҳо инъикоси тамоми тобишҳои ҳиссӣ ва нозуки маъноӣ калимаву таъбирҳо ғайриимкон аст. Танҳо бо таҳлили амиқ ва шарҳи маъноҳоро ба хонанда равшан кард. Бо ин роҳ тафаккури интиқодӣ, рушди зеҳнӣ ва бахотиргирии мазмуну маъноӣ матн муяссар мегардад.

Аз ин рӯй, дар раванди таҷрибаи озмоишӣ мо принсипи «аз матн ба калима ва аз калима ба матн»-ро асос қарор додем. Ин равиш имкон дод, ки хонандагон на танҳо маъноӣ аслии вожаро дарк кунанд, балки қобилияти зеринро низ пайдо намоянд:

-фаҳмидани он ки чӣ тавр як калима дар ихтоси вожаҳои дигар маъноӣ маҷозӣ мегирад;

-муайян кардани он ки чаро муаллиф аз байни як силсилаи муродифҳо маҳз ҳамин вожаро интихоб кардааст;

-истифодаи наввожаҳо дар сохтани ҷумлаҳо ва матнҳо корбаст мешавад.

Дар раванди кор бо матнҳои классикӣ, махсусан ҳангоми омӯзиши асарҳои Фирдавӣ ва Саъдӣ мо мушоҳида кардем, ки мушкilotи асосии хонандагон дар «шарҳи маъноӣ луғавӣ» мебошад. Вақте хонанда маъноӣ калимаҳои калидиро намефаҳмад, ӯ аз маъноӣ асар ақиб мемонад ва шавқ ва завқи ӯ оид ба омӯзиш коҳиш меёбад. Барои бартараф кардани ин мушкilot, мо супоришҳои таҳия намудем, ки ба «шарҳи маъноӣ луғавӣ» нигаронида шудаанд. Ин маъноӣ онро дорад, ки хонанда на танҳо маъноӣ калимаро аз луғат меҳонад, балки кӯшиш

мекунад, ки онро бо истифода аз муродифҳои муосир ва таъбирҳои ҳаммаъно дар дохили матн шарҳ диҳад.

Ҳамин тариқ, ташаккули салоҳияти иртиботӣ дар заминаи омӯзиши калима ва таъбирҳо раванDEST, ки аз дониши назариявӣ оғоз ёфта, дар фаъолияти нутқи мустақилонаи хонанда таҷассум меёбад. Ин кор на танҳо захираи луғавии хонандаро бой мегардонад, балки сатҳи дарки бадеӣ ва фарҳангии ӯро низ ба кулӣ тағйир медиҳад.

Тобишҳои нозуки маъноӣ танҳо дар матн зухур мекунад ва огоҳӣ аз тамоми маъноҳои калима фаҳмидани рамзу маъноҳои пушидаи матн малакаҳои муҳими нутқ ва тафаккури хонандагон мебошад, ки ҳангоми таҳлили асарҳои бадеӣ рушд мекунанд.

Таҳлили сохтори матн ба хонандагон имкон дод, ки мавқеи воҳидҳои луғавиро барои дарки мазмуни матн, вазифаи иртиботии онро дар матн фаҳманд ва ин равиш ба ташаккули салоҳияти истифодаи бошуурунаи калима ва таъбирҳо мусоидат кард. Ю.Н. Караулов таъкид мекунад, ки калима бо калимаҳои дигари нутқ дар асоси монандии овозӣ, наздикмаъноӣ ё муқобилмаъноӣ, умумияти сохти калима, истифодаи ҳамгиро ва ғайра алоқаманд мешавад. Дар асоси ин зимни омӯзиши маводди нав дар таҷрибаи озмоишӣ, инчунин дар раванди иҷрои супоришҳо гуногунии алоқаҳои калима ва таъбирҳо пешниҳод карда шуд. Кор бо калима ва таъбирҳо бо муайян кардани алоқаҳои дистрибутивӣ, парадигматикӣ ва синтагматикӣ ба ғанӣ гардонидани салоҳияти иртиботии хонанда мусоидат кард. Машқ тавре ташкил карда шуд, ки хонанда ҳангоми иҷрои он таҷрибаи забонии худро истифода барад ё онро зина ба зина инкишоф диҳад.

Калима ва таъбирҳо на танҳо ҳамчун воҳиди асосии лексикология, балки ҳамчун тамоми системаи забон, бо тамоюли нави забоншиносӣ—ба назар гирифтани ҳодисаҳои забон, мурочиат ба салоҳиятҳои он, аз қабili салоҳияти маърифатӣ, иртиботӣ, зебоишиносӣ комилан ҷавобгӯ аст.

Дар чараёни таҷрибаи озмоишӣ тасаввуроти хонандагон дар бораи хусусиятҳои воҳиди луғавӣ ташаккул ёфт: мавқеи он дар забон муайян карда

шуд. Омӯзиши калима на ба донишҳои назариявӣ, балки бештар ба супоришҳои амалӣ оид ба муайян кардани маънои луғавии калима дар матн ва истифодаи он дар нутқ сурат гирифт.

Машқҳои луғавӣ, ки дар чараёни таҷрибаи таълимӣ истифода шуданд, ба дарки алоқаҳои ассотсиативӣ, дистрибутивӣ ва грамматикӣ байни воҳидҳои забон дар раванди нутқ мусоидат карданд. Навъи машқҳои истифодашуда дар чадвали 6 пешниҳод шудааст ва асосан усули кор бо матн мебошад, ки муҳассилин малакаи мустақилона иҷро карданро доранд:

- муайян кардани алоқаи байни қисматҳои забон;
- шарҳи усулу воситаҳое, ки муаллиф барои амалӣ кардани мақсади худ истифода мебарад;
- шарҳ додани таъсири воҳидҳои луғавӣ ва услубӣ ба муассирии матн ва мундариҷаи он;
- сохтани матнҳои нав вобаста ба мавзӯи додашуда.

Тавассути ин машқҳо хонандагон тадриҷан дарк намуданд, ки калима дар матн на танҳо вазифаи номгузорӣ (номинативӣ), балки вазифаи эстетикиву иртиботиро низ иҷро мекунад. Масалан, ҳангоми иҷрои супориш оид ба шарҳи таъсири воҳидҳои луғавӣ, хонандагон тавонистанд муайян кунанд, ки чӣ тавр истифодаи як сифат ё таъбири фразеологӣ метавонад тамоми тобиши эҳсосии ҷумларо дигаргун созад.

Ин равиш дар марҳалаи таҳияи матнҳои нав натиҷаҳои назаррас дод. Хонандагон вазифадор шуданд, ки вобаста ба вазъиятҳои гуногуни муошират (расмӣ, илмӣ ё бадеӣ) матнҳои кутоҳ таҳия кунанд.

Дар ин ҷо принципи мувофиқати услубӣ ба миён омад: хонанда бояд на танҳо калимаи дурустро меёфт, балки калимаеро интиҳоб мекард, ки ба муҳити нутқ ва мақсади гуянда созгор бошад.

Дар чараёни таҷриба мо ба хулосае омадем, ки чунин навъи машқҳо заминаи мусоидро барои ин амалҳо фароҳам овард:

1.Бой гардонидани захираи луғавӣ: Калимаҳои нав на танҳо дар хотира мемонанд, балки ба гардиши нутқи хонанда ворид мешаванд;

2.Инкишофи тафаккури мантиқӣ: Муқаррар кардани алоқаҳои байни қисматҳои забон ва дарки сохтори матн қобилияти таҳлилии хонандаро суфта мекунад;

3.Баланд бардоштани завқи бадеӣ: Шарҳи воситаҳои тасвири муаллиф ба хонандагон кумак мекунад, ки зебоии забони модариро эҳсос намуда, дар нутқи худ аз суҳанҳои тақрорию қолабӣ дурӣ ҷуянд.

Ҳамин тариқ, низоми машқҳои пешниҳодшуда дар ҷадвали 6 танҳо супоришҳои техникӣ набуда, балки як механизми мураккаби ташаккули салоҳияти забонии шахсият мебошанд, ки дар он дониш дар бораи забон ва маҳорати истифодаи он дар иртибот ба ҳам тавҷам мешаванд. Ин имкон медиҳад, ки омӯзиши калима дар мактаб аз шакли сатҳии назариявӣ ба истифодаи амалӣ интиқол ёбад.

Ҷадвали 7

Намуди машқҳо

Навъи Машқҳо	Супориш - асоси иҷрои машқ. Ташаккули маҳорати дарки матн
Луғавӣ-семантикӣ	-муайян намудани маънои калима дар матн;
	-истифодаи дурусти калима ба маънои асли ва маҷозӣ;
	-интиҳоб ва истифодаи мавридшиносонаи муродифот ва мутақод;
	-кор бо навъҳои гуногуни луғатҳо;
	-гурӯҳбандии калимаҳо аз рӯи мавзӯҳои муайян.
Луғавӣ-грамматикӣ	-таҳлили маъноӣ-услубии калима
	-таносуби маъноии калимаҳо дар матн;
	-таснифи таркиби луғавӣ;
	-таносуби маъноӣ;
Луғавӣ-услубӣ	таҳлили калима аз ҷиҳати вазифаҳои коммуникативӣ

Омӯзиши калима дар таҷрибаи омӯзишӣ ба амалӣ намудани робитаи салоҳияти забонӣ ва салоҳияти иртиботӣ нигаронида шуда, пеш аз ҳама, азхудкунии донишҳои ибтидоии назарӣ аз ҷониби хонандагон дар баробари азхудкунии меъёрҳои забон асос меёбад.

Самти асосии кор бо калима дар раванди таҷриба таҳлили воҳидҳои луғавии матн буд ва ин кор мутаносиб ба кори маъмулӣ нест, зеро калима ё дигар воҳидҳои забон мувофиқи талаботи дастури китоби дарсӣ чудо аз матн ва вазъияти нутқ таҳлил кардан лозим аст. Ҳадафи чунин таҳлил аз зарурати дарки тобишҳои нозуки маъноӣ калима ва таъбирҳо: нақши воҳиди мушаххаси забон, ки барои мавзӯи муайян интиҳоб шудааст, ҷиҳати дарки маъноӣ матн; аҳаммияти ҷузъҳои таркибии он (қисмҳои ин воҳид: морфемаҳо—барои калима; калимау ибораҳо—барои ҷумла; ҷумлаҳо ва сохтори онҳо—барои матн ва ғайра) ё худ воҳидҳои луғавӣ барои эҷоди мазмуну мундариҷаи умумии матн иборат мебошад.

Технологияи барномаи мо бо амсиласозии шароити эҷод ва дарки матн алоқаманд буд. Вазифаи таълимиро тавре мураттаб намудем, ки ҳангоми ҳалли он хонанда ҷараёни дарки матнро эҳсос кунад ва «душвории эҷод»-ро дар интиҳоби воҳидҳои забон, кӯшиши дақиқ ифода кардани маъно ва ғайра таҷриба намояд.

Бо риояи меъёрҳои нутқ ва қоидаҳои грамматикӣ матни намунавӣ таҳлил ва натиҷаи чунин таҳлил азҳуд кардани малакаҳои матнсозӣ аз ҷониби хонандагон, ҳавасманд намудани онҳо ба фаҳмидани тарзи ифодаи фикри худ гардид. Дониستاني мафҳуми воҳидҳои луғавӣ, ки системаи истилоҳоти лексикологияро ташкил медиҳанд, дарки маъно, робита ва муносибатҳои онҳо дар системаи забон шартӣ муҳим ва заминаи омӯзиши бомуваффақияти забон ва нутқ мебошад. Кор бо калима ҳамчун воҳиди номинативии забон аз муқаррар кардани маъноӣ луғавии он оғоз ёфт. Ҳамаи воҳидҳои забон, ки мақоми аломатро доранд, яъне бо воқеияти берун аз забон, ки ба системаи мафҳум ва тафаккур тааллуқ доранд, мувофиқат меkunанд, бояд ба хонандагон фаҳмонида шаванд. Дарки маъноӣ луғавии калима дар ду сатҳ (забон ва нутқ), механизмҳои ташаккул ва дарки ин маъно фаҳмиши амиқи системаи забон ва фаъолияти он аст. Хонандагон хулоса карданд, ки дар матн маъноӣ калима равшан мешавад ва дар матни бадеӣ имкон дорад, ки тобишҳои нави маъноӣ зоҳир намояд. Масалан, ҳамчун машқ оид ба тафсири маъноӣ луғавии калима,

таърифи муфассал аз «Луғати истилоҳоти забоншиносӣ» [210] пешниҳод карда шуд. Хонандагон бояд иттилооти асосӣ ва иловагии матнро ҷудо карда, намунаи мақолаи луғатро таҳия мекарданд.

Ҳангоми омӯзиши маъноӣ аслӣ ва маҷозии калимаҳо дар асоси матнҳои адабиёти бадеӣ таваҷҷуҳ ва диққат ба калима, ба тарзи интиқоли эҳсосоти нозук, ба тасвири образнокро дар хонандагон тарбия мекардем. Ҳисси зебоишиносиро инкишоф дода, роҳи дигари дарки ҷаҳони атрофро ошкор созанд. Нутқ дар сурате азхуд карда мешавад, ки қобилияти ҳис кардани ҷиҳатҳои ифоданоки маъноҳои луғавӣ, грамматикӣ, овозӣ, тобишҳои маъноӣ, ки дар нутқи мураттаб ба миён меоянд, ҳосил карда мешавад. Принсипи арзёбии ифоданокии нутқ аз ҳамин иборат аст. Нафаҳмидани маъноӣ калимаҳои образнок раванди дарки матни бадеиро суст месозад.

Таълими калима ва мушкilotи он барои хонандагон аз надоштани қобилияти ҷудо кардани калимаҳои асосӣ, образҳо, иттилооти зарурӣ ва иловагӣ ва маъноҳои пӯшидаи матн иборат буд ва таҳлили мухтасар ва муфассали матн, ки ба ҳар як калимаи муҳим ва маъноӣ он диққати ҷиддӣ дода мешуд, ин мушкilotро ба таври назаррас ҳал кард. Кор бо калимаҳо хусусияти хос дорад, ки дарки тавлиди маъно, пешниҳоди пайвастагии маъноии бавучудомадаро дар бар мегирифт.

Ҳангоми омӯзиши мавзӯи «Муродифҳо» хонандагон дар бораи имкониятҳои забон дар интиҳоби воҳидҳои луғавӣ тасаввурот пайдо карда, тарзи интиқоли мазмун бо воҳидҳои гуногуни забонро омӯхта, ба дақиқбаёнӣ ноил гардиданд. Хонандагон аз омӯзиши бонизомии курси забони тоҷикӣ аз байни силсилаи муродифот интиҳоб кардани вариантҳои наздики ифодаро омӯхтанд, ки ба робитаи он бо калимаҳои дигар ва услуби нутқ мувофиқат ва ба ҳадафи коммуникативии гуфтор хидмат кунад.

Дар ҷараёни омӯзиши мавзӯи «Муродифот» ва кори луғавӣ-семантикӣ қобилияти ба назар гирифтани робитаҳои синтагматикӣ ҳангоми интиҳоби муродифҳо инкишоф ёфт, хонандагон бо тарзҳои гуногуни ифодаи маъноҳои

монанд шинос шуданд, калимаҳои мувофиқтаринро ҳам дар нутқи хаттӣ ва ҳам шифохӣ мувофиқи мақсадҳои коммуникативӣ истифода бурданд.

Инкишофи қобилияти тафаккури хонандагон дар давраи омӯзиши калима кумак кард, ки категорияҳои грамматикиро аз худ кунанд ва ба ин васила мафҳуми маънои грамматикӣ калимаро ба таври умумӣ, бе муқоиса бо ашё, тавре ки дар мавриди маънои луғавӣ аст, ташаккул диҳанд.

Дар чараёни таҳлили матн бо ёрии хонандагон варақаи дастурӣ таҳия карда шуд:

1. Маънои калимаҳои номаълумро муқаррар кардан;
2. Иштироккунандаи рӯйдодҳои тасвиршуда ва ё калимаҳои асосиро аз матн ҷудо кардан;
3. Иттилооти асосиро дар матн муайян сохтан;
4. Ёфтани намунаи воҳидҳои луғавӣ аз матн ва муайян намудани маънои онҳо;
5. Нақши воситаҳои тасвир дар матн;
6. Хулоса аз мавзӯи матн ва ҳадафи муаллиф.

Ҷадвали 8

Марҳилаҳои кор бо матн ва маъношиносӣ

№	Марҳилаҳои кор	Маъноҳо	Усулҳои кор	Тавсифи супоришҳо
1.	Муайян кардани маънои калимаҳои номафҳум	Номаълум	Шарҳи маъно	Муайян кардани маънои калимаҳои номафҳум / васеъ кардани захираи луғавӣ аз ҳисоби тобишҳои маъноии калимаҳо
2.	Калимаҳои калидӣ	Айният	Дарки маъно	Ҷудо кардани калимаҳои асосӣ, тасвирҳо ва образҳо аз матн.
3.	Иттилооти калидӣ	Мушаххассозӣ	—	Муқоиса ва алоқаманд кардани қаҳрамонҳои матн бо мавзӯ ва ғоя.
4.	Воситаҳои забонӣ	—	—	Ошкор намудани алоқамандӣ ва муносибати байни воҳидҳои забон
5.	Воситаҳои тасвир ва муассири забон	Мувофиқсозӣ	Маъноофаринӣ	Алоқаманд кардани маъноҳои нав бо

				донишҳои қаблӣ
6.	Чамъбасти натиҷаҳо	Тарҳрезӣ	Баёни фикр	Муайян кардани сохтори матн ва мавқеи воҳидҳои луғавӣ.

Ташаккули чунин салоҳиятҳоро дар чараёни омӯзиши таъбирҳо ба мушоҳида гирифтани мумкин аст:

- Таҳлили маъноӣ калима ва таъбирҳо дар раванди таълим на танҳо ба ғайи гардонидани луғати хонандагон ва инкишофи образнокӣ дар нутқи онҳо мусоидат мекунад, балки дар рушди тафаккури мантиқӣ ва таҳлили онҳо низ нақши муҳим мебозад. Ин раванд хонандагонро водор месозад, ки берун аз маъноӣ аслии калимаҳо андеша ва робитаҳои мураккаби маъноиро дарк намоянд. Таҳлили фразеологизмҳо аз хонандагон талаб мекунад, ки маъноӣ аслии ҳар як калимаи таркиби онро аз маъноӣ умумӣ ва маҷозии фразеологизм фарқ кунанд. Масалан, аз таъбири «даст кутоҳ шудан» («имконият надоштан» ё «очизу нотагонӣ, камбағал шудан») хонанда бояд дарк кунад, ки ин маъно ба маъноӣ аслии «даст» ва «кутоҳ» иртибот надорад. Ин машқ ба таври мустақим тафаккури мантиқӣ ва қобилияти муқоисавиро тақвият медиҳад.

- Таҳлили ҳодисаҳои луғавӣ бо супоришҳои иловагӣ гузаронида шуд, ки вазифаҳои зеринро ҳал намуданд:

1. Муайян кардани вазифаи бадеии воҳиди луғавӣ ё ҳодисаи луғавӣ;
2. Чудо намудани иттилоот аз матн;
3. Аз худ кардани алоқамандии зинаҳои забон;
4. Тартиб додани гурӯҳҳои мавзуии калимаҳо ҳамчун замина барои сохтани нутқи шахсӣ.

Дар раванди кор бо матн ба хонандагон супоришҳо оид ба тартиб додани гурӯҳҳои мавзуии калимаҳо пешниҳод гардид, ки барои сохтани нутқи мустақилонаи худ ҳамчун замина хизмат мекунанд. Ҳангоми омодагӣ ба маъруза дар мавзуи калима ва таъбирҳо хонандагон аз нақша ва намунаи ҷавоб истифода бурданд.

Дастур дар чараёни таҳлили маъноӣ луғавӣ ва шарҳи мафҳумҳо таҳия ва сипас дар марҳалаҳои гуногун дар чараёни таҷрибаи муқарраркунанда

истифода шуд. Он ҳамчун роҳнамо барои ташаккули салоҳиятҳои забонӣ ва иртиботӣ дар марҳалаи санҷиши дониш ва ташаккули малакаҳои хизмат намуд.

Ҳамин тариқ, омӯзиши таҷрибавии калима ва таъбирҳо ба баррасии ҳамаҷонибаи калима ҳамчун воҳиди системаи забон ва нутқ нигаронида шуд. Ба назар гирифтани робитаҳои системавии калима на танҳо дар сохтори луғавии забон, балки дар дигар қисматҳои забон, таваҷҷуҳ ба таҷассуми матнии калима самтҳои асосии омӯзиши таҷрибавӣ буданд.

3.2. Мавқеи машқҳои эҷодӣ дар ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон

Дар марҳилаи ниҳоии таҳқиқи мавзӯ, пеш аз ҳама, сатҳи ташаккули салоҳияти забонии хонандагон доир ба калима ва таъбирҳо дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ мавриди баррасӣ қарор дода шуд. Ҳадафи асосии ин қисми кор муайян намудани сатҳи ташаккули малакаҳои таълимӣ-забонии хонандагон дар заминаи лексикология ва фразеология мебошад.

Барои воқеъбинона арзёбӣ кардани маҳорати хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ (ГО) ва назоратӣ (ГН), мо низоми махсуси корҳои санҷиширо дар шакли тестӣ-эҷодӣ таҳия намудем.

Таҳлили муқоисавӣ имкон медиҳад, ки мо бартарии усулҳои навро дар ташаккули тафаккури забонии хонандагон ва омодагии онҳо ба муоширати воқеӣ равшан созем.

Дар марҳилаи ҷамъбасти таҳқиқот бо мақсади санҷиши самаранокии усули пешниҳодшуда мо сатҳи донишҳои назариявӣ ва ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагонро доир ба калима ва таъбирҳо дар гурӯҳҳои назоратӣ (ГН) ва озмоишӣ (ГО) мавриди баррасӣ ва муқоиса қарор додем.

Барои санҷиши сатҳи ташаккули салоҳияти коммуникативии хонандагони гурӯҳи озмоишӣ (ГО) ва назоратӣ (ГН), мо корҳои санҷиширо дар шакли тестӣ-эҷодӣ таҳия намудем.

Бо истифода аз луғати тафсири фразеологӣ, маъно ва пайдоиши калима (ё таъбир)-и «Ҳафтхон»-ро муайян кунед ва як ҷумла созед.

Мушоҳидаҳо ва натиҷаҳои санҷиш нишон доданд, ки ҳангоми омӯзиши пайвастаи калима ва таъбирҳо дар заминаи равиши босалоҳият, маҷмуи малакаҳои муҳими забонӣ ташаккул меёбанд. Мо муайян намудем, ки дар натиҷаи татбиқи методикаи нав ҳонандагони гурӯҳи озмоишӣ (ГО) нисбат ба гурӯҳи назоратӣ (ГН) дар иҷрои қорҳои зерини зехнӣ ва забонӣ бартариҳои кулӣ нишон доданд:

1. Тафовути маъноӣ луғавӣ аз грамматикӣ. Дар ин маврид ҳонандагони ГО тавонистанд на танҳо вазифаи морфологӣ калима ва таъбирҳоро муайян кунанд, балки ҷанбаи семантикӣ онҳоро ҳамчун воҳиди асосии номгузорӣ (номинативӣ) ба таври амиқ дарк намоянд;

2. Тафсири маъноӣ луғавӣ, ки дар ин ҷо маҳорати шарҳи мустақили маъноӣ калима ва таъбирҳо дар ГО 22% беҳтар гардид. Ҳонандагон ба ҷойи такрори сатҳии таърифҳо аз усули синонимӣ ва тасвирӣ истифода бурданд;

3. Муайянсозии маъно дар матн (контекст): Яке аз нишондиҳандаҳои асосии салоҳиятнокии коммуникативӣ ин дарки маъноӣ воҳидҳо дар дохили матн мебошад. Ҳонандагони ГО дар муайян кардани маъноҳои маҷозии калима ва таъбирҳо дар матнҳои бадеӣ душворӣ нақашиданд;

4. Пайдо кардани воҳидҳо аз матн. Дар ин ҷо малакаи зуд пайдо намудани воҳидҳои луғавӣ ва фразеологӣ омӯхташуда дар матнӣ нава дар ГО ба сатҳи автоматизм расид;

5. Истифодаи мавридшиносона дар нутқ. Бартариҳои асосии методикаи мо дар он зоҳир гашт, ки ҳонандагон тавонистанд воҳидҳои фразеологиро дар ҳолатҳои гуногуни муошират (муқоламасозӣ, эссе) мувофиқи мақсад ва обураниги услубӣ истифода баранд;

6. Гурӯҳбандии воҳидҳо. Ҳонандагон малакаи тақсими калимава таъбирҳоро аз рӯи гурӯҳҳои маъноӣ (синонимҳо, антонимҳо, омонимҳо) ва соҳаҳои истифода пайдо карданд;

7. Қор бо луғатҳои тафсирӣ. Ҳонандагони гурӯҳи озмоишӣ одати истифодаи мунтазами луғатҳои тафсирӣ ва фразеологиро пайдо намуда, усулҳои ҷустуҷӯи босуръати иттилоотро азхуд карданд.

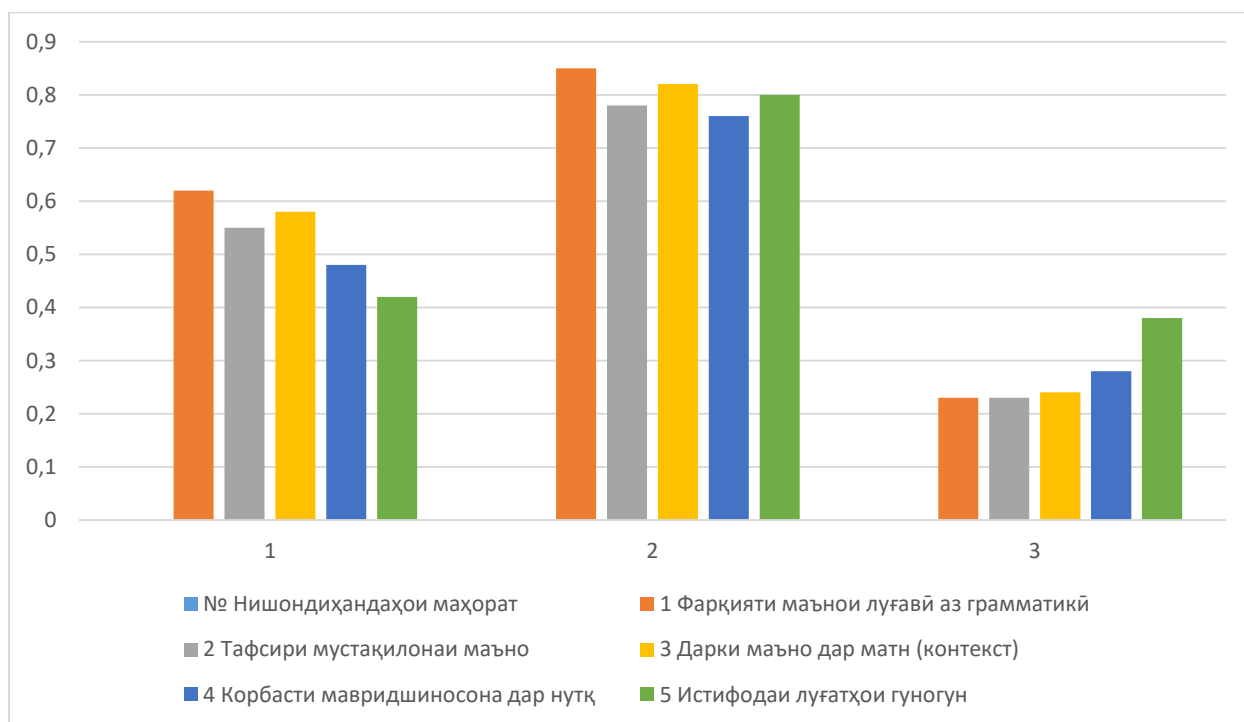
Барои равшан нишон додани бартарияти методикаи пешниҳодшуда, натиҷаҳои ҷамъбастиро дар шакли ҷадвали зерин пешниҳод менамоем:

Ҷадвали 9

Сатҳи ташаккули малакаҳои калима ва таъбирҳои хонандагон (бо фоиз)

№	Нишондиҳандаҳои маҳорат	Гурӯҳи назоратӣ (ГН)	Гурӯҳи озмоишӣ (ГО)	Тафовут (бартарӣ)
1	Тафовути маъноӣ луғавӣ аз грамматикӣ	62%	85%	+23%
2	Тафсири мустақилонаи маъно	55%	78%	+23%
3	Дарки маъно дар матн (контекст)	58%	82%	+24%
4	Корбасти мавридшиносона дар нутқ	48%	76%	+28%
5	Истифодаи луғатҳои гуногун	42%	80%	+38%

Хулосаи озмоиши педагогӣ нишон медиҳад, ки ташаккули мақсадноки малакаҳои зикршуда боиси боло рафтани сатҳи умумии салоҳияти иртиботии хонандагон гардид, ки ин дурустии фарзияи (гипотеза) таҳқиқоти моро тасдиқ мекунад.

Диаграммаи №2

Натиҷаҳои бадастомада аз кори озмоишӣ-таҷрибавӣ имкон медиҳанд, ки дар мавриди самаранокии методикаи таҳияшуда хулосаҳои зерин бароварда шаванд:

1.Таҳлили муқоисавӣ нишон дод, ки хонандагони гурӯҳи озмоишӣ (ГО) дар ҳамаи бахшҳо нисбат ба гурӯҳи назоратӣ (ГН) бартарии кулӣ доранд. Хусусан дар баҳши «Истифодаи луғатҳои гуногун» тафовут +38% ва дар «Қорбасти мавридшиносона дар нутқ» +28%-ро ташкил дод, ки ин аз ташаккули пешрафти малакаҳои амалӣ шаҳодат медиҳад.

2.Хонандагони ГО ба ҷойи такрори сатҳии таърифҳо, маҳорати шарҳи мустақили маънои калимаҳоро (22% беҳтар) пайдо карда, усулҳои синонимӣ ва тасвириро васеъ истифода бурданд.

3.Маҳорати пайдо кардани воҳидҳои фразеологӣ ва дарки маънои онҳо дар контекст дар хонандагони гурӯҳи озмоишӣ ба сатҳи автоматизм расида, мушкулоти дарки маъноҳои маҷозиро дар матнҳои бадеӣ аз байн бурд.

4.Истифодаи мақсадноки воситаҳои ёрирасон: Пайдо шудани одати истифодаи мунтазами луғатҳои тафсириӣ ва фразеологӣ дар хонандагони ГО заминаи устувореро барои худомӯзии минбаъдаи онҳо фароҳам овард.

Дар маҷмӯъ, ин натиҷаҳо маҳз ба шарофати татбиқи системаи машқҳои эҷодӣ ва равиши босалоҳият ба даст омадаанд. Ин озмоиши педагогӣ дурустии фарзияи таҳқиқоти моро тасдиқ намуда, собит сохт, ки ташаккули мақсадноки малакаҳои лексикологӣ ва фразеологӣ боиси боло рафтани сатҳи умумии салоҳияти коммуникативии хонандагон мегардад.

3.3. Таҳлили муқоисавии натиҷаҳои озмоиш ва арзёбии самаранокии методикаи пешниҳодшуда

Таҷрибаи таълимии гузаронидашуда тахмини моро тасдиқ кард, ки агар дар ҷараёни омӯзиши категорияҳои луғавӣ муносибати коммуникативӣ пайдарпай ва мақсаднок истифода шавад, ки омӯзиши калимаро дар синфи 5-ум дар заминаи матн бо назардошти муносибатҳои мутақобилаи системавии

воҳидҳои луғавӣ дар назар дорад, он барои такмил додани инкишофи нутқ ва тафаккури хонандагон шароит фароҳам меорад.

Санҷише, ки пеш аз таҷрибаи таълимӣ (дар доираи таҷрибаи муқарраркунанда гузаронида шуд, сатҳи якхелаи ташаккули малакаҳои нутқ ва тафаккури синфҳои таҷрибавӣ ва назоратиро нишон дод). Бо мақсади санҷиши самаранокии методикаи пешниҳодшудаи доир ба ташаккули салоҳияти иртиботӣ пас аз омӯзиши фасли «Калима» дар синфи 5-ум корҳои назоратии ҳамгун барои гурӯҳҳои озмоишӣ ва назорати гузаронида шуданд. Натиҷаи омӯзиши таҷрибавӣ бо таҳлил ва муқоисаи пешниҳод карда шуд.

Кори назоратии №1.

Натиҷаи кори назоратии мазкур, ки бо саволҳои тестӣ дар синфи 5-ум дар раванди такрори фасли «Калима» гузаронида шуд, таҳлили сатҳи инкишофи нутқ ва тафаккури хонандагон мебошад. Маҷмуи супоришҳо барои хонандагон дар таҷрибаи тасдиқкунанда якхела, аммо нисбатан мураккабтар пешниҳод карда шуданд. Масалан, санҷиши маъноӣ маҷозии вожаҳо тағйир ёфт: ҳар як ибора аз як сифат бо чанд исм ба хонандагон пешниҳод гардид, аммо дар ду ҳолат ба маъноӣ асли ва дар ҳолати сеюм ба маъноӣ маҷозӣ истифода шуда бошад. Хонандагон бояд ибораро аз ҷиҳати маъно мувофиқро ҷудо мекарданд. Бо ин хонандагон якҷанд амалро анҷом медоданд: монандӣ ва фарқи ибораҳоро муайян ва аломатеро, ки аз рӯи он «сеюми зиёдӣ»-ро интихоб кардан лозим аст, мутобиқат медоданд.

Супоришҳое, ки дар доираи кори назоратии №1 ба хонандагон пешниҳод гардиданд, дар поён оварда шудаанд.

Супориши 1. Зарбулмасалеро, ки аз рӯи маъно ба дуи дигар номувофиқ аст, хат кашед:

1.1.Аввал андеша баъд гуфтор.

- А) Забони сурх сари сабз медиҳад барбод.
- Б) Кам хур, кам Гӯй
- В) Забон – сухан, забон – бало

1.2. Дӯст гуяд табарвор, душман гуяд шакарвор.

А) Дӯст он беҳ, ки айби ёри хеш ҳамчу оина рӯ ба рӯ гӯяд.

Б) Дӯстон оинаи якдигаранд.

В) Ҳар ки бо бадон нишинад, некуӣ набинад.

1.3. **Аз мардумозор ҳама безор**

А) Чоҳкан зери чоҳ

Б) Ҳар ки бад кард, бад дид

В) Аз нафси бад чуз феъли бад наёяд

Супориши № 2. Ибораҳои аз ҷиҳати маъно мувофиқро аз байтҳои «Шоҳнома»-и Ҳаким Абулқосим Фирдавӣ ҷудо кардан:

Шоду наздик доштан:

Ҳунармандро шоду наздик дор,

Чаҳон бар бадандеш торик дор.

А) Ҳунармандро қадр кун ва эҳтиромашро нигоҳ дор.

Б) Ба аҳли ҳунар муносибати нек дошта бош.

В) Аз таҷрибаи ҳеҷ ҳунарманд истифода нақун.

Бар бод додани авҷот (авҷот - ҷамъи вақт):

Чу дӣ рафту фардо наёяд ба пеш,

Мадеҳ хира бар бод авҷоти хеш.

А) Талаф кардан, бефоида сарф кардани вақт

Б) Босамар зиндагӣ кардан

В) Дирӯз гузашт ва оянда номаълум аст.

Туша бурдан:

Мар онро, ки дониш бувад, туша бурд,

Бимирад танаш, ном ҳаргиз намурд.

А) Муваффақ шудан, ба мақсад расидан

Б) Моли бисёр захира кардан

В) Бурд кардан

Хок бар дида анбоштан:

Зи бадасл ҷашми беҳӣ доштан

Бувад хок дар дида анбоштан.

А) Кори бефоида, беҳуда ва пурташвишро анҷом додан

Б) Чашми умед духтан

В) Зиёну зарар дидан

Супориши №3. Навиштани нақли хаттӣ. Супориши иловагӣ: Дар матн кадом ҳодисаҳои луғавӣ ба мушоҳида мерасанд ва нақши онҳо дар чист?

«Буз ва гусфандоне, ки пас аз сер шуданашон дар атрофи ниғаҳбони худ ҳалқа зада хобида буданд ва хурокҳоеро, ки аз аввали рӯз то ҳол бо як хирси ҳайвона ба шиками худ ҷой кардаанд, ба «кавша» кардан машғулӣ доштанд, баъд аз соате шиками худро ҳолӣ дида боз дар пайи баҳраандӯзӣ афтоданд ва ба талаби гиёҳҳои тару тоза, ба ҳар тараф пароканда шуданд. Поёнтари ин ҳамвори ба нишебӣ моиле, ки мо ҳануз аз тамошояш сер нашудаем, дараи чуқуре буд, ки девораи он то канори ҳамворӣ аз зер ба боло гӯё ки рост баромада буд. Бузе ҳамроҳи гусфанде дар вақти чаридан то сари девори табиӣ ин дара омаданд, ногоҳ чашми буз ба буттаи гиёҳе афтод, ки дар поёнтари ин баландӣ аз буни санге раста, монанди як банд алафи ҷонҷӯи курпа ғим-ғим метофт. Бузи гурусначашм, ки дар устой ва маҳорати худ дилаш пур буд, худро якбора ба тарафи он гиёҳ андохт ва ба як ҳаракати ҷолокона ду пойи пеши худро дар буни санг банд карда бо иштиҳое, ки гӯё дар ин наздикиҳо ҷизе нахурдааст, гирч-гирч карда бунҷаҳои гиёҳро бо дандонҳои арравори худ буридан гирифт» [60,6].

Ҳулосаҳои хонандагон. Матн бо услуби бадеӣ навишта шуда, нависанда бо истифода аз калимаҳои шевагӣ тавонистааст на танҳо манзара, балки садо ва эҳсоси тасвирро низ ба хонанда расонад:

1. Истифодаи маҷоз: хирси ҳайвона: таъкид ба гуруснагӣ ва тамаъкорӣ беш аз ҳад; бузи гурусначашм: нишон додани он ки бо вучуди серӣ боз ҳам дар пайи хурок будани буз; дандонҳои арравор: бо суръат ва қудрати буридани алаф; девори табиӣ ба маънои варта ё ҷойи ростии дара, ки мисли девор менамояд.

2. Вожаҳои шевагӣ: кавша кардан: раванди зиёд хоидани хурок дар меъдаи ҳайвонот аст ва дар матн барои ифодаи ҳолати оромиву серӣ омадааст;

юнучкаи курпа: навъи алафи махсуси сергӯшт ва нарм, ки барои чорво хеле бомазза аст; ҳим-ҳим: барои ифодаи дурахши нарм ё намуди зоҳирии гиёҳ дар зери нур ё бод омадааст; гирч-гирч: тақлиди садои хоидани алафи тар ва сахт аз ҷониби ҳайвон.

3. Муродифот ва вожаҳои тасвирӣ: баҳраандӯзӣ – дар матн ба маънои тановул кардан ва истифода бурдан аз неъматҳои табиат (алаф) омадааст; чолокона - нишон додани маҳорат ва суръати ҳаракати буз; бунча - решаю танаи хурду борики гиёҳу алафҳои навруста.

Ин супориш ба асосноккунии методи истифодаи нақли хаттӣ ҳамчун воситаи санҷиш ва назорати дониши хонандагонро дар бар мегирад. Ташкили қорҳои хаттӣ, аз ҷумла, навиштани эссе ё нақли хаттӣ чун воситаи назорат пешрафти хонандагон бо он алоқаманд аст, ки ифодаи хаттии фикр дар низоми ташаккули салоҳияти иртиботӣ мавқеи назаррас дорад: раванди идрок ва таҳияи матнро нишон медиҳад ва ҳамчунин имкон медиҳад, ки натиҷаҳои омӯзиш ба сифати намуди асосии фаъолияти нутқ дар робита бо ҳамдигар санҷида шавад. Гузаронидани нақли хаттӣ барои муайян намудани маҳоратҳои зерини хонандагон мусоидат кард:

1. Мундариҷаи матнро дуруст дарк намудан ва истифодаи воситаҳои луғавӣ барои баёни мақсаду мароми муаллиф;

2. Ба матн ворид намудани воҳидҳои луғавӣ барои баёни муносибати шахсии худ ба мавзӯи нутқ (маҳоратҳои ифодаи фикр зимни эҷоди матн);

3. Пайдо кардани воситаҳои тасвир аз матни муаллиф.

Хусусияти нақли хаттӣ аз он иборат аст, ки муаллим занҷири «дарк, таҳлил ва нақл»-ро месанҷад, яъне хонанда бояд аввал фикри муаллифро бояд фаҳмад, таҳлил кунад ва баъд онро бо калимаҳои худаш аз нав баён созад. Салоҳияти коммуникативӣ танҳо донишмандони қоидаҳои нест, балки қобилияти истифодаи калима барои баёни фикр дар вазъияти мушаххаси муошират аст. Нақли хаттӣ маҳорати хонандаро барои фаҳмидани маънои асли ва маҷозии калимаҳои муаллиф месанҷад. Нишон медиҳад, ки хонанда метавонад вариантҳои худро илова кунад, масалан ба ҷойи калимаҳои муаллиф муродифҳои эҳсосиеро

истифода барод, ки муносибати ўро ифода кунанд. Ҳамчунин қобилияти ёфтани воситаҳои тасвири бадеиро дар матн нишон медиҳад.

Ҷадвали 10

Сатҳи инкишофи нутқи хонандагон

Сатҳи инкишофи нутқ	Синфҳои таҷрибавӣ		Синфҳои назоратӣ	
	То оғози таҷриба	Баъди итмоми таҷриба	То оғози таҷриба	Баъди итмоми таҷриба
Паст	33%	0%	29%	31%
Ғайриқаноатбахш	42%	5%	41%	20%
Қаноатбахш	17%	20%	24%	31%
Олӣ (Баланд)	8%	75%	6%	4%

Эзоҳ: Ҷоизи хонандагон аз шумораи умумии синф

Натиҷаҳои омӯзиши таҷрибавӣ сатҳи мусбати инкишофи нутқи хонандагони синфҳои таҷрибавӣ ва сатҳи манфии хонандагони синфҳои назоратиро нишон доданд:

1. Дар синфҳои таҷрибавӣ сатҳи «Олӣ» аз 8% ба 75% боло рафтааст, ки ин муваффақияти хеле калон (қариб 10 баробар) мебошад.

2. Сатҳи «Паст» дар синфҳои таҷрибавӣ ба 0% фаромад, яъне муносибати нави таълим барои ҳамаи хонандагон, ҳатто сузхонҳо, муфид будааст.

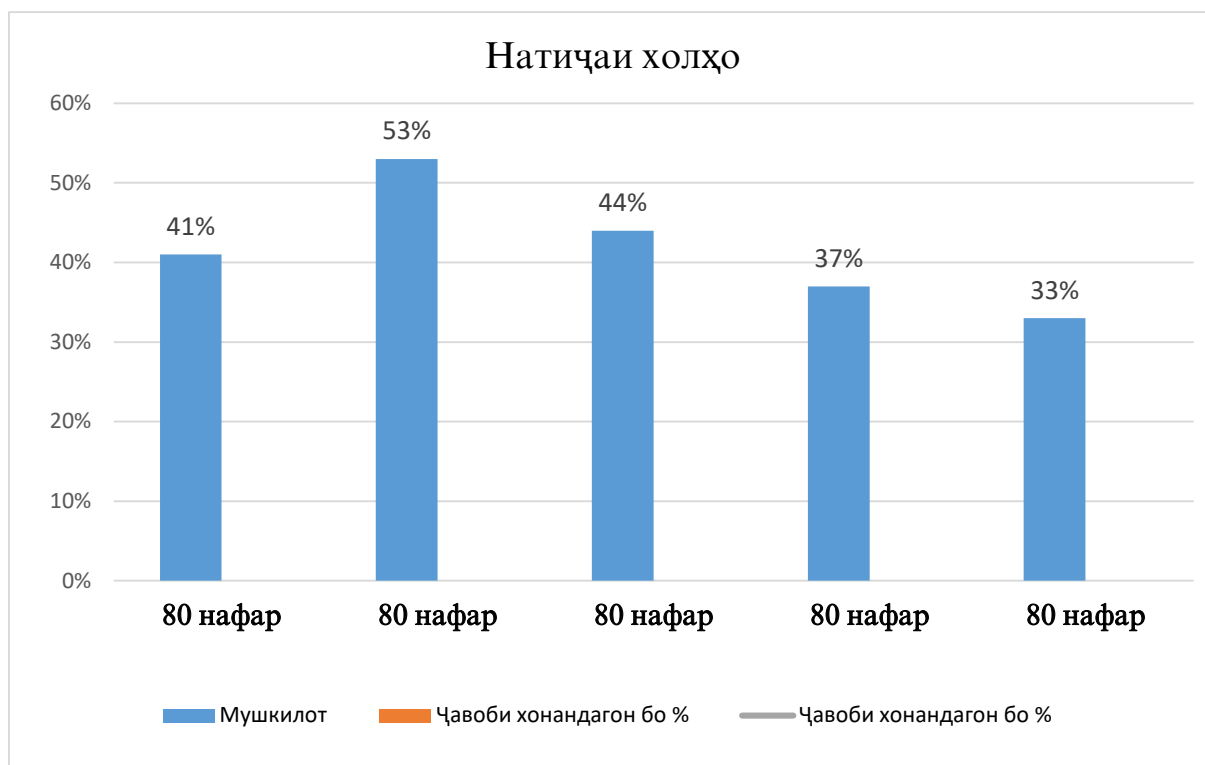
3. Дар синфҳои санҷишӣ, ки бо усули қуҳна дарс хондаанд, сатҳи «Паст» аз 29% ба 31% зиёд шудааст. Ин нишон медиҳад, ки усулҳои анъанавӣ дигар ба талаботи инкишофи нутқ дар замони муосир ҷавобГҶӢ нестанд.

Ҷадвали 11

Натиҷаҳои санҷиши салоҳияти иртиботӣ дар синфҳои санҷишӣ

Маҳоратҳо	Ташаккул ёфтааст	Ташаккул наёфтааст
Дарки мундариҷаи матн мувофиқи мақсади муаллиф	83,7% / 82,8%*	16,3% / 17,2%
Истифодаи воҳидҳои луғавии муаллиф	65,7% / 62,4%	34,3% / 37,6%
Таҳияи матни шахсӣ бо истифода аз воҳидҳои луғавӣ	87,1% / 84,3%	12,9% / 15,7%
Пайдо кардани воҳидҳои луғавӣ дар матн	66,5% / 67,6%	33,5% / 32,4%

Эзоҳ: Рақамҳо дар ду сутун нишондиҳандаҳои ду гурӯҳ дар ду марҳалаи санҷиши синфҳои озмоишӣ

Диаграммаи №3.

Ин ҷадвал нишон медиҳад, ки дар синфҳои санҷишӣ, ки бо усули анъанавӣ дарс хондаанд, вазъияти азхудкунии маҳоратҳо чунин аст:

1. Хонандагон ба дарки умумии матн (83,7%) ва сохтани матни худ [87,1%] нишондиҳандаҳои нисбатан баланд доранд. Ин маънои онро дорад онҳо, ки метавонанд мазмуни умумии матнро фаҳманд ва нақл кунанд.

2. Нуқтаи заъф дар қор бо воҳидҳои луғавӣ зоҳир мешавад. Қариб 34-37% хонандагон наметавонанд воҳидҳои луғавиро дуруст истифода баранд ва тақрибан 33% онҳо ин воситаҳоро дар матн пайдо карда наметавонанд.

Дар синфҳои санҷишӣ (контролӣ) хонандагон асосан ба мазмуни воқеии матн тавачҷуҳ мекунанд, аммо ҷанбаи бадеӣ ва луғавии забон (истифодаи маҷозҳо, муродифҳо ва воситаҳои ифоданоки муаллиф) барои онҳо душвор боқӣ мемонад. Ин исбот мекунад, ки бидуни усулҳои махсуси таҳлили луғавӣ, ки дар синфҳои таҷрибавӣ истифода шуд, хонандагон зебӣ ва нозуқиҳои асарҳои бадеиро пурра дарк ва истифода карда наметавонанд. Аз таҳлили

муқоисавии натиҷаҳо бармеояд, ки дар нутқи хаттии хонандагони гурӯҳҳои таҷрибавӣ малакаи истифодаи воҳидҳои луғавӣ ба таври назаррас рушд намудааст. Арзёбии нақли хаттӣ аз нуктаҳои зерин иборат аст:

1. Санҷиши мавқеъшиносонаи воҳидҳои луғавӣ нишон медиҳад, ки тафовут байни синфҳои таҷрибавӣ ва таълимӣ аз ҷиҳати омӯриш ва сифатӣ дар кадом сатҳ аст.

2. Дар нақли хаттӣ маҳорати хонанда дар интиҳоби воҳидҳои луғавӣ ва риояи таносуби маъноии таъбирҳо беҳтар зоҳир мешавад.

Натиҷаи таҳлили корҳои хаттии ду гурӯҳи санҷишӣ:

1. Нақли хаттии хонандагони синфҳои санҷишӣ (контролӣ) нисбатан сода аст. Такрори калимаву таркибҳо, ҷумлаҳои кӯтоҳ ва сода, набудани тавсиф, маҷозҳо ва зикри иттилоот ба мушоҳида мерасад.

2. Дар нақли хаттии хонандагони синфи таҷрибавӣ (эксперименталӣ) таъсири супоришҳои иловагӣ ва таҳлили луғавӣ дида мешавад: истифодаи муродифот, воситаҳои тасвири бадеӣ, баёни муносибати шахсӣ ба мавзӯ.

Дар асоси ҷадвалҳои №10 ва №11 метавон хулосабарориҳои зеринро доир ба самаранокии таҷрибаи таълимӣ илова намуд:

1. Боло рафтани нишондиҳанда аз 8% ба 75% дар синфҳои таҷрибавӣ нишон медиҳад, ки муносибати мутақобилаи системавии воҳидҳои луғавӣ дар заминаи матн (зинаҳои дар ҷадвали 7 овардашуда) ба таври воқеӣ кор мекунад. Хонандагон аз такрори содаи матн ба таҳлили интиқодӣ ва созандагӣ гузаштанд.

2. Тавре ки аз ҷадвали №10 бармеояд, дар синфҳои назоратӣ (контролӣ) сатҳи ташаккулёбии маҳорати «истифодаи воҳидҳои луғавии муаллиф» (62,4%) ва «пайдо кардани воҳидҳои луғавӣ дар матн» (67,6%) пасттарин нишондиҳандаҳо мебошанд. Ин собит месозад, ки бе омӯзиши махсуси семантикӣ, хонанда калимаро танҳо ҳамчун иттилоот мебинад, на ҳамчун воситаи санъати суҳан.

3. Супориши №1 (интиҳоби зарбулмасали номувофиқ) нишон дод, ки хонандагони синфҳои таҷрибавӣ қобилияти мустақилонаи гурӯҳбандӣ ва

таснифи (классификатсияи) воҳидҳои забониро пайдо кардаанд. Ин маҳорат асоси тафаккури илмӣ ва забоншиносии онҳоро дар оянда ташкил медиҳад.

Ҳамин тариқ, натиҷаҳои таҷрибаи озмоишӣ собит намуданд, ки омӯзиши калима дар синфи 5-ум дар заминаи матнҳои классикӣ (Фирдавсӣ) ва муосир (Айнӣ) имкон медиҳад, ки хонандагон аз «монеаи луғавӣ» гузашта, ба сатҳи баланди салоҳияти коммуникативӣ ноил гарданд. Ин равиш таълимро аз назарияпардозӣ ба ташаккули тафаккури мантиқӣ ва эҷодкорӣ табдил медиҳад.

Методикаи пешниҳодшуда, ки бар таҳлили бисёрзинагии матн ва истифодаи машқҳои иртиботӣ асос ёфтааст, роҳи самараноки баланд бардоштани сифати таҳсилот дар дарсҳои забони тоҷикӣ мебошад. Натиҷаҳои омӯрӣ ва сифатии таҳқиқот фарзияи (гипотезаи) моро пурра тасдиқ намуданд.

Натиҷаҳои таҷрибаи омӯзишӣ нишон медиҳанд, ки хонандагони синфҳои таҷрибавӣ (эксперименталӣ) супоришҳоро оид ба дарк ва таҳияи матн бо назардошти воситаҳои луғавии забон муваффақона иҷро намуда, дар матн намунаҳои ҳодисаҳои лексикиро пайдо мекунанд. Дар давраи омӯзиши калима дар гурӯҳи таҷрибавӣ шумораи хонандагоне, ки дорои сатҳи қаноатбахш ва олии ташаккулёбии салоҳиятҳои иртиботӣ мебошанд, афзоиш ёфт; дар ҳоле ки дар хонандагони гурӯҳи санҷишӣ (контролӣ) нишондиҳандаҳо паст мебошад.

Таҷрибаи омӯзишӣ фарзияи моро тасдиқ намуд: агар дар раванди омӯзиши мафҳумҳои луғавӣ низоми салоҳияти иртиботӣ пайваستا ва мақсаднок роҳандозӣ шавад, ин барои такмили нутқи хонандагон ва ташаккули салоҳияти иртиботии онҳо шароит фароҳам меорад. Чунин тарзи кор ба пешравии назарраси хонандагон барои азхудкунии воҳидҳои луғавӣ ва инкишофи нутқи онҳо мусоидат менамояд.

Хулосаи боби сеюм

Ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон дар раванди таълими калима ва таъбирҳо фасли муҳим дар рушди қобилияти истифодаи дурусти забон дар вазъияту ҳолатҳои гуногуни коммуникативӣ аст. Калима ва таъбирҳо барои хонандагон имкони фаҳмидани маъно ва истилоҳотро дар муҳитҳои мухталиф

таъмин мекунад. Салоҳияти иртиботӣ бо истифодаи дурусти калима ва таъбирҳо бо афзоиши малакаи муошират, баёни дақиқ ва самаранок дар мақсадҳои иҷтимоиву фарҳангӣ робита дорад.

Ташаккули салоҳияти иртиботӣ дар чараёни дарсҳои забони тоҷикӣ талаб мекунад, ки хонандагон на танҳо калимоти асосӣ ва қоидаҳои грамматикӣ, балки истифодаи дуруст ва бамавқеи калима ва таъбирҳои забонро дар муошират омӯзанд. Ин ба хонандагон кумак мекунад, ки фикрҳои худро ба таври дақиқ ва фаҳмо баён кунанд ва дар муҳити иҷтимоии гуногун мувофиқ бошанд.

Таълими калима ва таъбирҳо бо усулҳои фаъоли таълим ба ташаккули маҳоратҳои зерин мусоидат кард:

1. Ташаккули қобилияти интихоби дурусти калима ва таъбирҳо: Хонандагон бояд қобилият дошта бошанд, ки калимоти дуруст ва таъбирҳоро мувофиқи мақсад истифода баранд. Масалан, истифодаи ибораҳои фразеологӣ, ки маънои амиқ ва маҷозӣ доранд, ба ифодаи муассир ва нишонраси нутқ кумак мекунад.

2. Шинохти муносибати байни маъно ва истифодаи калима: Бисёре аз калимот ва ифодаҳои фразеологӣ дар забони тоҷикӣ ба маънои маҷозӣ истифода мешаванд, ки маънои умумии онҳо дар матн равшан мегардад. Тафсири дурусти истилоҳот ва таъбирҳо барои бо мақсадҳои гуногун ва сатҳҳои мухталифи муошират истифода кардани забон мусоидат менамояд.

3. Донишҳои тафовутҳо ва таъсири фарҳанги миллӣ: Муҳим аст, ки хонандагон калима ва таъбирҳоро бо диққат ва бо эътибори фарҳанги миллӣ омӯзанд, зеро истифодаи калимот ва ибораҳо дар мавқеи гуногун метавонад ба шеваи муносибати онҳо бо одамон таъсири амиқ расонад.

Ташаккули салоҳияти иртиботӣ раванDEST, ки ба ҳамгироии донишҳои грамматикӣ, калима ва таъбир асос меёбад. Омӯзиши амиқи калима ва таъбирҳо на танҳо ба бойигарии таркиби луғавии хонандагон, балки ба тавоноии онҳо дар ифодаи озоду дурусти фикр мусоидат мекунад.

Барои натиҷаи хубу самарабахши таълим омӯзиш бояд бо усули муосири коммуникативӣ ва технологияҳои навин Ҷамоҳанг карда шавад.

Таҳқиқоти таҷрибавӣ-озмоишӣ ва таҳлили натиҷаҳои бадастомада имкон медиҳад, ки хулосаҳои зерини мушаххас бароварда шаванд:

4. Татбиқи машқҳои луғавӣ-семантикӣ, ки дар заминаи матнҳои классикӣ ва муосир таҳия шудаанд, собит намуд, ки сатҳи дониши хонандагони синфҳои таҷрибавӣ нисбат ба синфҳои назоратӣ ба таври назаррас боло рафтааст. Ин нишон медиҳад, ки гузариш аз усули анъанавии «ёднамой» ба усули «таҳлил ва эҷоди матн» омили асосии ташаккули салоҳиятҳои забонӣ мебошад.

5. Такмили маҳорати нигориш ва эҷоди нутқ, ки татбиқи нақли хаттӣ ва эссе дар марҳалаи ҷамъбасти таҷрибаомӯзӣ собит намуд, ки муҳассилин на танҳо захираи луғавии худро такмил доданд, балки маҳорати мустақилонаи корбасти вожаҳои маҷозӣ, воситаҳои тасвири бадеӣ ва таъбирҳоро дар нутқ касб намуданд. Ин раванд боиси бартараф гардидани нуқсонҳои услубӣ ва зуҳури ҷозибаву ғасоҳати баён дар корҳои хаттии хонандагон гардид.

6. Ҷамғирии технологияҳои рақамӣ бо осори адабӣ ва натиҷаҳои таҳқиқот нишон доданд, ки Ҷамоҳангсозии технологияҳои муосири иттилоотӣ-коммуникативӣ бо матнҳои классикӣ (аз ҷумла, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ) анғезаи маърифатии хонандагонро ҷиҳати азхудкунии архаизмҳо ва таъбирҳо ба таври назаррас афзун менамояд. Ин равиши методологӣ имкон медиҳад, ки забони адабии тоҷикӣ дар шуури насли ҷавон ҳамаҷун низоми динамикӣ, зинда ва таърихӣ таҷассум ёбад.

Таҳлили муқоисавии натиҷаҳои қори озмоишӣ-таҷрибавӣ имкон медиҳад, ки оид ба самаранокии методикаи ташаккули салоҳиятҳои иртиботӣ хулосаҳои зерин бароварда шаванд:

1. Татбиқи методикаи нав собит намуд, ки хонандагони ГО дар иҷрои амалиётҳои зеҳнӣ ва забонӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ бартарии кулӣ нишон доданд. Ин бартарӣ махсусан дар маҳорати қор бо луғатҳои гуногун (+38%) ва истифодаи мавридшиносонаи воҳидҳо дар нутқ (+28%) равшан ба мушоҳида мерасад.

2.Хонандагони гурӯҳи озмоишӣ тавонистанд на танҳо вазифаи морфологии калимаҳоро муайян кунанд, балки ҷанбаи семантикии онҳоро ҳамчун воҳиди асосии номгузорӣ амиқ дарк намоянд.

3.Маҳорати тафсири мустақилонаи маъно дар ГО 22% беҳтар гардид, ки дар ин раванд хонандагон ба ҷойи такрори хушки таърифҳо, аз усулҳои синонимӣ ва тасвирӣ моҳирона истифода бурданд.

4.Малакаи зуд пайдо намудани воҳидҳои луғат ва фразеология дар матнҳои нав дар хонандагони ГО ба сатҳи автоматизм расид ва онҳо дар муайян кардани маъноҳои маҷозӣ дар матнҳои бадеӣ душворӣ нақашиданд.

5.Натиҷаҳои омӯрӣ нишон доданд, ки сатҳи умумии салоҳияти иртиботии хонандагон дар ГО ба таври назаррас боло рафтааст (аз ҷумла, дарки маъно дар контекст ба 82% ва тафрикаи маъноҳо ба 85% расид).

Ин қомеъҳои маҳз ба шарофати татбиқи системаи машқҳои эҷодӣ ва равиши босалоҳият ба даст омадаанд, ки дар ниҳоят дурустии фарзияи (гипотеза) таҳқиқоти моро пурра тасдиқ менамояд.

Натиҷаҳои дар боби сеюм бадастомада фарзияи илмӣ таҳқиқотро тасдиқ намуда, асос медиҳанд, ки методикаи пешниҳодшуда ҳамчун як модели муваффақи таълими забони тоҷикӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ тавсия карда шавад. Муносибати низомманд ба таълими калима ва таъбирҳо на танҳо мушқилооти имлову грамматикаро ҳал мекунад, балки шахсияти соҳибзабон ва босалоҳиятеро тарбия менамояд, ки қодир аст дар фазои иттилоотии муосир фикри худро озодона ва нишонрас баён созад.

Хулосаҳо

Таҳқиқи мавзуи имкон дод, ки ба натиҷаҳои зерини илмӣ-назариявӣ ва амалӣ даст ёбем. Муайян гардид, ки калима ва таъбирҳо на танҳо қисми таркибии забон, балки воситаи асосии ташаккули тафаккур ва ҷаҳонбинии хонанда мебошад. Омӯзиши мунтазами онҳо заминаи асосии гузариш аз низоми донишазхудкунӣ ба низоми салоҳиятноки мебошад. Таҳлили «Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI» нишон дод, ки ҳарчанд дар китобҳои дарсӣ маводди фаровони луғавӣ мавҷуд аст, аммо низоми супоришҳо барои ташаккули салоҳияти иртиботӣ ниёз ба такмил дорад. Воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун унсур бадеӣю эҳсосии забон дар рушди нутқи хонандагон нақши калидӣ доранд, нутқро аз қолабҳои якранг берун карда, нишонрасу таъсирбахш мегардонанд.

Таҷрибаи амалӣ нишон дод, ки истифодаи мунтазами луғатҳо дар дарсҳо сатҳи мустақилияти фикрии хонандагонро 30-40 % баланд мебардорад ва фарҳанги кор бо китобро ташаккул медиҳад. Барои баланд бардоштани самаранокии таълими калима ва таъбирҳо дар МТМУ пешниҳодҳои зерин манзур мегарданд:

-ҷорӣ намудани «Лаҳзаи луғатомӯзӣ»: Дар ҳар як дарси забони тоҷикӣ (новобаста аз мавзӯ) 5-7 дақиқа барои шарҳи як вожаи нав ва як таъбири фразеологӣ ҷудо карда шавад.

-истифодаи усулҳои ғаёл: Барои аз худ кардани калима ва таъбирҳо аз методҳои «Кластер», «Зина ба зина», «Синквейн», «Бозиҳои нақшофарӣ» ва «Харитаи семантикӣ», «Рӯзномаи дубахша» васеъ истифода бурда шавад.

-таҳияи «Дафтари луғати фразеологӣ»: Ба хонандагон тавсия дода шавад, ки дафтари махсусе дошта бошанд ва дар он таъбирҳои ҷолиберо, ки аз матнҳои бадеӣ мехонанд, қайд намуда, дар нутқи худ кор фармоянд.

-такмили кор бо луғатҳои электронӣ: Бо назардошти рақамикунони соҳаи маориф ба истифодаи луғатҳои электронӣ ва замимаҳои мобилии забонӣ дар ҷараёни дарс ва корҳои хонагӣ ҳавасманд карда шавад.

-таваҷҷух ба ҷанбаи услубии калима ва таъбирҳо: Ҳангоми омӯзиши калима ва таъбирҳо на танҳо маънои онҳо, балки мавқеи корбасти воҳидҳои луғавӣ (услуби бадеӣ, илмӣ ё расмӣ) низ ба хонандагон фаҳмонида шавад.

Амсилаи таҳиякардаи мо оид ба ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагони синфҳои болоӣ дар омӯзиши калима ва таъбирҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ самарабахшии усули ғайрӣ ва ғайривариҳои иттилоотиро дар раванди таълим, ба монанди, ҷадвалҳо, нақшаҳо, компютер, тахтаи интерактивӣ, проектор, адабиёти илмӣ ва бадеӣ, муаррифии мавзӯҳо (слайд)-ро тасдиқ намуд. Натиҷаи амсила ва ғояҳои асосии фарзия дар сатҳи матлуб ташаккул ёфтани салоҳияти иртиботии хонандагонро бо омӯзиши фасли калима ва таъбирҳо собит намуд. Ҳама қисматҳои амсила бо ҳам иртиботдоранд ва яқдигарро такмил медиҳанд. Санҷиши амсилаи коркардшуда дар раванди таҳқиқоти озмоишӣ амалӣ карда шуд.

Натиҷаҳои омӯзиш муайян ва аз рӯйи он хулосаҳои зерин баровардан мумкин аст:

1. Мафҳум ва ҷанбаҳои назариявии «Салоҳияти иртиботии хонандагон дар дарсҳои забони тоҷикӣ дар санадҳои меъёрий ва пажӯҳишоти олимони ватанӣ хориҷӣ» шарҳ ёфта, асоси методологии раваншиносӣ ва педагогӣ ба таври мухталиф тавзеҳ ёфтааст [1-М], [3-М], [13- М], [6-М].

2. Озмоиш муқаррар кард, ки бинобар камтаваҷҷӯӣ ба омӯзиши босалоҳияти фанни забони тоҷикӣ нутқи хонандагон инкишоф наёфта, дар ифодаи фикр ба душворӣ дучор мешаванд. Бо корбасти усулҳои интерактивӣ ва ғайривариҳои иттилоотӣ зарур аст, ки омӯзгорон салоҳияти иртиботӣ, шавқу рағбат ба забон омӯзӣ мусоидат намоянд. Ҳадафи таълим дар замони муосир на танҳо донишхосилкунӣ, балки татбиқи амалии он дар муомилаву муошират дарк ва шавқу ҳаваси маърифатӣ дар зеҳни хонандагон ҷой дода шавад [2-М], [4-М], [5-М], [9- М], [11-М].

3. Омӯзгорон бояд пайваста донишу маҳорати касбиашонро такмил дода, роҳҳои нави самарабахши таълими мавзӯҳоро пайдо намоянд, тамоюли афзалияти ангежаҳои азхудкунии дониш, такмили маҳоратҳои гӯш кардан,

хондан, рушди салоҳиятҳои иртиботии хонандагонро ташаккул диҳанд [2-М], [3-М], [4-М], [11- М].

4. Муносибати инфиродӣ дар раванди иҷрои машқу супоришҳо, таҳияи лоиҳа, навиштани корҳои хаттӣ, таҳрезӣ, тайёр кардани воситаҳои хониш, омода намудани муаррифии мавзӯҳо, ташкили корҳои гурӯҳӣ, усули бозӣ ва монанди инҳо муҳим аст. Аз ин лиҳоз, силсилаи машқҳои марбут ба таълими забон ва адабиёти тоҷикро барои рушди салоҳиятҳои иртиботии хонандагон таҳия ва мавриди истифода қарор диҳад [6-М], [7-М], [4-М], [9-М].

5. Ба назар гирифтани талаботи «Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI», таҳлилу баррасии машқу супоришоти китобҳои дарсӣ ва маводди иловагӣ ба низом даровардашуда барои омӯзиши судманди мавзӯ ва истифодаи донишҳои ҳосилкарда дар муомилаву муошират ва рушди салоҳиятҳои хонандагон мусоидат мекунад [1-М], [4-М], [6-М], [7-М], [9-М].

6. Инкишофи шахсияти хонанда бо ташаккули салоҳияти иртиботӣ ҳамчун низоми муосири забонومӯзӣ бо луғатомӯзӣ, кор бо матн, иҷрои машқҳо, саволу ҷавобҳои тестӣ, корҳои мустақилона, супоришҳои инфиродӣ, кор бо гурӯҳҳо ва дигар шаклҳои фаъоли таълим сурат мегирад [1-М], [2-М], [4-М], [6-М], [8-М], [15-М].

Татбиқи ин пешниҳодҳо дар раванди таълим имкон медиҳад, ки хонандагон на танҳо соҳиби захираи бойи луғавӣ шаванд, балки тавонанд дар ҳаёти воқеӣ ҳамчун шахси суҳанвар ва босалоҳият муошират намоянд. Соҳиби маҳорате гарданд, ки тавассути маърифат ва таҷрибаи ҳеш ҳосил намояд, натиҷаи таҳсил арзёбӣ гардида, ҳамчун қобилияти истифодаи дониш, малака ва маҳорат ҳангоми ҳалли масъалаҳои соҳаи муайян зоҳир шавад. Хонандаи босалоҳият маҷмуи дониш, малака ва маҳорати дар раванди таълим ҳосилшударо дар ҳаёти ҳаррӯза истифода мебарад, мустақилона бо сифати хуб ва боварии комил муошират мекунанд.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ

Барои раванди амалии натиҷаҳои таҳқиқот тавсияҳои зеринро пешниҳод карда мешавад:

-омода намудани дастуру роҳнамо ва дигар воситаҳои таълим барои омӯзиши самарабахши калима ва таъбирҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ;

-аз воситаҳои муосири фановариҳои иттилоотӣ барои рушди салоҳиятҳои иртиботии хонандагон дар омӯзиши забони тоҷикӣ истифода карда шавад;

-ба кор бурдани усулҳои фаъоли таълим, ба монанди бозиҳои нақшофарӣ, бозиҳои таълимӣ, усулҳои «Харитаи андешаҳо», «Кластер» ва монанди он дар раванди омӯзиши калима ва таъбирҳо замина мегузорад;

-омӯзиши пайваستاи фасли калима ва таъбирҳо заминаи хуб барои донишҳои имлоӣ, грамматикӣ ва воҳидҳои луғавии хонандагон фароҳам меорад;

-корбасти воситаҳои муосири техникӣ: мултимедӣ, сабти навор ва сабти овоз ва монанди инҳо барои мустаҳкамии хотира, диққат, ташаккули зеҳн, рушди тафаккури интиқодӣ, мустақилий ва эҷодкорӣ дар раванди омӯзиши забони тоҷикӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

- дар курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии муаллимони фанни забони тоҷикӣ масъалаҳои назарӣ ва усули ташкили машғулиятҳо доир ба роҳу воситаҳои таълими забони тоҷикӣ дар рушди салоҳиятҳои иртиботӣ дода шавад.

- интишори мақолаҳо дар маҷалаҳои соҳаи маориф ва нашрияҳои он барои рушди салоҳиятҳои иртиботӣ ва аз худ кардани методикаи таълими воҳидҳои луғавӣ ба омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ кумак мерасонад.

Дар рисолаи хеш мо то андозае ба масъалаи рушди салоҳиятҳои иртиботӣ ва маърифатии омӯзиши забони тоҷикӣ дар синфҳои болоӣ таҳқиқу таҳлил намудем, паҳлуҳо ва роҳҳои ҳалли масъалаи мазкурро баррасӣ намудем. Албатта, дар доираи як мавзӯи таҳқиқотӣ таҳлилу баррасӣ ва ҳалли тамоми муаммоҳои марбут ба инкишофи салоҳиятҳои иртиботӣ, забонӣ ва маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ имкон надоранд. Бо вучуди ин, пажӯҳиши мазкур

метавонад ҳамчун заминаи мусоид барои таҳқиқоти минбаъда дар самти такмили методикаи таълими забони тоҷикӣ, таҳияи китобҳои дарсии насли нав ва сохтани амсилаҳои муосири таълими босалоҳият хидмат намояд.

Мо боварӣ дорем, ки татбиқи натиҷаҳои ин таҳқиқот дар раванди таълиму тарбияи МТМУ на танҳо сифати донишандӯзии мухассилинро боло мебарад, балки ба ташаккули шахсиятҳои худшинос, суҳанвар ва соҳибмаърифат мусоидат мекунад, ки ворисони арзандаи забони ноби тоҷикӣ хоҳанд буд.

Ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон тавассути омӯзиши калима ва таъбирҳо як раванди бисёрҷанба буда, ҳамроҳангии илми забоншиносӣ, педагогика ва фановариҳои муосирро талаб мекунад. Таҳқиқоти мо собит намуд, ки танҳо бо муносибати низомманд ва эҷодкорона метавон забони тоҷикиро на ҳамчун маҷмуи қоидаҳо, балки ҳамчун воситаи муктадири муошират ва созандагӣ ба хонандагон омӯзонид.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

I . Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва расмӣ

1. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни 2012, №334 тасдиқ шудааст [Матн]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2009, №254, дар бораи Барномаи Давлатии Рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015. Душанбе: 2009. – 18 с .
2. Консепсияи миллии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн]. – Душанбе: 2003. – 24 с.
3. Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI [Матн]. – Душанбе: Душанбе-принт, 2018. – 151 с.
4. Консепсияи миллии маълумоти ҚТ Қарори Ҳукумати ҚТ аз 3 майи 2002, №200 [Матн] // Ахбори Вазорати маориф ҚТ. – Душанбе, 2003. – 18 с.
5. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти 2006, № 94 [Матн]. – С. 4-9.
6. Қонун Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 октябри соли 2009, № 553 [Матн] // Ҷумҳурият 8-уми октябри 2009. – 24 с.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи маориф. [Матн]. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 180 с.
8. Паём ва рисолати созандаи он. (Маҷмуи Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Хучанд: Нури маърифат, 2017. – 516 с.
9. Програмаи забони тоҷикӣ барои синфҳои 5-11. – Душанбе: Маориф, 1987. – 28 с.
10. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 [Матн] // Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри 2020, № 526. – 103 с.

II. Китобҳо, монографияҳо

11. Абдуқодиров А. Хусусиятҳои луғавии назми Мирзо Турсунзода. – [Матн] / А. Абдуқодиров. – Хучанд: Ношир, 2011. – 410 с.
12. Азнаурова Э.С. Прагматика художественного слова. [Текст] / Э.С. Азнаурова. – Ташкент, 1988. – 119 с.
13. Айнӣ С. Куллийёт. Ҷилди 12. Китоби 2. [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 436 с.
14. Алиев А.Б. Такмили маҳорати педагогии синфҳои ибтибӣ. Дастури таълимӣ барои курсҳои такмили ихтисоси омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ. Лоиха [Матн] / А.Б. Алиев., М.Н. Зиёев., Ф. Олимова., У.С. Эрматова., Б. Ф. Зоолишоева., Ф. Ниёзов. – Душанбе, 2010. – 124 с.
15. Аминов С. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 7-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. [Матн] / С. Аминов. – Душанбе, 2019. – 269 с.
16. Аминов С., Мухторӣ Қ., Мирзоёров Ф., Тошбоева З. «Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI». [Матн] / С. Аминов., Қ. Мухторӣ., Ф. Мирзоёров., З. Тошбоева. – Душанбе: Маориф. – 110 с.
17. Анварӣ С. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 6-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. [Матн] / С. Анварӣ, А. Мирзоев, А. Ғаффоров. – Душанбе: Маориф, 2023. – 232 с.
18. Антонова Е.С. Методика преподавания русского языка: коммуникативно-деятельностный подход: учебное пособие. [Текст] / Е.С. Антонова. – М.: КНОРУС, 2007. – 460 с.
19. Аҳмадов М. Таълими адабиёти тоҷик. [Матн] / М. Аҳмадов. – Хучанд: Ношир, (қисми 1), 2012. – 292 с.
20. Аҳмадов М. Таълими адабиёти тоҷик. Қисми 2. [Матн] / М. Аҳмадов. – Хучанд: Нури маърифат, 2016. – 380 с.
21. Апресян Ю.Д. Избранные труды, том 1. Лексическая семантика: Синонимические средства языка [Текст] / Ю.Д. Апресян. – М., 1995. – 472 с.

22. Арзёбӣ дар низоми таълими салоҳиятноӣ (Дастур барои омӯзгор). Модули 4. Мураттибон: Ниёзов Ф., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ. [Матн]. – Душанбе, 2016. – 65с.
23. Архипова Е.В. Основы методики развития речи учащихся: Учебное пособие для студентов пед.вузов. [Текст] / Е.В. Архипова– М.: Вербум. – М., 2004. – 191 с.
24. Ахманова О.С. Очерки по русской и общей лексикологии. [Текст] / – М.: Учпедгиз, 1957. – 296 с.
25. Байзоев А. Масъалаҳои мубрами ислоҳоти соҳаи маориф. [Матн]. / А. Байзоев. – Душанбе: Маориф, 2021. – 296.
26. Банақшагирии дарс дар асоси стандартҳо, китоби дарсӣ ва замимаҳо (Дастур барои омӯзгор). Модули 2. Мураттибон: Ниёзов Ф., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ. [Матн]. – Душанбе, 2016. – 73 с.
27. Баранов М.Т. Методика преподавания русского языка: Учеб. пособие для студентов пед. институтов [Текст] / М.Т.Баранов, Т. А. Ладыженская, М. Р. Львов, Н. А. Ипполитова, П. Ф. Ивченков. – М.: Просвещение, 1990. – 368 с.
28. Баранов М.Т. Методика лексики и фразеологии на уроках русского языка: Пособие для учителя. [Текст] / М. Т. Баранов. – М.: Просвещение, 1988. – 191 с.
29. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики [Текст] / М. Бахтин. – М.: Худож. лит., 1975. – 502 с.
30. Бобизода Ғ. Таҳияи стандарт, барномаи таълим ва роҳнамои омӯзгор барои зинаи таҳсилоти миёнаи умумӣ (дастури методӣ). [Матн] / Ғ. Бобизода, Х. Зиёӣ, Ш. Ақобиров, К. Исоев, А. Байзоев, А. Алиев. – Душанбе, 2019. – 42 с.
31. Булыгина Т.В., Крылов С. А. Система языковая// Русский язык: Энциклопедия / Под ред. Ю.Н. Караулова. [Текст] / Т.В. Булыгина, С. А. Крылов. – М.: Научное издательство Большая Российская энциклопедия, 2003. – 704 с.
32. Ваҳҳоб Р. Дуруст бинвисем. [Матн] / Р. Ваҳҳоб. – Душанбе, 2016. – 133 с.

33. Величко Л.И. Работа над текстом на уроках русского языка: Пособие для учителя. [Текст] / Л.И. Величко. – М.: Просвещение, 1983. – 128 с.
34. Верещагин Е. М. Язык и культура. [Текст] / Е. М. Верещагин., В. Г. Костамаров. – М.: Русский язык, 1990. – 246 с.
35. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) Учебное пособие. – 4-е изд. [Текст] / В.В. Виноградов. – М.: Русский язык, 2001. – 720 с.
36. Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку. [Текст] / Г.О. Винокур. – М., 1959. – 442 с.
37. Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения. Изд-е 2, стереот. [Текст] / Винокур Т.Г. – М.: Ком Книга, 2005. – 176 с.
38. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования: Мышление и речь. Проблемы психологического развития ребёнка. Под ред. А.Н. Леонтьева, А.Р. Лурия. [Текст] / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 519 с.
39. Выготский Л.С. Лекции по психологии. [Текст] / Л.С. Выготский. – СПб.: Союз, 2004. – 144 с.
40. Гаффоров Р. Услубшиносӣ. Китоби дарсӣ барои синфҳои 10-11. [Матн] / Р. Гаффоров, С. Ҳошимов, Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1995. – 192 с.
41. Гаффоров Р. Калимаҳои муродифӣ ва хусусияти услубии онҳо. [Матн] / Гаффоров Р. // Мактаби советӣ, 1971, – №8. – С 38-43.
42. Григуле Л. Татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои ҷомеашиносӣ. Роҳнамои омӯзгор. [Матн] / Л. Григуле., Қ. Мухторӣ., Х. Садурдинов.– Душанбе, 2020. – 84 с.
43. Дахин А. Н. Моделирование компетентности участников открытого образования. Монография [Текст] / А.Н. Дахин. – М: Изд-во НИИ школьных технологий, 2009. – 292 с.
44. Дейкина А. Д. Новые тенденции методики преподавания русского языка для учителя. [Текст] / А.Д. Дейкина. – М.: Просвещение, 1983. – 128 с.
45. Дудников А. В. Методика изучения грамматики в 8-летней школе. [Текст] / Дудников А. В.– М.: Просвещение, 1977. – 176 с.
46. Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления / пер. с англ.

- Н.М.Никольской; под.ред.(м спредс.) Н.Д.Виноградова. [Текст] / Дж. Дьюи. – М.: Мир, 1915. – 202 с.
47. Жинкин П. И. Механизмы речи. [Текст] / П. И. Жинкин. – М.: Пзд-во АПП РСФСР, 1958. – 370 с.
48. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.1. [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 244 с.
49. Забони ҳозираи тоҷик (лексика). [Матн]. – Душанбе: УДТ, 1981. – 210 с.
50. Зарубина Н. Д. Методика обучения связной речи. [Текст] / Н. Д. Зарубина. – М.: Рус. яз., 1977. – 48 с.
51. Звегинцев В. А. Семасиология. [Текст] / В. А. Звегинцев– М., 1957. - 338 с.
52. Зеҳнӣ Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ. [Матн] / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Дониш, 1987. – 234 с.
53. Золотова Г. А. и др. Коммуникативная грамматика русского языка. [Текст] / Г. А. Золотова, Н.К. Онипенко, М. Ю. Сидорова; Рос. Акад. Наук, Ин-т русск. языка им. В.В. Виноградова, Моек. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Филологический факультет. - М.: Филолог. Факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1998. – 528 с.
54. Зоҳидов А. Муқаддимаи забоншиносӣ. [Матн] / А. Зоҳидов. – Хучанд: Нури маърифат, 2013. – 266 с.
55. Забони тоҷикӣ. Тавсияҳои методӣ барои омӯзгори синфи 5-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. [Матн]. – Душанбе: Маориф, 2024. –176 с.
56. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 5-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ [Матн]. – Душанбе: Маориф, 2024. – 136 с.
57. Илин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. [Текст] / Е. П. Илин. – СПб.: Питер, 2009. – 576 с.
58. Исломов Ш. Баъзе масъалаҳои таълими забони тоҷикӣ дар мактаб. [Матн] / Ш. Исломов. – Душанбе: Маориф, 1994. – 94с.
59. Камолиддинов Б. Ҳусни баён. Қисми 1. (Хусусиятҳои услубии фонетика, лексика, фразеология). [Матн] / Б. Камолиддинов – Душанбе: Маориф, 1989. – 117 с.

60. Камолиддинов Б. Забони тоҷикӣ. (Китоби дарсӣ барои синфи 11-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ). [Матн] / Камолиддинов Б. – Душанбе, 2018. – 255 с.
61. Камолиддинов Б. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 11. Нашри панҷум. [Матн] / Камолиддинов Б. – Душанбе: Маориф, 2024. – 256 с.
62. Камолиддинов Б. Муродифоти синтаксисии забон ва ҳусни баён (Муродифҳои ҷумлаҳои сода). [Матн] / Камолиддинов Б. – Душанбе: Маориф, 1986. – 136 с.
63. Камолиддинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гуянд. [Матн] / Камолиддинов Б. – Душанбе: Интерньюс Тоҷикистон, 2001. – 171 с.
64. Камолиддинов Б. Сухан гуфтию дур суфтӣ. [Матн] / Камолиддинов Б. – Душанбе, 2007. – 72 с.
65. Камолиддинов Б. Услубшиносӣ. [Матн] / Камолиддинов Б. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 115 с.
66. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. [Текст] / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 261 с.
67. Каримов А. Таълими калима ва таъбирҳо дар синфи V. [Матн] / А. Каримов. – Душанбе: ИДПЛ, 1974. – 48 с.
68. Каримова Х. Роҷеъ ба мафҳуми таъбир дар адабиёти лингвистӣ. [Матн] / Х. Каримова. – Душанбе: Нодир, 2006. – 60 с.
69. Ключев Е. В. Речевая коммуникация. [Текст] / Е. В. Ключев. – М., 1998. – 224 с.
70. Краевский В. В. Основы обучения. Дидактика и методика. [Текст] / В.В. Краевский, А. В. Хуторской. – М.: Издательский центр Академия, 2007. – 352 с.
71. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка. [Текст] / Э. В. Кузнецова. – М.: Высшая школа, 1989. – 216 с.
72. Купалова А. Ю. Текст в занятиях родным языком: Сборник задач и упражнений для 5-6 классов. [Текст] / А. Ю. Купалова. – М.: Флинта, Наука, 1996. – 272 с.

73. Курилович Е. Очерки по лингвистике. [Текст] / Курилович Е. – М., 1962. – 456 с.
74. Қосимова М. Н. Сухан бояд ба дониш дарч кардан. [Матн] / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2005. – 135с.
75. Қурбонов М. Таълими забони тоҷикӣ дар синфи V (Васоити таълим барои муаллимон). [Матн] / М. Қурбонов М. Маҳмадов. – Душанбе: Маориф, 1993. – 104 с.
76. Ладыженская Т. А. Устная речь как средство и предмет обучения: Учеб. пособ. для студ. [Текст] / Т. А. Ладыженская. – М., 1998. – 136 с.
77. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М., 1975. – 304 с.
78. Лутфуллоев М. Назарияи таълим. [Текст] / М. Лутфуллоев, Қ. Абдурахимов. – Қурғонтеппа, 2016. – 496 с.
79. Лутфуллоев М. Андешаҳо перомуни салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо [Матн] / М. Лутфуллоев, Ғ. Бобизода. – Душанбе, 2019. – 90 с.
80. Лутфуллоев, М. Дарс. [Матн] / М.Лутфуллоев. – Душанбе, 1995. – 76 с.
81. Лутфуллоев М. Методикаи таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ. [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: Маориф, 1985. – 210 с.
82. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик [Матн] / Лутфуллоев М. – Душанбе, 2015. – 704 с.
83. Львов М. Р. Тенденции развития речи учащихся: Пособие для студ. пед. инс-в. [Текст] / М. Р. Львов. – М.: МГПН им.Ленина, 1979. – 77 с.
84. Львова С. И. Уроки словесности. 5-9 классы. [Текст] / С. И. Львова М.: Дрофа, 1998. – 416 с.
85. Ладыженская Т. А. Методика развития речи на уроках русского языка: кн. для учителя [Текст] / Т. А. Ладыженская. – М: Просвещение, 1991. – 312 с.
86. Маҳкамова Б. Воҳидҳои фразеологии ашъори Лоик Шералӣ. [Матн] / Б. Маҳкамова. – Хучанд: Ношир, 2009. – 125 с.
87. Мақсудов Т., Зикриёев Ф., Ҷалилов Ҳ. Дар бораи воҳидҳои фразеологӣ ва вазифаҳои синтаксисии онҳо. [Матн] / Т. Мақсудов, Ф. Зикриёев, Ҳ. Ҷалилов. –

Душанбе, 1976. – 92 с.

88. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик (луғатшиносӣ). Ҷилди 1. [Матн] / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 210 с.

89. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик: Дастури таълим. [Матн] / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.

90. Мачидов Ҳ. Таъбирҳои забони ҳозираи тоҷик (Дастури таълим). [Матн] / Мачидов Ҳ. – Душанбе, 1982. – 107с.

91. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2011. – 385 с.

92. Медникова Э. М. Значение слова и методы его описания. [Текст] / Э. М. Медникова. – М.; Высшая школа, 1974. – 202 с.

93. Модули таълимӣ барои омӯзгорони фанни забон ва адабиёти тоҷик оид ба муносибати босалоҳият дар таълим. [Матн]. – Душанбе, 2017. – 177 с.

94. Муҳаммадиев М. Лексикаи забони адабии тоҷик (Маводди таълим). [Матн] / М. Муҳаммадиев, Ҳ. Талбакова, Ю. Нурмаҳмадов. – Душанбе, 1997. – 189 с.

95. Мухторӣ Қ. Роҳнамои забони тоҷикии синфи 5 барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. [Матн] / Қ. Мухторӣ, С. Набиева, З. Тошбоева, Ф. Мирзоёров, С. Анварӣ, С. Бойбобоева. – Душанбе, 2017. – 97 .

96. Мухторӣ Қ., Сафин Д., Кабиров Н. Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ. [Матн] / Қ. Мухторӣ, Д. Сафин, Н. Кабиров. – Душанбе: Нигор, 2018. – 128 с.

97. Мухторӣ Қ. Татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ ва технологияи информатсионӣ [Матн] / Қ. Мухторӣ, Д. Сафин, Н. Кабиров, Х. Садурдинов. – Душанбе, 2018. – 80 с.

98. Мухторӣ Қ. Модули таълимии курсҳои омӯзишии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ оид ба гузариши муносибатҳои босалоҳият дар таълим [Матн] / Қ. Мухторӣ, Ф. Мирзоёров. – Душанбе, 2017. – 79 с.

99. Мухторӣ Қ. Махсусияти ташкили таълими босалоҳият дар дарсҳои адабиёти тоҷик дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ // Татбиқи

- муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ. [Матн] / Қ. Мухторӣ. – Душанбе, 2018. – С.59-66.
100. Насриддин А. Куллии осор. Дар ҳафт мучаллад. Ҷилди дувум. [Матн] / А. Насриддин. – Хучанд: Хуросон, 2013.– 636 с.; Ҷилди 7. – Хучанд: Хуросон, 2013. – 750 с.
101. Набиева С. Забони тоҷикӣ (Китоби дарсӣ барои синфи 5-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ). [Матн] / С. Набиева, Ш. Бобомуродов, С. Сабзаев. – Душанбе: Маориф, 2023. – 255 с.
102. Негматов С. Горизонти лингводидактики: монография. [Текст] / Негматов С. – Душанбе: Сино (ТНУ), 2020. – 162 с.
103. Негматов С. Инновационные методы в преподавании русского языка в образовательных учреждениях Таджикистана: Коллективная монография. [Текст] / С. Негматов. – Душанбе, Изд. ТНУ, 2022. – 211 с.
104. Ниёзов Ф. Маърифати таълим: ҷустуҷӯ ва бозёфт. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ. [Матн] / Ф. Ниёзов, Ф. Олимова, М. Зиёев. – Душанбе, 2012. – 78 с.
105. Ниёзов Ф. Низоми таълими салоҳиятнокӣ, модули таълимӣ барои татбиқи стандартҳои фаннии синфҳои ибтидоӣ. [Матн] / Ф. Ниёзов, М. Зиёев, А. Алиев, Б. Нусратов, Э. Ҷонмирзоев, Н. Қодиров, Иргашева М., Зиёев Қ. – Душанбе, 2016 с. – 36 с.
106. Новиков Л.А. Семантика русского языка: Учебное пособие. [Текст] / Л. А. Новиков. – М., 1982. – 272 с.
107. Ҳочиев С. Масъалаҳои муҳими таълими забони модарӣ дар синфҳои 4-8. [Матн] / С. Ҳочиев. – Душанбе: Маориф, 1987. –120 с.
108. Ҳочиев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ [Матн]. С. Ҳочиев. – Хучанд: Нури маърифат, 2000. – 170 с.
109. Ҳочиев С. Таҳлил ва ҳелҳои он дар дарсҳои забони тоҷикӣ. [Матн] С.Ҳочиев.– Хучанд, 1992. – 48 с.
110. Озерская В. П. Изучение морфологии на синтаксической основе: Книга для учителя. [Текст] / В. П. Озерская. – М., 1989. – 223 с.

111. Падучева Е. В. Семантические исследования. [Текст] / Е. В. Падучева. – М., 1996. – 464 с.
112. Реформы образования в современном мире: глобальные и региональные тенденции. [Текст]. – М.: Пзд-во Российского открытого университета, 1995. – 272 с.
113. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. [Текст] / С. Л. Рубинштейн. – СПб: Питер, 2000. – 720 с.
114. Сабзаев С. Нишондоди методӣ ба китоби дарсии Забони тоҷикӣ барои синфи 5. [Матн] / С. Сабзаев., Ш. Бобомуродов., С. Набиева. – Душанбе: 2009. – 108 с.
115. Сабуров Х. М. Афкори педагогии халқи тоҷик. (Раҳнамои таълим). [Матн] / Х. М. Сабуров. – Хучанд: Нури маърифат, 2004. – 466 с.
116. Сабуров Х.М. Маорифи миллӣ ва масъалаҳои пешқадами таълим ва тарбия (монография). [Матн] / Х. М. Сабуров. – Хучанд: Нури маърифат, 2018. – 316 с.
117. Сангов Қ. Таълими лексикаи забони тоҷикӣ дар синфҳои 5-6. [Матн] / Қ. Сангов. – Душанбе: Маориф, 1991. – 80 с.
118. Слесарева И. П. Проблемы описания и преподавания русской лексики. [Текст] / Слесарева И.П. – М., 1990. – 176 с.
119. Современный русский язык: Учебник: Фонетика. Лексикология. Словообразование. Морфология. Синтаксис. - 4-е изд./ под ред. Л.А. Новикова. [Текст]. – СПб., 2003. – 864 с.
120. Соколов А. Н. Внутренняя речь и мышление. [Текст] / А. Н. Соколов. – М.: Просвещение, 1968. – 248 с.
121. Таълими забони модарӣ дар синфи 10. [Текст]. – Душанбе: Муҳаммад-Асар, 2007. – 24 с.
122. Тиллохочаева М. Луғатомӯзӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ. [Матн] / М.Тиллохочаева. – Хучанд: Нури маърифат, 2019. – 84 с.
123. Тоҳирова Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (Материалҳо). [Матн] / Тоҳирова Қ. – Душанбе: Дониш, 1967. – 80 с.

124. Уфимцева А. А. Лексикология современного русского языка. [Текст] / А. А. Уфимцева, Н. М. Шанский. – М., 1972. – 327 с.
125. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка. [Текст] / А. А. Уфимцева. – М., 1968. – 158 с.
126. Фомичева Г. А. Изучение словосочетаний в восьмилетней школе. [Текст] / Г.А. Фомичева. – М., 1973. – 111 с.
127. Холиқназар Ў. Ғалат менависем. [Матн] / Ў. Холиқназар. – Душанбе, 2000. – 252 с.
128. Хочазод Д. Гуфтори накӯ куҳан нагардад. [Матн] / Хочазод Д. – Душанбе: Шучоиён, 2011. – 230 с.
129. Хомский Н. Язык и проблемы знания. [Текст] / Н. Хомский. М., 1999. – 254 с.
130. Хонларӣ П. Забоншиносӣ ва забони форсӣ. Чопи савум. [Матн] / П. Хонларӣ. – Техрон, 1347. – 301 с
131. Хочаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI. [Матн] / Д. Хочаев. – Душанбе, 2013. – 344 с.
132. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. [Текст] / А. В. Хуторской. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 416 с.
133. Ҳакимова Ш. И. Муродифоти луғавӣ дар ашъори Лоиқ Шералӣ. [Матн] / Ш. И. Ҳакимова. – Хучанд: Нури маъриат, 2026. – 168с.
134. Ҳакимова Ш. И. Маданияти суҳан (дастури таълимӣ). [Матн] / Ш.И.Ҳакимова. – Хучанд: Нури маърифат, 2020. – 216с.
135. Ҳакимова Ш. И. ва коллектив. Муаммоҳои ташаккули салоҳиятҳои касбии омӯзгори оянда (монографияи коллективӣ бахшида ба масъалаҳои мубрами омодагии касбии омӯзгорони оянда). [Матн] / Ш.И. Ҳакимова. – Хучанд: СИ Файзибоев М.М. «Меъроҷ», 2020. – 284 с.
136. Шакурӣ М. Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад. [Матн] / М. Шакурӣ. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 300 с.

137. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. [Текст] / Н.М. Шанский. – М., 1972. – 327 с.
138. Шанский Н. М. Практикум по лексике и фразеологии современного русского языка. [Текст] / Н. М. Шанский. – М.: Учпедгиз, 1958. – 126 с.
139. Шарифзода Ф. Педагогикаи ҳамгиро / Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2011, – 512 с.
140. Шахнарович А. М. Общая психоллингвистика: Учебное пособие. [Текст] / А. М. Шахнарович. – М., 1995. – 184 с.
141. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ [Матн] / С. Шербоев. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 460 с.
142. Шакурзода О. Шарҳи «Гулистон»-и Саъдӣ. [Матн] / Шакурзода О. – Душанбе: Адиб, 2014. – 540 с.
143. Шмелёв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). [Текст] / Д.Н. Шмелёв. – М., 1973. – 280 с.
144. Шмелёв Д. Н. Современный русский язык. Лексика. Изд. 4-е стереотипное. [Текст] / Д.Н. Шмелёв. – М.: Ком Книга, 2006. – 336 с.
145. Шукуров М. Инсонгарои омӯзиш ва забони миллӣ [Матн] / М. Шукуров. – Душанбе, 2002. – 98 с.
146. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность [Текст] / Л. В. Щерба. – Л.: Наука, 1974. – 427 с.
147. Чӯраева С. Б. Муродифот дар ашъори Абдурахмони Ҷомӣ. [Матн] / С. Б. Чӯраева. – Хучанд, 2011. – 171с.

III. Маҷаллаҳо

148. Абдуқодиров А. Воҳидҳои лексикӣ ва забон ва хусусиятҳои услубии онҳо. [Матн] / А. Абдуқодиров // Мактаби советӣ. – 1974. – №1. – С.24-27
149. Абдуқодиров А. Китоби дарсии насли нав – талаби айём. [Матн] / А. Абдуқодиров // Номаи Донишгоҳ. – 2018. – №4 (57). – С.164-168
150. Азизов Ш. Ю. Татбиқи муносибати босалоҳият дар раванди таълими фанни Нақшакашӣ. [Матн] / Ш. Ю. Азизов, Х. Бобоева // Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ. – Душанбе, 2018. – С. 81-87.

151. Ақобиров Ш. Банақшагирии дарс ва муайян намудани салоҳиятҳои фанӣ дар таълими фанни География. [Матн] / Ш. Ақобиров, А. Орифов, М. Саидмуродова // Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ. – Душанбе, 2018. – С. 38-46.
152. Аминов С. Баъзе хусусиятҳои услубии ҷуфтҳои муродифӣ. [Матн] / С. Аминов // Мактаби Советӣ. – 1981. – №3. – С. 35-39
153. Бобизода Г. М., Собиров М. М., Собиров Х. М. Системаи даври муосири элементҳои химиявӣ аз фанни Химия дар синфи 11. [Матн] / Г. М. Бобизода, М. М. Собиров, Х. М. Собиров // Маводди конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ – амалӣ – Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, №5, 2015. – С. 5-10.
154. Быстрова Е. А. Коммуникативная методика в преподавании русского языка. [Текст] / Е. А. Быстрова // Русский язык и литература. – М., 2000. – № 1. – С.21-22
155. Гулмадов Ф. Ташаккули салоҳиятҳои хонандагон омили баланд гардидани сифати таҳсилот. [Матн] / Ф. Гулмадов // Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ. – Душанбе, 2018. – С.32-38.
156. Далингер В. А. Компетентностный подход–альтернатива экстенсивному пути развития системы образования. [Текст] / В. А. Далингер // Фундаментальные исследования. – М. – 2007. – № 10 – С. 46-47
157. Зимняя П. А. Вербальное мышление (психологический аспект). [Текст] / П. А. Зимняя // Последование речевого мышления в психолингвистике. – М., 1985. – С.72-85
158. Каримова И. Х. Усовершенствование профессионального мастерства учителей и пути его усиления. [Текст] / И. Х. Каримова // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – №3. – С. 244-248
159. Лебедев О. Е. Компетентностный подход в образовании [Текст] / О. Е. Лебедев // Школьные технологии. – 2004. – № 5. – С. 3-12.
160. Лутфуллоев М. Мактаб ва маданияти сухан. Маданияти сухан. [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: Маориф, 1989. – С. 126-139

161. Мухторов З. Назаре ба забоншиносии матн ва афкори забоншиносии тоҷик. [Матн] / З. Мухторов // Забон–рукни тоат (мачаллаи илмӣ-назариявӣ). – Душанбе: Пойтахт, 2017. – С. 39-50,
162. Набизода М. Н. Раҳмонзода Принципиҳои ташаккули салоҳияти иртиботӣ дар раванди таълими калима ва таъбирҳо. [Матн] / М. Набизода, Н. Раҳмонзода // Номаи Донишгоҳ. – Хучанд. – №1 (86), 2026. – С. 140-147
163. Набизода С., Раҳмонзода Ф. Идеологияи миллӣ ва тақмили мазмуну мундариҷаи китобҳои дарсӣ. [Матн] / С. Набизода, Ф. Раҳмонзода // Рӯзномаи Омӯзгор. – 15.06.2023
164. Насриддинов Ў. Такрори мазуи «Лексика»-и синфи 4 дар синфи 5. [Матн] / Ў. Насриддинов // Баъзе масъалаҳои актуалии таълими забон ва адабиёт. – Душанбе, 1975. – С.38-41, С. 41-47.
165. Неъматов С. Э. Забони адабӣ - меъёри асосии фарҳанги нутқи хонандагон. [Матн] / С. Э. Неъматов, Ш. Пўлодова // Паёми Пажухишгоҳи рушди маориф. – № 2025, №4 (52). – С.61-69.
166. Прудникова А.В. Усвоение лексических понятий. [Текст] / А.В. Прудникова // Русский язык в школе. – 1972. – №2. – С. 21-27.
167. Пўлодова Ш. Зарбулмасалу мақол манбаи инкишофи нутқи хонандагон. [Матн] / Ш. Пўлодова // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, № 1 (50), 2024. – С. 48-58
168. Пулодова Ш. Ҷанбаҳои назарии маданияти нутқ дар сарчашмаҳои илмӣ. [Матн] / Ш. Пўлодова // Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – №1/4 (140), 2025. – С. 66-69
169. Раҳимова М. Мавқеи панду андарзи классикон дар таълими синтаксис. [Матн] / М. Раҳимова // Номаи донишгоҳи ДДХ ба номи акад. Б. Ғафуров, 2015, №4 (45). – С. 239-242
170. Саидиброимов Ш. О. Рушди салоҳиятҳои хонандагон аз нигоҳи Ҳаким Носири Хусрав. [Матн] / Ш. О. Саидиброимов // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. – № 4 (28), 2023. – С. 242-249

171. Стернин И. А. Коммуникативная концепция семантики слова. [Текст] / И. А. Стернин // Русское слово в языке, тексте и культурной среде. – Екатеринбург, 1997. – С.82-87
172. Сулименко П. Е. Лексика в процессах текстопорождения. [Текст] / П. Е. Сулименко // Актуализация семантико-прагматического потенциала языкового знака: Межвузовский сб-к научных трудов. -Новосибирск, 1996. – С. 6-16
173. Тиллохочаева М. Н. Роҳҳои таълими салоҳиятҳои забонӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ. [Матн] / М. Н. Тиллохочаева // Номаи донишгоҳ. – Хучанд. – №3 (68). – 2021. – С. 186-190
174. Федотова О. П. Некоторые приемы лексико-стилистического анализа на уроке в 6 классе. [Текст] / О. П. Федотова // Русский язык в школе. – 2001. – № 1. – С .39-41
175. Хуторской А. В. Ключевые компетенции. Технология конструирования. [Текст] / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – №5. – С. 55-61
176. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно–ориентированного образования [Текст] /А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – №2. – С.58–64.
177. Хуторской А.В. Ключевые компетенции. Технология конструирования [Текст] / А. В. Хуторской // Народное образование. –2003. – №5. – С. 55-61.
178. Ҳакимова Ш. И. Истифодаи ТИК дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик. [Матн] / Ш. И. Ҳакимова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (баҳши илмҳои филологӣ). – 4/2 (199). – Душанбе: Сино, 2016. – С.121-124.
179. Ҳакимова Ш. И. Падидаҳои инноватсионии таълим дар системаи маорифи Тоҷикистон. [Матн] / Ш. И. Ҳакимова // Номаи донишгоҳ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ: таърих, филология, педагогика). – Хучанд. – №2 (43). – 2015. – С.245-249.
180. Ҳакимова Ш. И. Истифодаи таълими ҳамгиро дар мактаби оӣ [Матн] / Ш.И. Ҳакимова // Масъалаҳои мубрами таълим дар замони муосир (маводи конференсияи таълимӣ–методии ҷумҳуриявӣ бахшида ба Соли рушди сайёҳӣ ва

хунарҳои мардумӣ (27–28–уми ноябри соли 2018). –Хучанд: Нури маърифат, 2018. – С. 314–318.

181. Ҳакимова Ш. И. Оид ба усули интерактивии таълими забони тоҷикӣ [Матн] / Ҳакимова Ш. И // Тўҳфаи аҳбоб (Маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба 70–солагии н.и.ф. Мавлонов А.), –Хучанд: Ношир. 2012. С. 345–348.

182. Ҳакимова Ш. И. Организация обучения речевой деятельности [Текст] / Ш. И Ҳакимова // Инновационно–интегративный подход к профессионально–направленному обучению иностранным языкам (материалы республиканской научно–практической конференции) / Под редакции М. Д. Рахмановой. – Душанбе: РТСУ, 2020. – С.231–233.

183. Ҳасанзода А. Сухан қаср асту маънӣ пояи он. [Матн] / А. Ҳасанзода // Забони давлатӣ – руқни давлатдорӣ. – Хучанд: Ношир, 2026. – 336 с.

184. Черняк В. Д. Формирование муродифических сетей и некоторые закономерности воплощения языковой личности в тексте. [Текст] / В. Д. Черняк // Языковая личность: проблема выбора и интерпретация знака в тексте: Межвузовский сб-к научных трудов. – Новосибирск, 1994. – С.15-23.

IV Фарҳанг ва луғатҳо:

185. Азимов Э. Г. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков) [Текст] / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин – СПб.: г. Златоуст, 1999.– 472 с.

186. Айнӣ С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик. [Матн] / С. Айнӣ // Куллийёт: иборат аз 15 ҷилд. – Душанбе: Ирфон, 1976. – Ҷ. 12. – 563 с.

187. Амид Ҳ. Фарҳанги форсӣ. [Матн] / Ҳ. Амид. – Техрон: Роҳи рушд, 1389. – 1088 с.

188. Аминов С. Луғати фразеологии мактабӣ. [Матн] / С. Аминов. – Душанбе: ООО «Арун», 2007. – 94 с.

189. Аминов С. Луғати мухтасари мактабӣ. [Матн] / С. Аминов. – Душанбе: ООО «Арун», 2008. – 132 с.

190. Бобомуродов Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ [Матн] / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – 428 с.

191. Быстрова Е. А. Краткий фразеологический словарь русского языка. [Текст] / Е. А. Быстрова. – СПб, 1992. – 269 с.
192. Быстрова Е. А. Учебный фразеологический словарь. [Текст] / Е. А. Быстрова, А. П. Окунева, Н.М. Шанский. – М: Просвещение, 1998. – 304.
193. Деххудо А. Луғатнома. [Матн] / А. Деххудо. Ҷилдҳои 1-50. – Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1328.
194. Донишномаи забони тоҷикӣ. [Матн]. – Душанбе: «Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик», 2022. – 680 с.
195. Фарҳанги воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷаи Хучанд. [Матн] / А. Зоҳидов, Б. Осимова. – Хучанд, 2013. – 235 с.
196. Львов М. Р. Словарь справочник по методике русского языка [Текст] / М. Р. Львов. – Москва: Просвещение, 1988. – 240 с.
197. Муин М. Фарҳанги форсӣ. Давраи дучилдӣ. Ҷилди 1 [Матн] / М. Муин. – Техрон: Одно, 1381. – 1102 с.; Ҷилди 2. – Техрон: Одно, 1381. – 1103. – 2148 с.
198. Муин М. Фарҳанги форсӣ. Ҷилди 1 [Матн] / М. Муин. – Техрон: Чопхонаи сипеҳр, 1371. – 1472 с.
199. Муҳаммадиев М. Луғати мухтасари синонимҳо. [Матн] / М. Муҳаммадиев. – Душанбе, 1975. – 165 с.
200. Русско–таджикский словарь. [Текст]. – М.: Русский язык, 1985.–1280 с.
201. Словарь терминов общей и социальной педагогики. [Текст]. – М., 2006. – 167 с.
202. Тӯсӣ А. Луғати фурс. [Матн] / А. Тӯсӣ. Муқаддима, таҳия, таълиқот, ҳошия, луғот ва феҳристи Нурулло Ғиёсов. – Хучанд: Нури маърифат, 2015. – 492 с.
203. Фарҳанги Гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ [Матн] / Мураттибон: М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев. Мухаррири масъул А. Мирбобоев. – Душанбе, 2012. – 946 с.
204. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX) (ибораат аз ду ҷилд) [Матн]. Ҷилди 1. – М.: СЭ, 1969. – 951 с.; Ҷилди 2. – М.: СЭ, 1969. – 949 с. 336

205. Фарҳанги забони тоҷикӣ. [Матн] / М.Ш. Шукуров ва диг.–Ҷилди 2. –М.: 1970. –908 с.
206. Фарҳанги забони тоҷикӣ. [Матн] / М.Ш. Шукуров ва диг. Ҷилди 1. –М.: 1969. –952 с.
207. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. [Матн]. Ҷилдҳои 1-2. – Душанбе: Пажуҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 950–945 с.
208. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. [Матн]. – Душанбе, 2008. Ҷ.1 – 949 с.
209. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. [Матн]. – Душанбе, 2008. Ҷ.2. – 944 с.
210. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (ибора аз ду қисм). [Матн] / Фозилов М. – Душанбе, 1963; 1964.
211. Ҳусейнов Х. Луғати терминҳои забоншиносӣ [Матн] / Х. Ҳусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 256 с.
212. Энциклопедияи миллии тоҷик. [Матн]. – Душанбе, 2019. Ҷ.8. – 672 с.

V. Диссертатсияи ва авторефератҳо

213. Азимова Н. С. Асосҳои методи амалинамоии муносибати босалоҳият дар таълими фанни математикаи олии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ...д-ри илмҳои пед-гӣ: 13.00.08. [Матн] / Н. С. Азимова. – Хуҷанд, 2025. – 399 с.
214. Аминов С. А. Методика обучения текстообразованию на уроках таджикского языка в 8–9 классах: Дисс. кан. пед. наук: 13.00.02. [Текст] / С. А. Аминов. – Душанбе, 1995. – 134 с.
215. Антонова Е. С. Развитие речи и мышления учащихся на основе интеграции содержания обучения в общеобразовательной школе.: Диссертация ... доктора педагогических наук. [Текст] / Е.С. Антонова. – М., 2001. – 336 с.
216. Заиров С. А. Ташаккули салоҳиятҳои муоширати хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар заминаи таълими фанни адабиёти тоҷик: Дисс.барои дарефти дараҷаи илмӣ н.и.п. аз рӯи ихтисоси 13.00.01. [Матн] / С. А. Заиров. – Душанбе, 2022. – 185 с.

217. Ишонова Д. Т. Хусусиятҳои лексикӣю услубии назми Лоик Шералӣ (полисемия, омоним, пароним): Рисола...н.и.филол. [Матн] / Д.Т. Ишонова. – Хучанд, 2006. – 143 с.
218. Каримова А. С. Использование мотивационных возможностей текста на уроках русского языка в национальной школе: Дис. канд. пед. наук: 13.00.02. [Текст] / А. С.Каримова. – Ташкент, 1990. – 174 с.
219. Каримова Д. О. Асосҳои илмӣ-методи таълими забони тоҷикӣ дар факултети ғайрифилологӣ: Дисс. барои дарёфти унвони н. и. педагогӣ: 13.00.08. [Матн] / Д. О. Каримова. – Душанбе, 2024. – 282 с.
220. Каримова И. Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикских школ: Автореф. дис. ... док.пед. наук. [Текст] / И. Х. Каримова. – Душанбе, 2000. – 45 с.
221. Қўрғонов З. Д. Муродифоти ашъори Фарзона: Рисола... н.и.филол. [Матн] / З. Д. Қўрғонов. – Хучанд, 2009. – 146 с.
222. Махкамова Г. С. Антонимы в поэзии Лоика Шерали: Автореф. дисс... канд. филол. наук. [Текст] / Г. С. Махкамова. – Худжанд, 2009. – 26 с.
223. Нурмаҳмадов Ю. Ш. Категорияҳои лексикӣ ва хусусиятҳои услубии онҳо дар ашъори Лоик Шералӣ: Рисола...н.и. филол. [Матн] / Ю. Ш. Нурмаҳмадов. – Душанбе, 2007. – 151 с.
224. Раҳматов Ш. А. Хусусиятҳои услубии воҳидҳои фразеологӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик: Рисола...н.и.филол. [Матн] / Ш. А. Раҳматов. – Хучанд, 2007. – 152 с.
225. Федотова Ю. Г. Теория и практика изучения лексики вообщеебразовательных учреждениях с использованием информационных технологий: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. [Текст] / Ю. Г. Федотова. – М., 2002. – 43 с.
226. Ҳикматуллоев Н. Хусусиятҳои маъноӣю услубии муродифоти луғавӣ дар сегонаи Чалол Иқромӣ Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро: Рисола...н. и. филол. [Матн] / Н. Ҳикматуллоев. – Душанбе, 1993. – 170 с.

VI. Сомонаҳои электронӣ

227. <https://cyberleninka.ru/article/n/salo-iyat-obiliyat-va-ma-orat-oi-kasbii-om-zgor-dar-nizomi-ta-siloti-ol-1> [манбаи электронӣ]. - санаи мурочиат 30.04.2026
228. <http://www.marifatiumuzgor.tj/articles/talim> [манбаи электронӣ]. – санаи мурочиат 30.04.2026
229. Рустамшозода Ш. Методикаи таълими як дарс аз фанни забони тоҷикӣ (дар асоси китобҳои насли нав, қисмати «Кӯшиш мекунем»). [манбаи электронӣ] // 6.10.2025; санаи мурочиат: 17.11.2025
230. Китобҳои дарсии насли нав бо технологияҳои иттилоотии муосир пайванди қавӣ доранд. [манбаи электронӣ] / <https://www.facebook.com/groups> 11.04.2025
231. Раҳим А. Китобҳои дарсӣ. Мушкилоте, ки бояд ҳал шавад. [манбаи электронӣ] // <https://jumhuriyat.tj/print:page,1,4284-kitoboi-dars-mushkilote-ki-bojad-al-shavad.html>
232. Зарангези Латиф. Мушкилоти китобҳои дарсӣ. Оё китобҳои дарсӣ ба синни хонандагон мувофиқат менамоянд? [манбаи электронӣ] // <https://khovar.tj/2025/09/mushkiloti-kitob-oi-dars-oyo-kitob-oi-dars-ba-sinni-honandagon-muvofi-at-menamoyand/> 27, 2025 17:00 АМИТ Ховар
233. <https://play.google.com/store/apps/details?id=tj> [манбаи электронӣ].
234. <http://www> [манбаи электронӣ]. president.tj таърихи мурочиат – 15.02.2026
235. Мирзошариф У. - [манбаи электронӣ].

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи шомили ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА-и Федератсияи Россия:

[1-М]. Ҳомидова (Раҳмонзода) Н.Р. Татбиқи муносибати босалоҳият зимни таълими калима ва воҳидҳои фразеологӣ / (Ҳомидова) Н.Р.[Матн]. // Номаи Донишгоҳ. Хучанд, – 2023. – № 4 [77] –С.206-211.

[2-М].Раҳмонзода Н.Р. Таълими хусусият ва вазифаҳои воҳидҳои фразеологӣ [Матн] Раҳмонзода Н.Р. // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. Хоруғ- 2025.– №3 (03)–С.106-111.

[3-М]. Раҳмонзода Н.Р. Баъзе вижагиҳои омӯзиши фразеологизмҳо дар мактаб // Номаи Донишгоҳ. Хучанд.-2025, №4 (82)–С. 294-267.

[4-М]. Раҳмонзода Н.Р. Принципиҳои ташаккули салоҳияти иртиботӣ дар раванди таълими калима ва таъбирҳо [Матн] / Раҳмонзода Н.Р. // Номаи Донишгоҳ. Хучанд.–2026, №1 (86) – С.140-146. (ҳаммуаллиф Набизода М.Н.)

[5-М]. Раҳмонзода Н.Р. Китоби насли нав - равзана ба оянда. [Матн] / Н. Р. Раҳмонзода // Номаи донишгоҳ. – Хучанд, 2026. –№2 (87). – С. 230-240. (ҳаммуаллиф Солеҳзода Ш. С.)

II. Дар маҷмуа ва нашрияҳои дигар:

[6-М] Ҳомидова (Раҳмонзода) Н. Хусусиятҳои ташкили усули интерактивӣ дар раванди таълим //Ҳомидова Н. [Матн]. //Актуальные проблемы филологии / Маводди конференсияи байналмилалӣ // Фарғона. – 2023. – С.368 -371

[7-М] Ҳомидова (Раҳмонзода) Н. Ташаккули салоҳияти коммуникативӣ зимни таълими синонимҳо дар МТМУ. Ҳомидова Н. [Матн]. // O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a’zosi, Farg‘ona davlat universiteti dotsenti Isomiddinov Farhod tavalludining 80 yilligi munosabati bilan «O‘zbek va tojik adabiyotida zullisonaynlik an’anasi» mavzusida o‘tkazilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – 2024. –С. –170-175

[8-М] Ҳомидова (Раҳмонзода) Н. Муносибати босалоҳият дар омӯзиши забони тоҷикӣ //Н.Ҳомидова [Матн]. // Маҷмуаи мақолоти илмӣ. Масъалаҳои мубрами филологияи тоҷику ўзбек. Хучанд. –2024. –С.764-776

[9-М] Ҳомидова (Раҳмонзода) Н. Таълими фразеология ва асосҳои назарии ташаккули салоҳияти иртиботӣ //Н.Ҳомидова. [Матн]. Маводди конференсияи байналмилалӣ: «Муаммоҳои илму фан аз нигоҳи муҳаққиқон (дар ҳамкорӣ бо Маҷаллаи байналмилалӣ «Interpretation and researches», дар Google scholar индексасатсия шудааст) Фарғона, 25.05. 2024-С.48-53

[10-М] Раҳмонзода Н.Р. Омӯзиши таълими синонимҳо тавассути дарсҳои интерактивӣ Раҳмонзода Н.Р. [Матн]. // Раҳмонзода Н. Масъалаҳои мубрами филология: ҳадаф ва дурнамо (маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, шаҳри Хучанд 19-20-уми декабри соли 2024). –Хучанд: – Кова, 2024. – 1030 с.; ТДУ (УДК) – 8Т2, с.888-892

[11-М] Ҳомидова Н. (Раҳмонзода).Мулоҳизаҳо доир ба таълими калима ва воҳидҳои фразеологӣ [Матн] / Н.Ҳомидова //Маводди конференсияи илмӣ-амалӣ чумхуриявӣ. Нақши санъати тасвирӣ ва ҳунароҳои мардумӣ дар раванди муносибати салоҳиятнокии таълими фанҳои тахассусӣ. Хучанд– 2024. – С.212-219

[12-М] Ҳомидова Н. Р. Асосҳои назариявии ташаккули салоҳияти коммуникативӣ дар таълими синонимҳо. [Матн]. / Н.Ҳомидова (Раҳмонзода) // Уфуқи андеша. (Ҷилди 6). Масъалаҳои мубрами филология: ҳадаф ва дурнамо (маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, шаҳри Хучанд 19-20-уми декабри соли 2024). –Хучанд: — Кова, 2024. – 1030 с.;

[13-М] Раҳмонзода Н.Р. Мавқеи воҳидҳои фразеологӣ дар такмили фарҳанги нутқи муҳассилин. /Раҳмонзода Н.Р. [Матн].// Маводди конференсияи илмӣ байналхалқӣ «Муаммоҳои илму фан дар шароити ҷаҳонишавӣ». Хучанд-Фарғона–2025.– С.589-595 (31.03.2025)

[14-М] Раҳмонзода Н.Р. Таълими воҳидҳои фразеологӣ бо усулҳои муносири таълим дар синфи 7-ум / Н.Ҳомидова //Уфуқи андеша. (Ҷилди 7) Маводди конференсияи чумхуриявӣ илмӣ-амалӣ «Ташаккули салоҳиятҳои

омӯзгорони фанҳои филологӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва миёна: дастовард ва муаммоҳо». Хучанд – 2025.-С.191-196 ТKB (ББК)83.5 (5 тоҷ). ТДУ (УДК)82.09. (272.3)У.63 ISBN 978-99975-62-48-7

[15-М] Ҳомидова (Раҳмонзода) Н.Р. Ташаккули салоҳияти коммуникатсионӣ зимни таълими лексика ва фразеология // [Матн]. Ҳомидова Н. // Актуальные вопросы филологической науки и методики ее преподавания в эпоху инновационного развития (материалы Республиканской научной-практической конференции, Худжанд. Кова, 2025. С.294-300 (ҳаммуаллиф Тиллохочаева М.Н.)

[16-М] Раҳмонзода Н.Р. Хусусиятҳои омӯзиши фразеологизмҳо ҳамчун омили ташаккули маҳорати суханварӣ. [Матн] / Н.Р. Раҳмонзода // Пешвои миллат ва масъалаҳои рушди забони тоҷикӣ. Маводди конференсияи ҷумҳуриявӣ. – Хучанд: Ношир, 2026. –С.337-346 ТДУ- 811.222.8.22. ТKB-81.2 Тоҷ. П 46 ISBN 978-99985-72-98-0

[17-М] Раҳмонзода Н.Р. Нақши фразеология дар ташаккули фарҳанги нутқи муҳассилин. (Раҳмонзода) // [Матн] // Уфуқи андеша. (Ҷилди 8) Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ «Муаммо ва дурнамои илми методикаи таълим дар раванди ҷаҳонишавӣ ва рушди инноватсия». – Хучанд: Нури маърифат, 2026.-С.132-139 ISBN 978-99975-62-48-7

[18-М] Раҳмонзода Н.Р. Таълими воҳидҳои фразеологӣ ва ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон. / [Матн] // Раҳмонзода Н.Р. Русский язык и литература в цифровой образовательной среде: теория и практика преподавания (коллективная монография). – Хучанд: «Технопарк ТГУПБП» – 2026 –С.214-220 УДК 372.8 ББК 74.03 (2p) С.-87

[19-М] Раҳмонзода Н.Р. Хусусиятҳои омӯзиши ҷаҳолгардонии фразеологизмҳо ҳамчун омили ташаккули маҳорати суханварӣ. [Матн] / Н.Раҳмонзода // Масъалаҳои мубрами забоншиносии типологӣ, германӣ ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ. – Хучанд, Ношир, 2026. – С.330-339.

[20-М] Раҳмонзода Н.Р. Рушди фарҳанги нутқи хонандагон дар асоси омӯзиши воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ. [Матн] / Н.Раҳмонзода //

Интеграция науки, языка и образования: современные методические подходы». 29 июня 2026 года. – Фергана, Центр педагогического мастерства Ферганской области, 2026. –108-113 С.

III. Монография

1.Раҳмонзода Наргис Раҳмон. Калима ва таъбирҳо: рушди салоҳияти иртиботии хонандагон. Нашриёти ба номи Раҳим Ҷалил. – Хучанд, 2026. – 170 с.

IV. Дастури таълим

1. Солеҳзода Шоира, Раҳмонзода Наргис. Мутолиа, мулоҳиза, мубоҳиса. Ҷилди 2 (Андарзҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ): Дастури таълим.— Хучанд: Нури маърифат, 2025. – 150 с.